

**YENİ
TIP TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
30**

**THE NEW
HISTORY OF MEDICINE STUDIES**

Baş Editör: Prof. Dr. Gülten DİNÇ

2025

YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI
THE NEW HISTORY OF MEDICINE STUDIES

ARALIK 2025 SAYI: 30

DEC 2025 ISSUE: 30

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Türk Tıp Tarihi Kurumu adına Başkan,
Prof. Dr. Gülten DİNÇ

Editörler:

Gülten DİNÇ, Mesut GÜVENBAŞ

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Gülten DİNÇ, Mesut GÜVENBAŞ, Abdülkerim ALPINAR, Oya DAĞLAR MACAR,

Kısaltma:

Y Tıp Tarihi Arştr

Abbreviation: N History Med Stud

İletişim:

Gülten DİNÇ

e-posta: gultendinc@yahoo.com, turktparihikurumu@yahoo.com

Mesut GÜVENBAŞ

e-posta: guvenbas@yahoo.com

HAKEM KURULU

Referees Committee

Ahmet ACIDUMAN, Ankara

Abdülkerim ALPINAR, İstanbul

Ayten ALTINTAŞ, İstanbul

Ayten ARIKAN, İstanbul

Fatih ARTVINLİ, İstanbul

Cem Hakan BAŞARAN, Eskişehir

Murat CİVANER, Bursa

Nesrin ÇOBANOĞLU, Ankara

Oya DAĞLAR MACAR, İstanbul

Nilüfer DEMİRSOY, Eskişehir

Şahap ERKOÇ, İstanbul

Nermin ERSOY, Kocaeli

Şeref ETKER, İstanbul
Şefik GÖRKEY, İstanbul
Feza GÜNERGÜN, İstanbul
Nuray GÜNEŞ, Ankara
Yeşim IŞIL ÜLMAN, İstanbul
Ceren Gülser İLİKAN RASİMOĞLU, İstanbul
Funda Gülay KADIOĞLU, Adana
Selim KADIOĞLU, Adana
Mehmet KARAYAMAN, Balıkesir
Nurdan KIRIMLIOĞLU, Eskişehir
Sait NADERİ, İstanbul
Oya ÖGENLER, Mersin
Nüket ÖRNEK BÜKEN, Ankara
Gülbin ÖZÇELİKAY, Ankara
Abdullah ÖZEN, Elâzığ
Feryal SAYGILIGİL, İstanbul
Serap ŞAHİNOĞLU, Ankara
Sevgi ŞAR, Ankara
Mine ŞEHİRALTI, Kocaeli
Halil TEKİNER, Kayseri
Akif Ercihan YERLİOĞLU, İstanbul
Nuran YILDIRIM, İstanbul

YENİ TIP TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Tarihi geçmişi 1986 yılına dayanan, Türk Tıp Tarihi Kurumunun yayın organı ve alanın en önemli süreli yayınlarından birisi olan Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 1995 yılından itibaren yayımlanmaktadır. Dergimizde tıp tarihi konularında hakem değerlendirmesinden geçmiş Türkçe ya da İngilizce dillerindeki araştırma makalelerinin yanı sıra derleme ve çeviri makaleler ile araştırma notları, biyografi, kitap ve bilimsel toplantı tanıtım yazıları yayımlanır.

Dergide yayımlanacak makaleler; tıbbın çağlar boyunca gelişimi, tıp kurumlarının tarihi, tıp dallarının tıbbi alet ve cerrahi tekniklerin gelişimi, eczacılık, diş hekimliği, veteriner hekimliği, ebe ve hemşirelik tarihi, tıp tarihi kitaplarının çeviri ve tanıtımları, tıp eğitimi tarihi, hekim biyografileri ve tıp tarihi ile ilgili tüm konularda olabilir.

Dergimizdeki yazı ve makalelerin her hakkı saklıdır ancak kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları dergisinde yayımlanan makaleler sadece yazarların görüşlerini yansıtır.

All rights for all articles and papers in this Journal are reserved; academic citations are only allowed with proper acknowledgement. All papers published in The New History of Medicine Studies reflect solely the opinions of their authors.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

İzmir Yamanlar Kampı: Veremle Mücadelede Bir Halk Sağlığı Deneyimi Ceren Gülser İLİKAN RASİMOĞLU.....	1
Geç Osmanlı Döneminin Sivil Sağlık İşleri Müessesesi: Meclis-i Âlî-i Sıhhî Ahmet NİZAMOĞLU.....	19
Dr. İlhami Faydagör (1910 – 1986): Yaşamı ve Yaşattıkları Şeref ETKER, Gülten DİNÇ.....	31
İlk Türkçe Ortopedi Kitabı: “Atlas- Manuel: Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi” Sait NADERİ.....	65

Derleme Makaleler

Fars Bölgesi Hekimleri (VIII. / XIV. Yüzyıl’dan IX. / XV. Yüzyıl’a Kadar) Mehlika ÜSTÜNDAĞ.....	81
Din-Hastalık İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Kefaret Yazıtları Fatma KESKİN.....	97

Kitap İncelemesi

Tarihsel Süreçte Anadolu’da Frengi (Sifiliz) Şeref ETKER.....	113
Benjamin Kuntz August Von Wassermann, Bakteriologe-Immunologe-Pionier Der Serodiagnostik Şeref ETKER.....	118

Yayın İlkeleri

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

İZMİR YAMANLAR KAMPI: VEREMLE MÜCADELEDE BİR HALK SAĞLIĞI DENEYİMİ *

Ceren Gülser İLİKAN
RASİMOĞLU

(Dr. Öğ. Üy.)

Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar
Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0001-7586-4813>

Ceren.Rasimoglu@acibadem.edu.tr

Geliş Tarihi: 19.10.2025

Kabul Tarihi: 05.01.2026

Araştırma Makalesi

Öz: Bu makale, İzmir’de kurulmuş olan Yamanlar Kampı’nın bir tarihsel analizini sunmakta ve kampın, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde erken bir halk sağlığı girişimi olarak üstlendiği işlevi vurgulamaktadır. Veremin yalnızca tıbbi bir mesele olarak değil, aynı zamanda ulusal üretkenlik ve modernleşme idealleriyle ilişkili önemli bir devlet politikası konusu olarak ele alındığı bir dönemde kamp, dönemin koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik yaklaşımı örneklemektedir. İzmir Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriyesi tarafından, yerel ve merkezi yönetimlerin güçlü iş birliğiyle kurulan kamp, yurttaşların genel sağlığını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışma, ağırlıklı olarak dönemin gazete haberlerine dayanarak kampın lojistik ve mekânsal gelişimini izlemekte; 1930’larda mevsimlik, geçici bir çadır alanı olarak başlayan mekânın, 1930’lar ve 40’lar boyunca gelişerek kalıcı bir sanatoryum kompleksine dönüşümünü ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Kamp yaşamı oldukça düzenli ve tıbbi denetime tabi olup, disiplinli günlük rutinler, temiz hava, yeterli dinlenme ve beslenme esasına dayanmıştır. Bunun yanı sıra kamp, öğrencilerden işçi sınıfına ve orta sınıf ailelere kadar farklı grupları bir araya getiren önemli bir sosyo-kültürel merkez işlevi görmüş; eğlence ve sosyal etkileşim olanakları sunarak bedensel güçlenmeyi, sağlıklı ve disiplinli yurttaşlar yaratma yönündeki biyopolitik hedeflerle ilişkilendirmiştir. Sonuç olarak, Yamanlar Kampı’nın tarihi, gönüllü derneklerin, yerel siyasi liderliğin ve çok boyutlu halk sağlığı stratejilerinin Türkiye’nin modernleşme sürecindeki rolünü vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yamanlar Kampı, Verem, İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti, Erken Cumhuriyet Dönemi, Sağlık Kampları

İZMİR YAMANLAR CAMP: A PUBLIC HEALTH EXPERIENCE IN THE FIGHT AGAINST TUBERCULOSIS

Abstract: This article presents a historical analysis of the Yamanlar Camp established in İzmir and underlines its function as an early public health initiative during the early years of the Turkish Republic. At a time when tuberculosis was regarded not merely as a medical issue but as a crucial matter of state policy tied to national productivity and modernization ideals, the camp exemplified the era’s approach to preventive health. Founded by the İzmir Anti-Tuberculosis Society through strong collaboration between local and central authorities, the camp aimed to strengthen

* Bu makale XV. Türk Tıp Tarihi Kongresi’nde (Bilecik, 5-8 Haziran 2024) sunulan “Verem Kabil-i Şifadır: Kilisli Rıfat’ın Tüberküloza Yaklaşımı” başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

the general health of citizens. Relying mainly on contemporary newspaper accounts, the study follows the camp's logistical and spatial evolution, describing its transformation from a temporary seasonal tent site in the 1930s into a permanent sanatorium complex over the course of the 1930s and 1940s. Daily life in the camp was highly structured and subject to medical supervision, based on disciplined routines, fresh air, adequate rest, and nutrition. In addition, the camp functioned as an important socio-cultural center that brought together diverse groups, from students to the working class and middle-class families, providing opportunities for recreation and social interaction, thereby linking bodily strengthening with the biopolitical goals of creating healthy and disciplined citizens. Ultimately, the history of the Yamanlar Camp highlights the importance of voluntary organizations, local political leadership, and multifaceted public health strategies in Turkey's broader modernization process.

Keywords: Yamanlar Camp, Tuberculosis, İzmir Anti-Tuberculosis Society, Early Republican Period, Health Camps

Giriş

Cumhuriyet'in erken döneminde yaygın bulaşıcı hastalıklar arasında kabul edilen verem, yalnızca bir tıbbi sorun değil, aynı zamanda genç nüfusun sağlıklı yetiştirilmesi, milli üretkenliğin korunması ve modernleşme ideallerinin hayata geçirilmesi açısından da kritik bir devlet politikası konusuydu. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin teşviki, yerel yönetimlerin desteği ve gönüllü cemiyetlerin öncülüğüyle, hastalığın önlenmesine yönelik koruyucu sağlık hizmetleri geliştirilmekteydi. Bu bağlamda, sağlıklı yaşam rejiminin uygulanacağı, temiz hava ve beslenme olanaklarının sunulacağı kamplar, genel olarak halk sağlığının uygulama alanına girmişti. İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti'nin girişimiyle açılmış olan Yamanlar Kampı da bu politikanın erken ve etkili örneklerinden biridir.

Bu dönemde sağlığa verilen önem, nüfus sorunuyla bağlantılıydı. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında başlayan nüfus yapısındaki değişim, Cumhuriyet döneminde giderek belirginleşmişti. Ülkenin nüfusu 1914-1925 yılları arasında önemli ölçüde azalmış, toplam nüfustaki azalma oranı % 20'yi aşmıştı. Yaşanan bu büyük nüfus kaybı, Cumhuriyet rejiminin merkezi konularından biri haline gelmişti çünkü kırsalda tarım yapılamayan araziler ve kentlerde iş gücü yetersizliği sorunları ortaya çıktığından bir ekonomik sorun olarak görülüyordu. İki savaş arası dönemde, nüfus meselesi aynı zamanda ulusal güvenlikle eşit öneme sahip bir konu olarak değerlendirilmekteydi.¹ Bu nedenle hijyen sorunlarının bertaraf edilmesi, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, sağlık taramaları, ulaşılabilen en fazla kişiye ilaç, muayene ve tedavi sunulması ve bunların yaygınlaştırılması gibi uygulamalar hedeflenmişti. Modern tıp uygulamalarına dayanan sağlık politikaları, ulus-devlet kurma sürecinin temel bir bileşeni haline gelmiş; yeni rejimin güçlenmesi ve yaygınlaşmasına katkı sağlayan bir unsur

---

¹ Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 68-70.

olmuştu. Bu politikalar hem ülkenin öncelikli ihtiyaçları hem de dünya genelinde etkili olan düşünce akımları ve gelişmeler ile şekillenmişti.²

İyileşme ve sağlık uzun zamandır belirli mekânlarla ilişkilendirilmiştir ve 1990'larda coğrafyacılara, farklı zamanlarda çeşitli mekânlara atfedilen terapötik süreçlere ve niteliklere giderek daha fazla dikkat göstermeye başlamışlardır. Bu araştırma yöneliminin en önde gelen katkıcısı, "terapötik peyzaj" kavramını geliştiren ve sonrasında çevresel, bireysel ve toplumsal nedenlerle iyileştirici niteliklere sahip olduğu düşünülen mekânları analiz eden Wilbert Gesler'dir.³ Onun "tedavi ya da iyileşmeyle ilişkilendirilen peyzaj" analizi peyzajın çoğulcu niteliklerini ortaya koymaya çalışır. Gesler, bin yıl boyunca Yunan yarı-tanrısı ve ünlü hekim Asklepios'a adanmış bir kutsal mekâna ev sahipliği yaparak bir şifa yeri işlevi görmüş ve taze su kaynaklarına yakın, manzaralı ve yüksek bir çevrede, en yakın şehirden de uzakta konumlanmış olan Epidauros gibi iyileştirici olarak ün kazanmış mekânlardan çok şey öğrenilebileceğini savunmaktadır.⁴ Böylece dinginlik, güzellik ve uzaklığı bir arada barındırmış, bu üç özellik daha sonra Avrupa ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkan birçok kaplıca kentinde de bulunmuştur.⁵

Doğanın temiz hava, berrak sular, yabani otlar ve görkemli manzaralarla iyileştirici gücüne duyulan inanç ile paralel olarak, Orta Avrupalı hekimler de 18. Yüzyıldan itibaren, sağlığı yeniden kazandıran dinlenme ve saf dağ havasını sağladığı ve yalnızca hastalara değil sağlıklı olanlara da fayda sağladığı için dağ tatillerini önermeye başlamışlardı. Bernhard Faust (1792), dağ havasını soluyan sağlıklı bireylerin kent hastalıklarına karşı kendilerini güçlendirebileceklerini ileri sürmüştü, bu fikir Prusya Kralı'nın hekimi Dr. Christoph Hufeland tarafından da desteklenmişti. Dağ havası tedavisinin yükselişi Herman Brehmer'in çabalarıyla daha da yükselişe geçmişti. 1920'lerin başlarına gelindiğinde bazı hekimler helioterapiyi, lupus, yaralar, yanıklar, kronik artrit, romatizmal nitelikli verem, siyatik nevraljisi ve diğer nevralji türlerini tedavi eden bir panzehir olarak övüyorlardı.⁶

Bu bakış açısını geç Osmanlı-Türkiye hekimleri de benimsemiş, sanatoryum ve prevantoryumların verem özelinde koruyucu ve iyileştirici gücüne olan inanca ek olarak özellikle 1930'lar boyunca gençlik kampları, beden terbiyesi ve sağlık politikalarının bir parçası olarak yaygınlaşmıştı. Temiz havaya verilen bu önem, hastalığın niteliği ile bağlantılıydı. Verem, *mycobacterium tuberculosis* bakterisinin neden olduğu, insanlığın en eski hastalıklarından biridir. Antik çağlardan itibaren, insanların önemli yerleşim yerlerinde kümelenildiği her yerde, hastalığın varlığına dair bir kayıt bulunmaktadır. *Mycobacterium tuberculosis*, 1882'de Robert Koch (1843-1910) tarafından keşfedildiğinden "Koch basili" veya "tüberküloz basili" olarak da adlandırılmıştır. İnsanlar bu bakteriyi dört farklı ve oldukça eşitsiz bulaşma yoluyla kaparlar. Bunlardan üçü, anneden fetüse plasenta yoluyla, bir sıyrık veya ortak kullanılan iğneler aracılığıyla ve enfekte süt veya et yoluyla basillerin alınması nispeten seyrek

---

² Oya Dağlar Macar. "Erken Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikalarının Düşünsel ve Siyasî Perspektiften Değerlendirilmesi." *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 29, 2024, s. 39-63., yazarın kendisi.

³ Wilbert M. Gesler; "Therapeutic landscapes: medical issues in light of the new cultural geography", *Social Science & Medicine*, 34/7, 1992, s. 735-746.

⁴ Antik Yunan kültüründe, Asklepios sağlığın en önemli tanrısıydı. Asklepios adına kurulan tapınaklara Asklepion adı verilir. İlk Asklepion Epidauros'ta inşa edilmiş olup, diğer önemli Asklepionlar Kos ve Bergama'da bulunmaktadır. Asklepionlar ilk başlarda şehir dışında, nehirlere ve su kaynaklarına yakın, temiz havalı yerlerde kuruluyordu. Bugünkü sanatoryumlara benziyorlardı. Daha sonra yapıları ve oranları değişmiştir. Erken dönemlerde Asklepionlar bir çeşme, bir tapınak ve bir sunak içerirken, daha sonra Asklepionlara kütüphaneler ve anıtsal sağlık binaları eklenmiştir. Adnan Ataç, Nuran Aray ve Rıfat Vedat Yıldırım, "Asclepians in Turkey." *Balkan Military Medical Review*, 9/2, 2006, s. 82-84.

⁵ Robin A. Kearns ve Damian CA Collins; "New Zealand children's health camps: Therapeutic landscapes meet the contract state", *Social Science & Medicine*, 51/7, 2000, s. 1047-1059, özellikle s. 1048-1049.

⁶ Simon M. Kevan; "Quests for cures: a history of tourism for climate and health", *International Journal of Biometeorology*, 37/3, 1993, s. 113-124.

iken dördüncü bulaşma yolu, yani hastaların öksürürken, hapşırırken veya konuşurken havaya attığı, kirli havadaki damlacıklar yoluyla *M. tuberculosis*'in solunması en önemli olanıdır.⁷

Bu politikaların ardında, çocukların bedenlerini güçlendirmek, milli disiplin kazandırmak ve sağlıklı nesiller yetiştirmek fikri vardı. Özellikle Almanya, İtalya ve Fransa'daki gençlik kampları incelenmiş; temiz hava, açık hava sporu ve disiplinli yaşam programı Türkiye'deki uygulamalara uyarlanmıştı. Gençliğe ve sağlık alanına odaklanılan kampların hedefi özellikle yaz tatillerine denk gelen dönemde yoksul ve sağlığı zayıf olan çocukların temiz havadan, disipline edilmiş bir hayattan ve iyi beslenmeden faydalanarak güçlenmesi, iyi birer bünyeye sahip olmasıydı.⁸

Sözü edilen gelişmelerin İzmir'de nasıl seyrettiğine bakıldığında Vali Kazım Dirik (1881-1941) döneminde eğitim ve sosyal yardım alanında gerçekleştirilen en önemli hizmetlerden birinin çocuk obaları olduğu görülür. Bu kamplar 1934 yılından itibaren İzmir'in çeşitli kazalarında, yüksek rakımlı yaylalar ve sahil bölgelerinde açılmıştır. Kampların temel amacı, ülkenin sağlıklı ve zeki nesiller yetiştirme hedefi doğrultusunda, zayıf bünyeli veya sıtmadan etkilenen köy çocuklarının önceden belirlenmiş bir beslenme ve aktivite programı çerçevesinde kilo alarak hem bedensel hem de zihinsel gelişimlerini desteklemektir.⁹

İzmir'in sağlık tarihinde önem taşıyan bir diğer isim olan Behçet Salih Uz (1893-1986), belediye başkanlığı görevinden evvel İzmir'de hekim olarak çalıştığından kentin sağlığı konusundaki çalışmaları başkanlık döneminden önce başlamıştır. Uz, 18 Şubat 1923'te on sekiz arkadaşı ile İzmir Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriyesi'ni kurmuştur. Cemiyetin kuruluşuyla bir verem dispanseri açılmış, dispanserler ve polikliniklerin gerekliliği vurgulanmış, dispanser faaliyete geçtikten sonra ise veremle mücadeleyi halka anlatmak amacıyla *Sihhiye* adlı bir dergi yayımlanmaya başlanmıştır.¹⁰ Behçet Uz, belediye imkanları doğrultusunda, sokakların temizliği, aşılama-tecrit, bataklikların kurutulması, dispanser hizmetleri, hasta tedavisi, esnafın temizlik ve sağlık kontrolleri gibi birçok sağlık faaliyeti gerçekleştirmiş, bu dönemde Tepecik'te bulunan Emraz-ı Sâriye Hastanesi bahçesinde bir verem pavyonunun temeli atılmıştır.¹¹

Yamanlar'da bir sağlık kampının kurulması da bu mücadele kapsamında gündeme gelmiştir. Konak'a 23 km, Karşıyaka'ya 14 km mesafede olan ve göçebe-çoban ya da yarı göçebe Türkmen toplulukları barındıran Yamanlar Köyü civarında bulunan kamp alanı, 1930'lu yıllarda dinlenme yeri olarak kullanılmıştır.¹² Bu alan 2000'li yıllara kadar İzmir Verem Savaş Derneği tarafından kullanılmış, 2002'de İl Bölge Orman Müdürlüğü'ne, 2011'de Karşıyaka Belediyesi'ne devredilmiştir.¹³

⁷ Frank M. Snowden, *Epidemics and Society: From the Black Death to the Present*, Yale University Press, 2019, s. 269-272.

⁸ Bu kamplara Türk Hava Kurumu kampları, izci kampları, okulların yaz kampları, beden terbiyesi vermek için açılan kamplar, lise ve üniversite kampları, halkevlerinin, spor kulüplerinin kampları ve kamu kurumlarına bağlı kamplar örnek gösterilebilir. Taner Bulut; "Cumhuriyet'in bir gençlik projesi olarak Kızılay kampları (1936-1950)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/14, 2007, s. 103-135, s. 113-114.

⁹ Fatih Mustafa Aygüneş; *Vali Kazım Dirik Dönemi İzmir'de İmar Faaliyetleri (1926-1935)*, Doktora Tezi (Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Programı, 2024), s. 345.

¹⁰ Hülya Öztürk; "Dr. Behçet Uz, İlk Çocuk Hastanesi ve 'Verem Nasıl Başlar? Kurtuluş Yolları Nelerdir?' Eseri Üzerine", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law & History / Türkiye Klinikleri Tıp Etiği, Hukuku ve Tarihi Dergisi*, 28/3, 2020, s. 318.

¹¹ Enes Yalçın; "Cumhuriyetin Belediyecilik Deneyimi: Behçet Salih Uz'un İzmir Belediye Başkanlığı Dönemi (1931-1941)", *İçtimaiyat*, 8/2, 2024, s. 635-648, s. 638.

¹² Ozan Uştuk ve Yasemin Özcan Gönülal; "İzmir'in Bir Dağ Köyü: Yamanlar ve Yamanlar Yörükleri Üzerine Etnotarihsel Bir İnceleme", *Folklor/Edebiyat*, 29/115, 2023, s. 945-966, s. 954. Umar, B. (1999). İzmir 1950. Boyut Yayınları.

¹³ N. Ebru Karabağ Aydeniz; "Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, İzmir'de Bir Modern Mimarlık Mirası: Yamanlar Sanatoryumu", *Mimarlık*, 386, 2015.

Yöntem

Bu makalenin amacı, Yamanlar Kampı'nın İzmir'in sağlık tarihi açısından rolünü incelemektir. Çalışmada tarihsel araştırma yöntemi benimsenmiş olup araştırmanın temel dayanağını dönemin gazeteleri oluşturmaktadır. Çalışmada birincil kaynak olarak kampın faaliyette olduğu yıllarda çıkmış olan çeşitli gazeteler çevrimiçi kaynaklardan anahtar sözcük taraması ve ilgili tarihlerdeki gazetelerin taranması yöntemleriyle derlenmiştir. Bu gazetelerden elde edilen haberler, köşe yazıları, ilanlar, röportajlar ve görsel materyallerden faydalanılmıştır.

Arşiv taraması, *Akşam*, *Anadolu*, *Cumhuriyet*, *Halkın Sesi*, *Kurun*, *Ulusal Birlik*, *Son Posta* ve *Yeni Asır* gazetelerini kapsayacak şekilde yürütülmüştür. Bu tarama sürecinde, kampın kuruluşuna, yönetimine, kamp sakinlerinin sosyodemografik özelliklerine, doktorların rolüne, kampın mekânsal düzenine ve gündelik yaşamın örgütlenişine ilişkin bilgi veren görsel materyaller ve metinler derlenmiştir. Elde edilen içerikler ortak temalar gözetilerek dönemin sağlık söylemi ve modernleşme politikalarıyla ilişkilendirilerek değerlendirilmiş ve sınıflandırılmıştır. Gazete arşivlerinde yer alan fotoğraflar, mekânsal düzenlemelerini kamp sakinlerinin demografik yapısının ve kamp hayatının somut özelliklerini anlamak açısından yardımcı veri olarak kullanılmıştır. Gazete arşivlerinden elde edilen verilerin kendi tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmesi için bir ikincil kaynak taraması yapılmıştır. Bu çerçevede Yamanlar Kampı hakkında yapılmış güncel akademik çalışmalar, İzmir'in erken Cumhuriyet dönemindeki belediyeçilik faaliyetlerini ele alan araştırmalar yol gösterici olmuştur. Ayrıca, Cumhuriyet döneminde sağlık politikaları ve veremle mücadelenin tarihsel gelişimine ve uluslararası bağlamda nasıl ele alındığına ilişkin çalışmalar ele alınmıştır.

Makalenin temel iddiası, Yamanlar Kampı'nın sadece sağlık amaçlı bir dinlenme tesisi olmayıp aynı zamanda modernleşmenin bir parçası olarak sosyal ve kültürel boyutlarının da olduğudur. Bu makalede önce Yamanlar Kampı'nın kuruluşu anlatacağıdır. Bunun ardından kampa ilişkin rakamlar, kampın sakinlerinin kimlerden oluştuğu ve doktorların kamptaki yerine değinilecek; ardından kampın, mekânsal ve fiziksel düzeni aktarılacaktır. Daha sonra kamptaki gündelik yaşamın nasıl disipline edildiği tartışılacak ve son olarak modernleşme ve sosyokültürel boyuta değinilecektir. Makale tartışma ve sonuç bölümüyle bitirilecektir.

Dağ Havasında Bir İdeal: Yamanlar Kampı'nın Kuruluşu

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde halk sağlığı projelerinin hayata geçirilmesi çoğunlukla sivil toplum ile yerel ve merkezi yönetimler arasındaki güçlü bir iş birliğine bağlıydı. Yamanlar Kampı da böyle bir iş birliğinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Verem ile mücadele etmek için İzmir'de ilk esaslı girişim, Doktor Behçet Salih Bey'in öncülüğünde 18 Şubat 1923'te hayat bulan İzmir Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriyesi olmuştur. Cemiyetin ilk idare heyeti Dr. Besim Rifat, Dr. Suat, Hasan Sukuti, Eczacı Ömer Lütfi, Eczacı Mehmet Faik, Mühendis Halit Ziya ve Miralay Osman Beyler'den oluşmuştur.¹⁴ Bu dönemde veremle ilgili olarak verem hastalarına kuvvet iğneleri yapmanın yanı sıra önleyici olarak kilo takibi, dispanser müzesi gezisi ile toplumun bilgilendirilmesi, okullara, işçilere ve genel halka filmler gösterilmesi ve konferans düzenlenmesi, sıhhat mecmuası dağıtılması, duvar afişleri ve sağlık konulu kartpostalların dağıtılması gibi yollara başvurulmaktaydı.¹⁵

<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=400&RecID=3802>

(Erişim:

18.10.2025)., Afife Coşkun; *Veremle Mücadelede Dispanserler, Sanatoryumlar ve Göğüs Hastalıkları Hastaneleri*, Yüksek Lisans Tezi (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği Ana Bilim Dalı, 2017), s. 85.

¹⁴ Aygüneş, *age.*, s. 558- 568, Mahmut Gürkan; "Cumhuriyetin İlk Yıllarında, İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri", *İzmir Göğüs Hastanesi Dergisi*, 27/2, 2013, s. 139-144.

¹⁵ Mehtap Gülçiçek; *1929-1945 yılları arasında İzmir'de salgın hastalıklar ve çözüm arayışları*, Yüksek Lisans Tezi (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019), s. 79.

Bu önlemlere ek olarak, 1928 yılında Behçet Salih Bey'in başkanlığında toplanan Veremle Mücadele Cemiyeti İdare Heyeti, Yamanlar Dağı'nda bir kamp kurulmasına karar vermişti. Bu kararın ardından Behçet Salih Bey, Vali Kazım Paşa'ya müracaat etmiş, Vali Kazım Dirik ve Behçet Salih Uz birlikte alanda incelemelerde bulunmuşlardı. Ancak bütçe yetersizliği nedeniyle 1929 yılı için planlanan kamp yolu inşası, ancak 1 Haziran 1930 itibarıyla başlatılabildiği.¹⁶ Yol inşaatıyla eş zamanlı olarak kamp alanında bir jandarma karakolu, bakkal, telefon santrali ve aydınlatmada kullanılacak lüks lambalar hazırlanmıştı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin elli çadır kurmasının planlandığı kamp alanında, Veremle Mücadele Cemiyeti'nin de halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere hekim ve ilaç bulundurmasına karar verilmişti. 18 Temmuz 1930 tarihinde, kırk çadırın yanı sıra jandarma karakolu, telefon santrali, bakkal ve kır gazinosu ile donatılan Yamanlar Kampı Vali Kazım Paşa, Müstahkem Mevki Kumandanı Hüseyin Hüsnü Emir Paşa, Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Müdürü Doktor Lütfü Bey, Veremle Mücadele Cemiyeti Reisi Doktor Behçet Salih Bey ve Karşıyaka Belediye Başkanı Fikri Bey'in katıldığı bir törenle açılmıştı. Vali Kazım Paşa kampı ziyaret ederek burada bir gece geçirmiş, bir hafta sonra İzmirli müzisyenler kampa giderek burada bulunan halka bir eğlence düzenlemişlerdi. Yaklaşık altı hafta faaliyet gösteren kamp, askeri bando eşliğinde düzenlenen bir törenle kapatılmış, bu süre zarfında 150 civarında zayıf bünyeli ve verem hastasının tedavisi gerçekleştirilmişti.¹⁷ Kampın idaresini üstlenen isimler zaman içerisinde değişmişti. 1933'te Cevriye Hanım kamp müdiresiyken¹⁸ 1935'te kamp müdürlüğüne Recai Bey tayin edilmiş,¹⁹ 1939'dan itibaren kampın idaresini bu işlerde tecrübeli olan İzmir Kız Enstitüsü öğretmenlerinden Nevzat Cemal Dağemre üstlenmişti.²⁰

Yamanlar Kampı her yıl yaz aylarında açılıp sonbahara doğru kapanan mevsimlik bir dinlenme alanıydı. Genellikle temmuz başında açılan kamp, ağustos sonu ya da eylül başında kapanıyordu.²¹ Burası özellikle sağlığı bozuk ve zayıf kimselerin yaz boyunca iki ay dinlenerek güç kazandıkları önemli bir sağlık mekânı olarak tanımlanıyordu.²² Kamp açılmadan önce cemiyet gazete ilanı veriyor ve günde dört öğün yemek ve barınma karşılığı olarak günde 1 lira ile başvuruda bulunulmasını istiyordu.²³

Kamp Sakinleri: Sayılar, Kriterler ve Doktor Denetimi

Yamanlar Kampı, Veremle Mücadele Cemiyeti tarafından kurulmuş olmakla birlikte yalnızca veremlilere mahsus değildi. İlk yıllarda ilerlememiş verem vakaları için güneş tedavisi yöntemleriyle yüzlerce hastanın kurtarılmasına katkı sağlayan kamp, zamanla bünyesi zayıflamış kişilerin güçlenmesini hedefleyen bir yapıya dönüşmüştü.²⁴ Açılışını takip eden yıllarda verem ve diğer bulaşıcı hastalıkları olanların kampa kabul edilmelerine izin verilmemeye başlanmıştı. Kampın asıl amacı, vücutça zayıf, yorgun düşmüş ve istirahate

¹⁶ Yamanlar Kampı yolunun inşasına 1930 yılı Mayıs ayında başlanmış ve Yamanlar Dağı'ndaki çamlık alana kadar uzanan şose yolun yapımına hem İzmir hem de Karşıyaka belediyeleri katkıda bulunmayı taahhüt etmişti. 1 Haziran 1930'dan itibaren yol inşaatı başlatılmış; civar köylerden kişiler ve İzmir hapishanesinde tutuklu bulunanlar çalıştırılmış, yol 18 Temmuz'daki açılış törenine hazır hale getirilmişti. Ekim 1930'daki sel felaketi yola büyük zarar vermiş, bazı kesimleri 1933 Haziran sonunda genişletilerek otobüslerin geçişine uygun hale getirilmişti. Aygüneş, *age.*, s. 151-153.

¹⁷ Aygüneş, *age.*, s. 558- 562.

¹⁸ Zeki Doğanoglu; "Yamanlar Dağı Şanlandı!", *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1933, s. 5.

¹⁹ Akşam, 3 Temmuz 1936, s. 6.

²⁰ Akşam, 24 Şubat 1939, s. 9. Nevzat Dağemre İzmir Ticaret Lisesi'nde de görev yapmıştı. Yasin Kayış, 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Eğitim Tarihi, İzmir Kalkınma Ajansı Kültür Yayınları, 2024, s. 197.

²¹ 1935'te 5 Eylül'de kapanan kampın çadır ve eşyaları aynı gün taşınmış, 1938'de 1 Temmuz'da açılacağı duyurulmuştu. 1939'da yine 1 Temmuz'da açılması planlanmış, 1941'de ise 31 Ağustos'ta kapanmıştı.

²² Ulusal Birlik, 27 Haziran 1935, s. 4., Anadolu, 5 Eylül 1935, s. 4., Akşam, 3 Temmuz 1936, s. 6., Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7., Anadolu, 11 Temmuz 1939, s. 2., Halkın Sesi, 10 Mayıs 1939, s. 4., Halkın Sesi, 1 Eylül 1941, s. 3., Halkın Sesi, 10 Temmuz 1942, s. 2., Akşam, 19 Haziran 1948, s. 6.

²³ Anadolu, 3 Temmuz 1935, s. 8.

²⁴ Son Posta, 15 Ağustos 1937, s. 8., Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5.

muhtaç kişilere bir dinlenme ve kuvvet kazanma imkânı sağlamaktı. Bu ihtiyacı kendi imkânlarıyla karşılayamayanlar için kamp büyük bir fırsat oluşturuyordu.²⁵

Yamanlar Dağı'ndaki alan, doğrudan terapötik faydaları olduğuna inanılan belirgin coğrafi ve çevresel özellikleri nedeniyle seçilmişti. 850 metre rakımda ve Karşıyaka'ya 14 kilometre mesafede yer alan kamp, İzmir kentinin bunaltıcı yaz sıcakıyla belirgin bir tezat oluşturuyordu.²⁶ Dağ iklimi serin ve canlandırıcıydı. İzmir'de şehir sıcaktan kavrulurken Yamanlar'da paltosuz dolaşmak mümkün olmuyor, geceleri battaniye ve yorgan olmadan sabahı etmek hayli güçleşiyordu. Gündüzleri ise sonbahar serinliği hâkimdi.²⁷ Bu sebeple kampta kalanlar süveter ve pardesü giymek zorunda kalıyor, çadırların üzerine yapılan çardaklarla öğle vakti güneşten korunuyorlardı.²⁸

Yoğun çam ormanlarıyla çevrili kamp, solunum sağlığı için hayati kabul edilen temiz ve ferahlatıcı bir havaya sahipti ve bol miktarda soğuk ve temiz kaynak suyuyla zenginleştirilmişti.²⁹ Ulaşım imkânları da kampın cazibesini artırıyor. Kampın içine kadar uzanan otomobil yolu yapılmış, Karşıyaka ile Yamanlar arasında her gün düzenli otobüs ve kamyon seferleri konulmuştu. 1935'ten itibaren kampa her gün otobüs seferi yapılıyordu.³⁰ Akşamları saat 18.00'de kalkan otobüslerle şehirle düzenli bağlantı sağlanıyor, böylece İzmir'de işleri sebebiyle sayfiyelere gidemeyenler için kamp cazip bir seçenek haline geliyordu.³¹ 1930'ların sonlarına gelindiğinde yolun bakım ve iyileştirilmesi için Vilayet Daimî Encümeni tarafından Dedebaşı -Yamanlar yolunun tamirine başlanmış, bu iş için 1000 lira tahsis edilmişti.³² Yolun baştanbaşa genişletilerek her türlü nakil aracına elverişli hale getirilmesi planlanmış, hatta dağlardan geçmek şartıyla yolun 12 kilometre daha uzatılması öngörülmüştü. Bu süreçte kampın her türlü ihtiyacı için bir müteahhitle anlaşma yapılmıştı.³³ Hatta 1939'daki İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti kongresinde kamp için özel bir otobüs alınarak işletilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece Yamanlar Kampı hem tabiat güzellikleri hem de ulaşım kolaylığıyla İzmir halkının yaz aylarında tercih ettiği önemli bir sağlık ve dinlenme mekânı haline gelmişti.³⁴

Kampa gelenler sıkı bir sağlık kontrolünden geçirilmekte, hastalık taşıyanların girişine izin verilmemekteydi.³⁵ Haftanın belirli günlerinde cemiyetin doktoru kampa gelerek sağlık kontrolü yapıyordu.³⁶ Cemiyette Yamanlar'a gitmek isteyenlerin kontrolü cemiyetin başkanı Göz Doktoru Mitat Orel tarafından yapılmaktaydı.³⁷ Bu kampa katılmak isteyenler Veremle Mücadele Cemiyeti'nin dispanserine başvurarak muayene edilmekte ve birer kamp fişi

---

²⁵ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7.

²⁶ Cumhuriyet, 3 Eylül 1930, s.2., Son Posta, 15 Ağustos 1937, s. 8.

²⁷ Son Posta, 15 Ağustos 1937, s. 8., Adnan Bilget; "Bir Gazeteci Gözüyle Yamanlar: Kamp Hayatının Neşesi", *Yeni Asır*, 5 Ağustos 1937, s. 6.

²⁸ Anadolu, 2 Temmuz 1939, s. 2., Akşam, 19 Haziran 1948, s. 6.

²⁹ Akşam, 3 Temmuz 1936, s. 6.

³⁰ Aygüneş, *age.*, s. 568.

³¹ Cumhuriyet, 3 Eylül 1930, s. 2., Ulusal Birlik, 27 Haziran 1935, s. 4., Ulusal Birlik, 8 Temmuz 1935, s. 2., Akşam, 3 Temmuz 1936, s. 6., Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7., Akşam, 6 Nisan 1937, s. 12., Şahap Göksel; "İzmir Mektupları: Yamanlar Dağı Meşhur Bir Sağlık Yeri Halini Aldı", *Akşam*, 31 Temmuz 1937, s. 5., Bilget, *age.*, s. 6., Şahap Göksel; "Yamanlar Kampında", *Anadolu*, 15 Temmuz 1939, s. 8., Halkın Sesi, 10 Temmuz 1942, s. 2. 1941'de Karşıyaka'dan Yamanlar Dağı'na otobüs insan başına 75 ve 4 yaşından 10 yaşına kadar olan çocuklar için 40 kuruştur. Eşya naklinde yatak ve karyoladan 75 kuruş, valizlerden 25 kuruş alınıyordu. Halkın Sesi, 25 Haziran 1941, s. 2.

³² Anadolu, 11 Temmuz 1939, s. 2.

³³ Akşam, 13 Mayıs 1935, s. 7., Anadolu, 15 Haziran 1938, s. 2.

³⁴ Akşam, 24 Şubat 1939, s. 9.

³⁵ Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5.

³⁶ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7.

³⁷ Yeni Asır, 1 Temmuz 1936, s. 2.

almaktaydı.³⁸ Ayrıca her iki günde bir kampa çıkan Dahiliye Mütahassısı Dr. Kemal Şakir de kamp sakinlerini muayene ederek sağlık kontrollerini sürdürmekteydi.³⁹

Kampta daha çok genç kızlar ve kadınlar bulunuyor, erkek sayısı sınırlı kalıyordu; yalnızca pazar günleri gelen ziyaretçilerle erkek yoğunluğu artmaktaydı. Erkek personel ise doktor, kamp müdürü, aşçı, makinist, garson ve çevre köylerden gelen birkaç genç ile sınırlıydı; ayrıca Yamanlar Karakolu'ndan üç jandarma da kamp çevresinde görev yapmaktaydı.⁴⁰ 1930'da kampın ilk yılında 150 zayıf ve hafif veremli hasta burada tedavi görmüştü.⁴¹ 1933'te eski uygulamalardan farklı olarak Cumhuriyet Halk Fırkası İdare Heyetinin ricası üzerine Veremle Mücadele Cemiyeti, işçilerden bir kısmının dinlenmesi ve sağlığına kavuşması için 20 gün süre ile kampta kalmasına onay vermişti. İlk partide 20 tanesi kadın olmak üzere 32 işçinin kampa yollanmasına karar verilmişti. Halkapınar İplik Fabrikası 10 adet yatak, Şayak Fabrikası da 10 adet battaniye hediye etmişti.⁴² Daha sonraki yıllarda da işçilerin kampta kalması uygulamasına devam edilmişti.⁴³ 1935 yılında ise kamp önceki yıllara kıyasla daha geniş bir şekilde toplanmış ve Cumhuriyet Halk Partisi himayesinde Esnaf ve İşçi Birlikleri Bürosu tarafından işçilere yönelik ayrıca bir kamp kurulmuştu.⁴⁴ Ayrıca Veremle Mücadele Cemiyeti tarafından ücretsiz gönderilen yaklaşık 15 kişi, Halk Partisi tarafından gönderilen öğrenci ve aileleri de kampın ziyaretçileri arasındaydı.⁴⁵ 1936'da kamp sakinlerinin sayısı yaklaşık 250'ye ulaşmış⁴⁶, 1937'de kampın ilk haftasında 256 kişi katılmış⁴⁷, toplam sayı 275'e ulaşmıştı.⁴⁸ 1938'de ise katılımcı sayısı 350'yi bulmuştu.⁴⁹ 1942'ye gelindiğinde kamp 70 kişinin katılımıyla 9 Temmuz'da açılmış ve yaz boyunca 300'den fazla kişi kamp yapmıştı.⁵⁰ Ancak artan talep karşısında kampın mevcut teşkilatı yetersiz kalmış, çadırlar dolduğu için yeni başvurulara "yerimiz yok" cevabı verilmişti.⁵¹ 1948'e gelindiğinde ise İzmirliilerin birçoğunun Yamanlar yerine Bozdağ'a gitmeyi tercih ettikleri görülmüştü.⁵²

---

³⁸ Anadolu, 2 Temmuz 1939, s. 2., Halkın Sesi, 10 Temmuz 1942, s. 2.

³⁹ Akşam, 20 Ağustos 1936, s. 6.

⁴⁰ N. Serinsu; "Yamanlar Kampı Lale Devrini Yaşıyor", *Yeni Asır*, 14 Ağustos 1938, s. 4., Ulusal Birlik, 8 Temmuz 1935, s. 2., Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5.

⁴¹ Cumhuriyet, 3 Eylül 1930, s. 2.

⁴² Aygüneş, *age.*, s. 566-567.

⁴³ Yeni Asır, 7 Temmuz 1935, s. 3.

⁴⁴ Akşam, 13 Mayıs 1935, s. 7., Ulusal Birlik, 8 Temmuz 1935, s. 2., Anadolu, 5 Eylül 1935, s. 4., Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5., Serinsu, *age.*, s. 4.

⁴⁵ Serinsu, *age.*, s. 4.

⁴⁶ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7.

⁴⁷ Akşam, 29 Temmuz 1937, s. 9.

⁴⁸ Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5.

⁴⁹ Akşam, 24 Şubat 1939, s. 9.

⁵⁰ Halkın Sesi, 10 Temmuz 1942, s. 2.

⁵¹ Halkın Sesi, 10 Temmuz 1942, s. 2., A Bilget, *age.*, s. 6.

⁵² Akşam, 19 Haziran 1948, s. 6.

Fotoğraf-1: Akşam, 20 Ağustos 1936, s. 6.

Bir Sağlık Alanı Olarak Kamp: Mekan, Düzen ve Olanaklar

Yamanlar Kampı, aslında bir kamp alanı olmasına rağmen ilk yıllarında zaman zaman gazetelerde sanatoryum olarak adlandırılmış, daha sonra ise “Yamanlar Kampı” adıyla anılmaya başlanmış, altyapısı giderek çeşitlenmiş ve modernleştirilmişti. İzmir’de bir sıhhat ve dinlenme yeri olarak kurulan kamp, vasıta ve sermaye imkânı olmaksızın kurulmuş konforsuz bir sanatoryum gibi görülüyordu. Mütevazı aile bütçelerinin karşılayamayacağı istirahat ihtiyacına cevap veren kamp, düşük bir ücret karşılığında faaliyet gösterdiğinden her yıl bütçe açığı vermekteydi.⁵³ Örneğin 1931 senesinde Veremle Mücadele Cemiyeti, kamptaki faaliyetler için 7.305 lira harcarken, bu süreçte 3.539 lira gelir elde etmişti.⁵⁴ Hatta bir yıl için “Bu yıl Yamanlar Kampı’ndan cemiyet zarar etmemiştir” ifadesi gazetelere yansımıştı.⁵⁵ Veremle Mücadele Cemiyeti, zaman zaman gardenpartiler düzenleyerek bu sayede kentin ileri gelen tüccar ve sanayicilerinden bağış topluyordu.⁵⁶ Kampa devletin de yardımında bulunması yönünde temenniler dile getiriliyordu.⁵⁷

Kamp müdürlüğü, karyola ve yatak dâhil olmak üzere temel ihtiyaçları sağlamaktaydı. İstirahat edenlerden günlük 1 lira alınırken, tüm kamp imkânları dâhil standart ücret 120 kuruş, pavyonlarda kalmak isteyenler için ise günlük 200 kuruş olarak belirlenmişti.⁵⁸ 1941 yılında yemek ve karyola ücretleri dâhil olduğu halde bir gün için çadır 175 kuruş, 5 yaşından 10 yaşına kadar olan çocuklar için 100 kuruş, baraka insan başına 225 kuruş olarak belirlenmişti.⁵⁹

⁵³ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7.

⁵⁴ Aygüneş, *age.*, s. 564-565.

⁵⁵ Anadolu, 5 Eylül 1935, s. 4.

⁵⁶ Aygüneş, *age.*, s. 567., Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5.

⁵⁷ Akşam, 24 Şubat 1939, s. 9.

⁵⁸ Akşam, 20 Ağustos 1936, s. 6., Serinsu, *age.*, s. 4.

⁵⁹ Halkın Sesi, 25 Haziran 1941, s. 2.

Fotoğraf-2: Cumhuriyet, 29 Temmuz 1933, s. 5.

Ücretlendirme politikasının geçmişi kampın açılışına kadar gidiyordu. 21 Mayıs 1931 tarihinde Vali Kazım Paşa'nın başkanlığında, kampın açılışı ve katılımcıların ödeyecekleri ücretler hakkında bir toplantı gerçekleştirilmişti. Toplantıda ayrıca, halkın cuma günleri eğlenmek ve dinlenmek amacıyla kampa gidebilmeleri için ucuz ve güvenli otomobil seferleri düzenlenmesine karar verilmişti. Aynı yıl Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından, çadırların, portatif evlerin ve şezlongların temin edilmesinin yanı sıra günde dört öğün yemek verecek bir lokantanın inşası için de girişimde bulunulmuştu.⁶⁰

Bu dönemde, mazotla çalışan bir motor aracılığıyla elektrik üretilerek kampın aydınlatılması sağlanmış, ayrıca telefon tesisatı kurulmaya başlanmıştı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kampa 20 karyola ile birlikte çeşitli sayıda çadır gönderilmişti. Temmuz ayının ortalarına gelindiğinde, telefon tesisatı tamamlanmıştı. 7 Ağustos 1931 Cuma günü Vali Kazım Paşa, kamp alanını ziyaret etmiş ve kampın su ihtiyacının karşılanabilmesi amacıyla, biraz uzaktaki bir su kaynağından demir borular aracılığıyla suyun kamp alanına getirilmesini uygun görmüştü. 27 Ağustos 1931 tarihinde Yamanlar Kampı'nda özel bir etkinlik düzenlenmiş; o gece, sayısı yirmi olan köy çocukları, hayırseverlerin armağan ettiği yeni kıyafetler içinde sünnet edilmişti.⁶¹

1932 senesi kamp açılışı hazırlıkları sırasında Yamanlar Köyü'nde yapılacak okul için yoğun çalışmaktan dolayı bünyeleri zayıf düşen 50 kadar öğretmenin de o yıl 6 hafta kadar kamptan yararlanmasına karar verilmişti. Ayrıca yapılması planlanan ek birimler yerine Veremle Mücadele Cemiyeti tarafından her biri 100 liraya mal olacak düşük maliyetli 10 adet barakanın inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Eskişehir deposundan kampta kullanılacak çadırlar gönderilmiş ve Veremle Mücadele Cemiyeti tarafından 8-10 kişilik ahşap bir baraka yaptırılmıştı.⁶²

Bu arada Veremle Mücadele Cemiyeti tarafından yaklaşık bir yıl boyunca gece gündüz ve dört mevsim hava durumu derecelerini gözlemlemek için Avrupa'dan getirilmiş olan hava rasat aletleri çalışmış ve bu sürenin sonunda aletlerin yazdığı dereceler tespit edilerek raporların düzenlenmesine başlanmıştı. Elde edilen verilere göre kamp alanının bir sanatoryum inşasına çokça elverişli olduğu görülmüş ve bu hususta hazırlanan raporlar Sıhhat ve İctimai Muavenet

⁶⁰ Aygüneş, *age.*, s. 562-564.

⁶¹ Age.

⁶² Age.

Vekaletine gönderilmişti. Bu çalışmaların sebebi 1930 yılında vekaletin yürüttüğü çalışmaların aslında Yamanlar'da sanatoryum olarak tanımlanan bir kurumun açılabilmesinin olanaklarının araştırılmasıydı. Bunun için vilayete temasa geçilmiş, fenni ve sıhhi istasyonların açılması kararlaştırılmıştı. Bu istasyonlarda hava rasadı yapılacak, rüzgâr, su, yağmur, sis, rutubet ve hararet muhtelif aletlerle tetkik edilerek grafiklerle kaydedilecekti. Gerekli aletler İstanbul'a ve Fransa'ya sipariş edilmişti.⁶³ Bu düşünce giderek Veremle Mücadele Cemiyeti tarafından da benimsenmiş, yaz kış kullanılacak bir alanın tesisi fikrine dönüşmüştü. Kışın dağ sporları için binalar, yazın ise kampa çıkacaklar için oteller ve evler yapılması tasavvur edilmişti.⁶⁴ Kalıcı binalar ve konforlu vasıtalar vücuda getirildikten sonra Yamanlar'ın, kışın karlı havalarda dahi gezinti ve avlanmalar için en elverişli sahalardan biri olması öngörülmüştü.⁶⁵

Kamptaki çadır sayısı yıldan yıla değişmekteydi. 1935 yılında 27 çadır kurulduğu, ek olarak da Kazım Dirik'e ait de çadır bulunduğu bilgisi verilmekteydi.⁶⁶ 1939'da çadır sayısı 60 olarak,⁶⁷ 1948'de 50 olarak⁶⁸ verilmekteydi. Çadırların bir kısmı Cemiyet tarafından satın alınmıştı, çoğunluğu ise Kızılay'ın Eskişehir'deki deposundan getirilmekteydi.⁶⁹ Telefon bağlantısı sayesinde şehirle sürekli iletişim kurulabilmekteydi.⁷⁰ Radyonun yeri Paris'te eğitim almış mühendisler tarafından tanzim edilmişti.⁷¹ Kampın güvenliğini sağlamak amacıyla bir jandarma karakolu açılmıştı.⁷² Bir onbaşı idaresinde faaliyet gösteren bu karakolda, jandarma ve bekçiler günün her saatinde görevlerini yapmaktaydı.⁷³ 1936'da çocukların meşe ağaçları içinde oynadıkları bir havuz kampından bahsedilmekteydi. Kampta bulunanlar için hamam haline getirilmiş bir çadırda sıcak ve soğuk su kurnaları ve banyo kısmı bulunmaktaydı.⁷⁴

Kampa 1937'de bakkaliye eşyası satan bir çadır eklenmiş,⁷⁵ 1939'da çadırları güneş sicağından korumak maksadıyla çadırların üzerine birer çardak yaptırılmıştı.⁷⁶ Demir borularla yapılan tesisatla kampın her tarafına kaynak suları getirilmişti.⁷⁷ Kampa 2-5 dereceler arasında, dört kaynaktan sıhhi içme suyu gelmekteydi ve her yere çeşmeler kurulmuştu.⁷⁸ Alanda bir lokanta, bir mutfak, bir kiler bulunmaktaydı ve tuvalet mahalleleri sifonluydu. Çadırlarla barakaların yanına bırakılan çöp sepetleri her gün temizlenmekteydi.⁷⁹ 1942'de alanın kadastro haritasının hazırlanması ve kampın daha elverişli bir yere nakledilerek burada Veremle Mücadele Cemiyeti tarafından binalar ve barakaların inşa edilmesi planlanmıştı. Ayrıca kış mevsiminde de kullanılabilecek şekilde, bir gazinolu lokanta inşa edilmesi de düşünülmüştü.⁸⁰

⁶³ Cumhuriyet, 3 Eylül 1930, s. 2.

⁶⁴ Akşam, 3 Temmuz 1936, s. 6.

⁶⁵ Göksel, Yamanlar Kampında, s. 8., Akşam, 18 Eylül 1938, s.7.

⁶⁶ Yeni Asır, 7 Temmuz 1935, s. 3., Anadolu, 7 Temmuz 1935, s. 2.

⁶⁷ Anadolu, 2 Temmuz 1939, s. 2., Göksel, Yamanlar Kampında, s. 8

⁶⁸ Akşam, 19 Haziran 1948, s. 6.

⁶⁹ Anadolu, 11 Temmuz 1939, s. 2. , Ulusal Birlik, 9 Haziran 1937, s. 4. , Ulusal Birlik, 27 Haziran 1935, s. 4.

⁷⁰ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7., Akşam, 3 Temmuz 1936, s. 6.

⁷¹ Doğanoglu, *age.*, s. 5.

⁷² Yeni Asır, 7 Temmuz 1935, s. 3., Anadolu, 7 Temmuz 1935, s. 2.

⁷³ Göksel, Yamanlar Kampında, s. 8.

⁷⁴ Akşam, 20 Ağustos 1936, s. 6.

⁷⁵ Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5.

⁷⁶ Anadolu, 2 Temmuz 1939, s. 2.

⁷⁷ Göksel; "İzmir Mektupları: Yamanlar Dağı Meşhur Bir Sağlık Yeri Halini Aldı", s. 5.

⁷⁸ Akşam, 20 Ağustos 1936, s. 6. , Göksel, Yamanlar Kampında, s. 8

⁷⁹ Göksel, Yamanlar Kampında, s. 8.

⁸⁰ Halkın Sesi, 21 Ağustos 1942, s. 2.

Fotoğraf-3: Kurun, 8 Ağustos 1935, s. 5.

Disiplinli Bir Hayat: Kampta Beslenme, Uyku ve Günlük Düzen

Döneminin geniş olanaklarıyla donatılmış olan kampta gündelik yaşam belirli bir programla düzenlenmekteydi. Günlük program yalnızca bir takvim değildi; aynı zamanda kampın sağaltmaya yönelik yaklaşımının temel bir bileşeniydi. Son derece yapılandırılmış ortam, disiplinli, modern ve sağlıklı bir vatandaş idealini temsil ediyordu. Günün her anı, sağlık yararlarını en üst düzeye çıkarmak ve düzen ile hijyen alışkanlıklarını kazandırmak için titizlikle planlanmıştı. Kamp yaşamı, katılımcıların yeterli beslenme, dinlenme ve etkinlik almasını sağlamak amacıyla sıkı, tıbbi gözetim altında bir programa göre yürütülüyordu.

Öğün	Menü Örneği
Kahvaltı	Tereyağı, bal/marmelat, ekmek, süt
Öğle Yemeği	Rosto, kızartılmış patates, çalı fasulyesi, meyve/ tatlı
İkindi	Peynirli veya tereyağlı sandviç
Akşam Yemeği	Etli sebze, pilav/makarna, karpuz/mevsim meyvesi

Tablo-1: Kamp Tabldotu Örneği⁸¹

Kampta günler sabah erken saatlerde toplu bir boru sesi veya zil ile başlıyor, ardından temizlik ve sabah jimnastiği yapılıyordu.⁸² Yamanlar Kampı'na katılan her bireye bir çadır, bir karyolanın yanında günde dört öğün yemek temin edilmekteydi. Uyku saatleri belirli bir düzene tabi tutulmakta olup, bu saatlerde kamp genelinde derin bir sükûnet hâkim olmaktadır.⁸³ Sabah

⁸¹ N Serinsu, *age.*, s. 4.

⁸² Bilget, *age.*, s. 6., *Anadolu*, 23 Temmuz 1935, s. 5., *Anadolu*, 27 Temmuz 1937, s. 5.

⁸³ Bilget, *age.*, s. 6., *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1930, s. 2., *Akşam*, 3 Temmuz 1936, s. 6., *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1936, s. 7.

kahvaltısı tereyağı, beyaz peynir, süt ve marmelattan oluşuyor, zaman zaman marmelat yerine Yamanlar balı veriliyordu. Öğle yemekleri et, sebze, pilav veya makarna ve meyveden oluşmakta, ikindi ve akşam yemeklerinin de besleyici nitelikte sunulmasına özen gösterilmekteydi,⁸⁴ saat 16.00'da çalan ikindi kahvaltısı zili sonrasında peynirli ya da tereyağlı sandviç ikram ediliyor, akşam yemeklerinde ise etli sebze, pilav veya makarna ve mevsim meyvesi veriliyordu.⁸⁵

Kamp sakinleri disiplinli bir hayat tarzına mecbur ediliyor, istirahat edenler bünyelerine göre haftada 1-2 kilo alıyordu. 1935'te kampta yalnızca bir ay kalan gençlerden birinin almış olduğu 17 kilonun bir rekor olduğu ve bir daha kırılmadığı ifade ediliyordu. Gündüz herkes kesif gölgeli çam ağaçlarının altında istirahat ediyor, tanıdıklarıyla sohbet ediyor ya da kitap okuyordu.⁸⁶ Tablo-2'de görüldüğü üzere, 24 saatin üçte ikisi uyku ve istirahat, az bir kısmı yemek, kalan bölüm ise kısa gezintiler ve sosyal etkinliklerle geçmekteydi.⁸⁷ Herkes kampta saat 23.00'te yatmak ve sabahleyin saat 08.00'de kalkmak zorundaydı. Geceleri geç vakte kadar oynamak, gezmek ve alkol tüketmek yasaklanmıştı.⁸⁸

Aktivite	Saat
Yataktan kalkış	07:00
Kahvaltı	08:30
İstirahat	10:00 – 12:00
Öğle yemeği	13:00
Öğle uykusu	15:00 – 17:00
İkinci kahvaltısı	17:00
Kısa mesafeli gezintiler	18:00 – 20:00
Akşam yemeği	20:30
Gece eğlenceleri	21:00 – 23:00
Uyku	23:00'den sonra

Tablo-2: Günlük Aktivite Planı Örneği⁸⁹

Yamanlar Kampı, açıldığı tarihten itibaren yalnızca sağlık ve istirahat amacıyla değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel faaliyetler için de kullanılan bir mekân hâline getirilmişti. Öğle yemeğinden sonra uyunurdu, bu esnada kamp idaresi istirahat edenlerin huzurunun bozulmaması için gürültüye müsaade etmiyordu. İkinci kahvaltısından sonra genç grupları, mandolin ve gitarlarla kamptan Karagül'e doğru uzanan yolda gezintiye çıkar, şarkılar söyler ve eğlenirdi. Akşam yemeğinden sonra İzmir manzarası karşısında danslar edilir, salon oyunları oynanır, masallar söylenir; ud, mandolin ve gitar çalınırdı. Her hafta cumartesi akşamları İzmir'den gelen kalabalık genç grupları müsamereler ve konserler verirlerdi. Erkek Lisesi ve Erkek Öğretmen Okulu öğrencileri ile mektepli kızların konser ve temsilleri kampa kültürel bir nitelik kazandırmış, hatta zaman zaman gardenpartiler düzenlenmişti.⁹⁰

⁸⁴ Akşam, 20 Ağustos 1936, s. 6.

⁸⁵ Akşam, 19 Haziran 1948, s. 6. , Akşam, 24 Şubat 1939, s. 9.

⁸⁶ Göksel, Yamanlar Kampında, s. 8.

⁸⁷ Bilget, *age.*, s. 6.

⁸⁸ Akşam, 20 Ağustos 1936, 6. , Göksel, Yamanlar Kampında, s. 8.

⁸⁹ Bilget, *age.*, s. 6.

⁹⁰ Akşam, 13 Mayıs 1935, s. 7., Anadolu, 23 Temmuz 1935, s. 5., Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7., Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5., Akşam, 24 Şubat 1939, s. 9., Göksel; "Yamanlar Kampında", *Anadolu*, s. 8., Doğanoglu, *age.*, s. 5.

Fotoğraf-4: Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7.

Bir Modernleşme Simgesi Olarak Yamanlar Kampı

Yamanlar Kampı, kısa sürede mevsimlik bir deneyim olmanın ötesine geçerek İzmir’de saygı gören bir kurum haline gelmişti. Başarısı yalnızca sağladığı somut sağlık yararlarıyla ölçülüyor, aynı zamanda güçlü kamu imajı ve geçici çadır topluluğundan kalıcı bir sanatoryuma dönüşümüyle de değerlendiriliyordu. Yerel basında kampın açılış törenleri, çocukların kamp hayatı ve başarı hikâyeleri sık sık haber oluyordu. Belediye ve Cemiyet yöneticileri, öğretmenler ve bağışçılar kampı ziyaret ederek moral veriyordu. Yaz aylarında düzenlenen küçük gösteriler, halkın katılımına açık etkinlikler ve bağış kampanyaları, Yamanlar’ı İzmir’in sosyal yaşamının bir parçası haline getirmişti. Kampın hazırlık ve denetim işleri de titizlikle yürütülüyordu; Veremle Mücadele Cemiyeti Başkanı Göz Doktoru Dr. Mithat, düzenli olarak Yamanlar’a giderek kampın durumunu tetkik ediyor, bu ziyaretlerde kampın hazırlık süreçleri yakından inceleniyordu.⁹¹

---

⁹¹ Yeni Asır, 7 Temmuz 1935, s. 3., Anadolu, 7 Temmuz 1935, s. 2., Ulusal Birlik, 8 Temmuz 1935, s. 2.

Fotoğraf-5: Akşam, 31 Temmuz 1937, s. 5.

Cemiyet İdari Heyeti üyelerinden Dr. Şükrü Nuri gibi isimler de kampı ziyaret edenler arasındaydı.⁹² 1939'da İzmir Valisi Ethem Aykut, kampı ziyaret etmiş, orada nasıl vakit geçirildiği hakkında malumat almış ve kampa akümülatörlü bir radyo göndermeyi vadedmişti.⁹³ 1944'te Cemiyet tarafından Vali Refik Şefiksoyer, Belediye Reisi Reşat Leblebicioğlu ve gazeteciler kampa davet edilerek güzel bir gece geçirmişlerdi.⁹⁴ Bütün anlatılan olumlu gelişmelere rağmen kamp alanıyla ilgili olumsuz görüşlerin de gazetelere yansıdığı olmuştur. Gazetelerde kamp hakkında sadece kampta yılan, akrep ve çiyen gibi haşerelerin bulunduğu iddiaları ve verilen dört öğün yemeğe rağmen insanların zaman zaman açlık çektikleri yönünde eleştiriler yer almıştı. İlk iddia kamp sakinlerinin alanda sadece arı ve keklük gördükleri yönündeki beyanlarıyla yalanlanmış,⁹⁵ açlık yönündeki iddia ise temiz havanın iştah açmasıyla açıklanmış⁹⁶ ve Kanada'da gençlik kamplarında senelerce bulunan öğretmen Nevzat Cemal Dağemre'nin yönetiminde kamp sakinlerinin kilolarının sıkı şekilde takip etmesi ve şikayette bulunanlara uzun açıklamalarda bulunulmasıyla çözümlenmişti.⁹⁷

Kamp alanı, mimar Arif Kınay tarafından tasarlanan blok tipli sanatoryum yapısıyla bir sanatoryum kompleksine dönüştürülmüştü. 1950'lerde kompleks; bir sanatoryum binası, iki avlu, 13 tek kişilik konaklama birimi, idari bina, yemekhane, gazino, yüzme havuzu, voleybol ve tenis kortları ile 80 çadıra kadar alan sağlayan bir saha içermektedir. Bunun güneybatısında 1945 tarihli yemekhane, güneyinde ise gazino binası bulunmaktadır. Konaklama binası, bodrum katlı ve üç katlı blok tipli bir dikdörtgen prizma olarak tasarlanmıştır.⁹⁸

Değerlendirme ve Sonuç

⁹² Doğanoglu, *age.*, s. 5., Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5.

⁹³ Göksel, Yamanlar Kampında, s. 8.

⁹⁴ Akşam, 10 Eylül 1944, s. 2.

⁹⁵ Şahap Göksel; "İzmir Mektupları: Yamanlar Dağı Meşhur Bir Sağlık Yeri Halini Aldı", Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5., Serinsu, *age.*, s. 4.

⁹⁶ Son Posta, 27 Temmuz 1938, s. 5.

⁹⁷ Yeni Asır, 21 Temmuz 1938, s. 6.

⁹⁸ Deniz Avcı ve Gözde Özder Çakır; "Revitalizing ruins: Adaptive reuse of Yamanlar Sanatorium as a contemporary summer camp by experiential education in interior architecture", *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 9/2, 2024, s. 1149-1175, özellikle s. 1151.

Yamanlar Kampı, erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de halk sağlığının modernleşme sürecinde özgün bir örnek olarak değerlendirilmelidir. İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti’nin girişimiyle kurulan kamp, sağlık açısından bakıldığında toplumun sağlık direncinin artırılmasına odaklanan koruyucu tıp anlayışının sahadaki erken uygulamalarından biri olmuştur. Dengeli beslenme, düzenli uyku, temiz hava ve disiplinli bir gündelik yaşam düzeni, bu yaklaşımın temel taşlarını oluşturmuş; böylece verem başta olmak üzere bulaşıcı hastalıklara karşı bireylerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Kampın kurulmasında mekâna yönelik tercihler ve fiziksel olanaklara bakıldığında dönemin uluslararası sağlık yaklaşımlarıyla paralel bir tutumun sergilendiği görülmektedir. Yamanlar’ın yüksek rakımlı konumu, temiz havası ve zengin su kaynakları, terapötik peyzaj anlayışıyla örtüşmektedir.

Kampta zayıf bünyeli bireyler, öğrenciler, işçiler ve orta sınıf aileler bu mekânda bir araya gelmiş; böylelikle halk sağlığına yönelik anlayışın geniş bir toplumsal tabana yönelik olarak uygulandığı bir örneği oluşturmuştur. Kadınların, gençlerin ve işçilerin kamptaki varlığı, genç Cumhuriyet’in sağlıklı ve disiplinli nesiller yetiştirme idealinin göstergesi olmuştur. Aynı zamanda kamp, sağlıkla toplumsal modernleşme arasındaki ilişkiyi pekiştirerek, tıbbın yalnızca bireysel değil toplumsal bir düzen kurucu rol üstlenmesine yönelik bir girişimde bulunmuştur. Uygulanan gündelik yaşam rejimi, koruyucu tıbbın disipline edici yönünü öne çıkarmaktadır. Yüksek kalorili ve protein ağırlıklı beslenme, düzenli uyku, temiz hava ve istirahat kamp sakinlerinin sağlık durumlarını ölçülebilir biçimde iyileştirmiştir. Bu uygulama, dönemin biyopolitik hedefleriyle, yani bedensel güçlenmenin toplumsal üretkenlikle doğrudan ilişkilendirilmesiyle de örtüşmektedir. Ek olarak, eğlence aktiviteleri gibi sosyo-kültürel etkinlikler, kampın işlevleri arasında toplumsal bütünleşmeyi de eklemiştir. Sonuç itibarıyla Yamanlar Kampı erken Cumhuriyet döneminin sağlık politikaları ve toplumsal modernleşme politikalarının kesişim noktasında konumlanmaktadır. 1930’larda geçici bir çadır kampı olarak başlayan girişim; gönüllülüğün, yerel yönetimlerin ve devletin iş birliğiyle halk sağlığı projelerinin çok boyutlu bir şekilde hayata geçirilebileceğini göstermiştir.

Kaynakça

- Akşam, 13 Mayıs 1935, s. 7.
- Akşam, 3 Temmuz 1936, s. 6.
- Akşam, 20 Ağustos 1936, s. 6.
- Akşam, 6 Nisan 1937, s. 12.
- Akşam, 29 Temmuz 1937, s. 9.
- Akşam, 18 Eylül 1938, s.7.
- Akşam, 24 Şubat 1939, s. 9.
- Akşam, 10 Eylül 1944, s. 2.
- Akşam, 19 Haziran 1948, s. 6.
- Anadolu, 3 Temmuz 1935, s. 8.
- Anadolu, 7 Temmuz 1935, s. 2.
- Anadolu, 23 Temmuz 1935, s. 5.
- Anadolu, 5 Eylül 1935, s. 4.
- Anadolu, 27 Temmuz 1937, s. 5.
- Anadolu, 15 Haziran 1938, s. 2.
- Anadolu, 2 Temmuz 1939, s. 2.

- Anadolu, 11 Temmuz 1939, s. 2.
- Cumhuriyet, 3 Eylül 1930, s.2.
- Cumhuriyet, 19 Ağustos 1936, s. 7.
- Halkın Sesi, 10 Mayıs 1939, s. 4.
- Halkın Sesi, 25 Haziran 1941, s. 2.
- Halkın Sesi, 1 Eylül 1941, s. 3.
- Halkın Sesi, 10 Temmuz 1942, s. 2.
- Halkın Sesi, 21 Ağustos 1942, s. 2.
- Son Posta, 15 Ağustos 1937, s. 8.
- Son Posta, 27 Temmuz 1938, s. 5.
- Ulusal Birlik, 27 Haziran 1935, s. 4.
- Ulusal Birlik, 8 Temmuz 1935, s. 2.
- Ulusal Birlik, 9 Haziran 1937, s. 4.
- Yeni Asır, 7 Temmuz 1935, s. 3.
- Yeni Asır, 1 Temmuz 1936, s. 2.
- Yeni Asır, 21 Temmuz 1938, s. 6.
- ATAÇ, Adnan, ARAY, Nuran, YILDIRIM, Rifat Vedat; “Asclepians in Turkey,” *Balkan Military Medical Review*, 9/2, 2006, s. 82-84.
- AVCI, Deniz, ve GÖZDE ÖZDER ÇAKIR; “Revitalizing ruins: Adaptive reuse of Yamanlar Sanatorium as a contemporary summer camp by experiential education in interior architecture”, *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 9/2, 2024, s. 1149-1175.
- AYGÜNEŞ, Fatih Mustafa; *Vali Kazım Dirik Dönemi İzmir’de İmar Faaliyetleri (1926-1935)*, Doktora Tezi (Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Programı, 2024).
- BİLGET, Adnan; “Bir Gazeteci Gözüyle Yamanlar: Kamp Hayatının Neşesi”, *Yeni Asır*, 5 Ağustos 1937, s. 6.
- BULUT, Taner; “Cumhuriyet’in bir gençlik projesi olarak Kızılay kampları (1936-1950)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/14, 2007, s. 103-135.
- COŞKUN, Afife; *Veremle Mücadelede Dispanserler, Sanatoryumlar ve Göğüs Hastalıkları Hastaneleri*, Yüksek Lisans Tezi (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği Ana Bilim Dalı, 2017).
- DOĞANOĞLU, Zeki; “Yamanlar Dağı Şanlandı!”, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1933, s. 5.
- GESLER, Wilbert M.; “Therapeutic landscapes: medical issues in light of the new cultural geography”, *Social Science & Medicine*, 34/7, 1992, s. 735-746.
- GÖKSEL, Şahap; “İzmir Mektupları: Yamanlar Dağı Meşhur Bir Sağlık Yeri Halini Aldı”, *Akşam*, 31 Temmuz 1937, s. 5.
- GÖKSEL, Şahap; “Yamanlar Kampında”, *Anadolu*, 15 Temmuz 1939, s. 8.
- GÜLÇİÇEK, Mehtap; *1929–1945 yılları arasında İzmir’de salgın hastalıklar ve çözüm arayışları*, Yüksek Lisans Tezi (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019).
- GÜRGAN, Mahmut; “Cumhuriyetin İlk Yıllarında, İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri”, *İzmir Göğüs Hastanesi Dergisi*, 27/2, 2013, s. 139-144.

KARABAĞ AYDENİZ, N. Ebru; “Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, İzmir’de Bir Modern Mimarlık Mirası: Yamanlar Sanatoryumu”, *Mimarlık*, 386, 2015, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=400&RecID=3802> (Erişim: 18.10.2025).

KAYIŞ, Yasin, 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Eğitim Tarihi, İzmir Kalkınma Ajansı Kültür Yayınları, 2024.

KEARNS, Robin A., ve Damian CA Collins; “New Zealand children’s health camps: Therapeutic landscapes meet the contract state”, *Social Science & Medicine*, 51/7, 2000, s. 1047-1059.

KEVAN, Simon M.; “Quests for cures: a history of tourism for climate and health”, *International Journal of Biometeorology*, 37/3, 1993, s. 113-124.

MACAR, Oya Dağlar. “Erken Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikalarının Düşünsel ve Siyasî Perspektiften Değerlendirilmesi.” *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 29, 2024, s. 39-63.

ÖZTÜRK, Hülya; “Dr. Behçet Uz, İlk Çocuk Hastanesi ve 'Verem Nasıl Başlar? Kurtuluş Yolları Nelerdir?' Eseri Üzerine”, *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law & History / Türkiye Klinikleri Tıp Etiği, Hukuku ve Tarihi Dergisi*, 28/3, 2020, s. 318.

PAMUK, Şevket; Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

SERİNSU, N.; “Yamanlar Kampı Lale Devrini Yaşıyor”, *Yeni Asır*, 14 Ağustos 1938, s. 4.

Snowden, Frank M.; *Epidemics and Society: From the Black Death to the Present*, Yale University Press, 2019.

UŞTUK, Ozan, ve Yasemin Özcan GÖNÜLAL; “İzmir’in Bir Dağ Köyü: Yamanlar ve Yamanlar Yörükleri Üzerine Etnotarihsel Bir İnceleme”, *Folklor/Edebiyat*, 29/115, 2023, s. 945-966.

YALÇIN, Enes; “Cumhuriyetin Belediyecilik Deneyimi: Behçet Salih Uz’un İzmir Belediye Başkanlığı Dönemi (1931-1941)”, *İçtimaiyat*, 8/2, 2024, s. 635-648.

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNİN SİVİL SAĞLIK İŞLERİ MÜESSESESİ: MECLİS-İ ÂLÎ-İ SİHHÎ

Ahmet NİZAMOĞLU

(Dr., Öğ. Gör.)

Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir,
Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-2792-3230>

ahmet.nizamoglu@kapadokya.edu.tr

Geliş Tarihi: 17.10.2025

Kabul Tarihi: 05.01.2026

Araştırma Makalesi

Öz: Osmanlı Devleti'nde Tanzimat modernleşmesi çerçevesinde kurumlar sürekli olarak ya yenilenmiş ya da yeniden yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın teklifi üzerine 1840'ta Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de sivil sağlık işlerini yürütmek amacıyla Meclis-i Tıbbiye kurulmuştur. Bundan sonraki süreçte Osmanlı'da sivil sağlık işlerinin yürütülmesi amacıyla gerek Tanzimat döneminde gerekse de II. Abdülhamid Dönemi'nde çeşitli isimlerle ve yapılandırmalarla bu alana yönelik oluşturulan meclisler faaliyetlerini sürdürmüştür. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise her alanda gerçekleştirilen tensikat veya reorganizasyon faaliyetlerinden sağlık alanı da etkilenmiştir. Bu bağlamda sağlık alanında birçok reform yapıldığı gibi 1913'te Dahiliye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Müdiriyet-i Umumiyesi oluşturularak bu yapı içerisinde Meclis-i Âlî-i Sıhhî kurulmuştur. Meclis-i Âlî-i Sıhhî'de bulaşıcı hastalıklar, aşılama faaliyetleri, ilaç üretimi ve denetimi, şehir sağlığı, veterinerlik hizmetleri ve karantina uygulamaları başta olmak üzere birçok konu görüşülmüş ve değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı Meclis-i Âlî-i Sıhhî'nin kuruluşu, kadrosu ve çalışmalarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Böylelikle Osmanlı son döneminde sivil sağlık işlerinin yürütülmesi bağlamında Meclis-i Âlî-i Sıhhî'nin faaliyetlerinin müstakil bir şekilde izah edilerek literatürde katkı sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Düstûr, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, süreli yayınlar ile telif-tetkik eserlerden faydalanılarak tarama modeli ve doküman analizi yöntemi olan nitel araştırma metodu kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet Dönemi, Sağlık Müessesesi, Halk Sağlığı, Meclis-i Âlî-i Sıhhî

CIVIL HEALTH SERVICES INSTITUTION OF THE LATE OTTOMAN PERIOD: THE HIGH COUNCIL OF HEALTH

Abstract: Within the framework of the Tanzimat modernization in the Ottoman Empire, institutions were constantly either renewed or restructured. In this context, upon the proposal of Chief Physician Abdülhak Molla, the Medical Council was established in 1840 at the Imperial Medical School to carry out civil health affairs. In the subsequent period, councils established for the purpose of conducting civil health affairs in the Ottoman Empire, under various names and structures, both during the Tanzimat period and the reign of Abdülhamid II, continued their activities. During the Second Constitutional Era, the health

sector was also affected by the reorganization activities carried out in all areas. In this context, many reforms were made in the health sector, and in 1913, the General Directorate of Health was established under the Ministry of the Interior, within which the Meclis-i Âlî-i Sıhhî ((The High Council of Health)) was established. The Meclis-i Âlî-i Sıhhî discussed and evaluated many issues, primarily infectious diseases, vaccination activities, drug production and control, urban health, veterinary services, and quarantine practices. The aim of this study is to reveal the establishment, staff, and activities of the Meclis-i Âlî-i Sıhhî. Thus, an attempt has been made to contribute to the literature by explaining the activities of the Meclis-i Âlî-i Sıhhî independently in the context of the implementation of civil health affairs in the late Ottoman period. The study utilized the qualitative research method, which involves a scanning model and document analysis, drawing upon sources such as the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey State Archives, Düstûr, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, periodicals, and copyrighted research works.

Keywords: The Second Constitutional Era, Health Institution, Public Health, The High Council of Health.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın teklifi üzerine 1840'ta Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de Meclis-i Tıbbiye kurulmuştur. Takvim-i Vekayi'de bu yeni komisyonun ismi Meclis-i Umur-ı Tıbbiye olarak ifade edilmiştir. Hekimbaşı ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırına bağlı olan Meclis-i Tıbbiye, nazır muavininin başkanlık ettiği toplantılarda Tıbbiye hocaları, askerî ve sivil hastanelerin başhekimleri, müfettişler, eczacılık görevlileri ile muallim ve muavinlerden oluşan bir üyeler heyetiyle faaliyet göstermiştir.⁹⁹ Bu meclis Osmanlı'daki bütün hekim ve sağlıkla ilgili görevlileri imtihan ederek izinnameleler vermek, halka satılan ecza ilaçlarının kontrolünü yapmak vb. birçok önemli görevlerle sorumlu tutulmuştur. Hekimbaşılık müessesesinin lağvedilmesinin ardından meclis, bütün yetkileri üzerine almıştır.¹⁰⁰ Daha sonra Meclis-i Tıbbiye, 1857'den sonra yeniden yapılandırılarak görevleri üç farklı şubeye paylaştırılmıştır. Meclis-i Tıbbiye 1869'a kadar görevini sürdürerek birçok konuda önemli kararlar alınmasında önce bir kurum olmuştur.¹⁰¹ 1869 yılına gelindiğinde ise İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye Nezâreti'ne bağlı olarak Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye teşekkül etmiş onun altında ise Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla bir meclis oluşturulmuştur. Bu meclisin görevleri ise genel sağlıkla ilgili meseleleri görüşmek ve karara bağlamak, diğer ülkelerdeki tıp cemiyetleriyle ilgili yazışma ve ilişkileri yürütmek, sivil tababet ve eczacılıkla ilgili işlemleri

---

⁹⁹ Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Projesi, Ajansfa, İstanbul, 2010, s. 32-33.

¹⁰⁰ Ayten Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğunda Hekimbaşılık Müessesesinin Yetkilerini Üzerine Alan Meclis: Meclis-i Umur-ı Tıbbiye", *Türk Dünyası Araştırmaları: Prof. Dr. Faruk Sümer'e Armağan*, S. 100, Şubat 1996, s. 203-204; Sinem Serin, *Osmanlı Sağlık Sisteminin Yönetimi: Hekimbaşılık Kurumu*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 244-246.

¹⁰¹ Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, s. 33.

usulüne uygun olarak incelemek başta olmak üzere oldukça geniş kapsamlı belirlenmiştir.¹⁰² Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye adı altında yürütülen faaliyetler 1889’da “*devr-i za’îl-istibdada has olan havf ve endişe icabıyla*” Tophane-i Âmire Müşiriyeti tarafından Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye çatısında yeniden teşekkül etmiştir. Ancak bu meclis de 1906 yılına geldiğinde idari veya siyasi bazı sebeplerden ötürü kapatılarak “Meclis-i Maârif-i Tıbbiye” kurulmuştur. Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye’yi de kapsayan bu meclis haftada üç kez toplanmıştır.¹⁰³ II. Meşrutiyet’in ilanından ise mülkiye doktorları ile askeri doktorlar arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Her alanda olduğu gibi sıhhiye alanında da tensikat faaliyetleri yürütülmüştür. Tıbbi ve sıhhi meclis Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye adıyla yapılandırılmıştır.¹⁰⁴

1 Mart 1913’te yürürlüğe giren “Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilatına Dair Kanun” ile Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye’nin yerine, daha önce kurulmuş olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye kaldırılmış ve bunlara ait görevlerin Dahiliye Nezaretine bağlı olarak Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle bu müdüriyetin çatısı altında Meclis-i Âlî-i Sıhî kurulmuştur.¹⁰⁵

Meclis-i Âlî-i Sıhî’nin Kuruluşu

Dahiliye Nezaretine bağlı olan Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, müdür-i umûmî, müdür-i sâni, Meclis-i Âlî-i Sıhî ile Tabâbet-i Adliye, Hıfzıssıhha-i Umûmiye, İstatistik ve Sicil, İspençiyâr Şubelerinin yanı sıra Heyet-i Teftîşiyeye ve İntihâb-ı Memûrîn Komisyonu’ndan oluşmuştur. Ayrıca daha önce Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye’ye bağlı olan Bakteriyojîhâne, Dâü’l-keleb Tedâvîhânesi, Telkihâne, Kimyâhâne ve Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi de Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi’ne bağlanmıştır.¹⁰⁶

Tablo 1. Meclis-i Âlî-i Sıhî Üyeleri¹⁰⁷

Daimî Azalar	Fahri Azalar
Sıhhiye Müdür-i Umumisi	Mahkeme-i Temyiz Azası
Sıhhiye Müdür-i Sâni	Tıp Fakültesi Reisi
Heyet-i Teftîşiyeye Reisi	Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesinden Aza
Şube Müdürleri	Bahriye Nezareti Sıhhiye Dairesinden Aza
Mikrobiyojîhâne (vs. müessesese müdürleri)	Dahiliye Nezareti Hukuk Müşaviri
Uzmanlık ve Liyakatiyle Bilinen 12 Kişi	Nafia Nezareti Umur-ı Nafia Müdürü
	Ziraat Nezareti Umur-ı Baytariye Müdürü
	Şehremaneti Sıhhiye Müdürü

Meclis-i Âlî-i Sıhî hem daimî azaları hem de fahri azalarıyla tamamı uzman kişilerden oluşmuştur (Tablo 1). Buradaki azalar dışında gerekli görülen uzmanların üyeliği ve

¹⁰² “İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye’nin Nizamnamesi”, *Düstür*, 1. Tertîb, C. 2, Matbaa-i Âmire, 1289, ss. 803-807.

¹⁰³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C. 6, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C. 6, İstanbul, 1995, s. 3082-3084.

¹⁰⁴ Cem Hakan Başaran, “Tanıdık Bir Hikâye: Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti / Direction Générale de l’Assistance Publique de Constantinople (1909-1912)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 24, S. 2, 2023, s. 432-435. Başaran, II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki süreçte kurulan Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti’ni detaylı bir şekilde değerlendirdiği gibi bu kurum ile Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye’nin arasındaki iktidar kavgasını da değerlendirmiştir.

¹⁰⁵ “Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilatına Dair Kanun-ı Muvakkat”, *Düstur*, Tertib-i Sani, Cild 5, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1332, s. 115-116.

¹⁰⁶ “Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilatına Dair Kanun-ı Muvakkat”, *age.*, s. 115.

¹⁰⁷ “Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilatına Dair Kanun-ı Muvakkat”, *age.*, s. 116.

görüşlerinden yararlanılması noktasında Dahiliye Nezareti'nin onayıyla faydalanılması da ayrıca belirtilmiştir. Meclis-i Âlî-i Sıhhî'ye Dahiliye Nazırı veya onun adına Sıhhiye Müdür-i Umumisi'nin riyaset etmesi kararlaştırılmıştır. Görevli veya seçilmiş üyelerin atamaları noktasında ise Sıhhiye Müdür-i Umumisi'nin önerisi doğrultusunda Dahiliye Nezaretince icra olunacağı ifade edilmiştir. Meclis-i Âlî-i Sıhhî tarafından Hıfzıssıhha-i Umûmiyye ve Tabâbet-i Adliye şubelerinde toplanıp çalışmak üzere, kendi seçilmiş uzman üyelerinden iki encümen seçmesi gerektiği de belirtilmiştir. Seçilecek üyelerden, Hıfzıssıhha-i Umûmiyye encümenine dört, Tabâbet-i Adliye encümenine üç üye ayrılarak bu encümenler, bağlı oldukları şubelerle işbirliği yapması ve Meclis-i Âlî-i Sıhhî'nin yetkisi dâhilinde, haftada üç kez toplanıp kendilerine havale edilen işleri inceleyip karara bağlaması gerektiği izah edilmiştir.¹⁰⁸

Meclis-i Âlî-i Sıhhî'nin Kadrosu

Meclis-i Âlî-i Sıhhî kuruluşundan itibaren önemli isimleri kadrosunda barındırmıştır. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, meclisin reisi durumundayken Sıhhiye Müdür-i Umumisi olan Dr. Adnan Bey ise vekaleten meclise reislik yapmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Sıhhiye Müdür-i Umumi Vekili olarak Tevfik Rüştü Bey de meclisi yönetmiştir. 1916'da meclis azalığına Muallim Zoeros Paşa, Bakteriolog Tabib Reşad Rıza, Operatör Ömer Şevki ve Raif, Muallim Akil Muhtar, Bimarhane Sertabibi Avni Mahmud, emraz-ı dahiliye mütehasıslarından Musa Kazım, Adnan ve Hamid Hüsnü, emraz-ı akliye mütehasısı Mustafa Hayrullah, emraz-ı cildiye ve efrenciye mütehasısı Ali Hüseyin ve Tıp Fakültesi muallim muavinlerinden Samuel beyler tayin edilmiştir.¹⁰⁹ Meclis-i Âlî-i Sıhhî kadrosunda savaş boyunca bazı değişiklikler meydana gelmişse de genel yapısını korumuştur.

Tablo 2. Meclis-i Âlî-i Sıhhî (1918)¹¹⁰

Memuriyet	İsim	Rütbe	Nişan	Madalya
Reis (Sadrazam ve Dahiliye Nazırı)	Mehmed Talat Paşa	Vezir	Murassa Osmani Murassa Mecidi	Altın ve Gümüş Muhabere İmtiyaz, Harb ve Fevkalade Altın, Donanma Altın, Hilal-i Ahmer
Reis Vekili (Sıhhiye Müdür-i Umumisi)	Doktor Adnan Bey			Gümüş Liyakat ve Harb
Mahkeme-i Temyiz Azasından	Arif Bey			
Tıp Fakültesi Reisi	Doktor Akil Muhtar Bey			
Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Reisi	Doktor Süleyman Numan Paşa	Mirliva		

¹⁰⁸ “Sıhhiye Müdiriyyet-i Umumiyesi Teşkilatına Dair Kanun-ı Muvakkat”, *age.*, s. 116-117.

¹⁰⁹ BOA, BEO. 4404/330280, (7 Mart 1332 / 20 Mart 1916).

¹¹⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1333/1334 (1918) Sene-i Maliye, 68. Sene, Dersaadet: Hilal Matbaası, 1334, s. 235.

Bahriye Nezareti Sıhhiye Dairesi Reisi	Doktor Ömer Fuad Bey			
Hudud-1 Hicaziye Sıhhiye Müdür-i Umumisi	Doktor Kasım İzzeddin Bey	Evveli Sanisi	Dördüncü Mecidi	Gümüş Hilal-i Ahmer
Dahiliye Nezareti Hukuk Müşaviri	Osman Nuri Bey	Salise	İkinci Mecidi	
Nafia Nezareti Umur-1 Nafia Müdür Vekili	Burhaneddin Bey			
Ticaret ve Ziraat Nezareti Umur-1 Baytariye Müdürü	Ali Rıza Bey			
Maarif Nezareti Hıfzıssıhha-i Mekatib Müfettişi	Velis Bey			
Şehremaneti Sıhhiye Müdürü	Doktor Rıza Nuri Bey			

Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği'nden müstafi Tevfik Rüştü Bey, 1918'de Meclis-i Âlî-i Sıhhi azalığına tayin edilmiştir. İşgal döneminde çalışmalarına devam eden mecliste Doktor Asaf Derviş ve Ziya Nuri Paşalar, Meclis-i Kebir-i Maarif azasından Refik Bey, Operatör Ahmed Nureddin, Doktor Mazhar Osman, Ali Hüseyin, Kölemenoglu Viktor, Edhem Akif, Kimyager Janni, Ekrem Bey, Doktor Rıza Nuri Paşa, Doktor Vasfi, Doktor Neşet Ömer, Hikmet Bey, Ahmed Nureddin Bey ve Eczacı Edhem Pertev gibi birçok önemli isim görev yapmıştır.¹¹¹

Meclis-i Âlî-i Sıhhi'nin Çalışmaları

Meclis-i Âlî-i Sıhhi, Nisan 1913'ten itibaren düzenli bir şekilde toplantılarını yapmaya başlamıştır.¹¹² Bu bağlamda meclis, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, askeri sağlık ve sevkiyat, sağlık kurumları ve uygulamaları, hayvancılık ve gıda güvenliği, toplum ve hukuki düzenlemeler, şehir sağlığı ve altyapı başta olmak üzere birçok önemli kararın alınması ve uygulanması noktasında etkin bir güç olmuştur. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede sinek, haşere ve benzeri hastalık taşıyıcıların yok edilmesi için talimatname hazırlanması, karargâhtan dönen

¹¹¹ BOA, BEO. 4522/339089 (1 Temmuz 1334 / 1 Temmuz 1918); BOA, BEO. 4568/342575 (22 Nisan 1335 / 22 Nisan 1919); BOA, BEO. 4656/349154 (2 Teşrinievvel 1336 / 2 Ekim 1920); BOA, MF.MKT. 1243/50 (23 Teşrinievvel 1337 / 23 Ekim 1921); BOA, BEO. 4697/352259 (30 Teşrinievvel 1337 / 30 Ekim 1921); BOA, BEO. 4698/352331 (14 Teşrinisani 1337 / 14 Kasım 1921); BOA, BEO. 4699/352419 (28 Teşrinisani 1337 / 28 Kasım 1921);

¹¹² "Meclis-i Sıhhi-i Âli", *Sabah*, 4 Nisan 1329 / 17 Nisan 1913, No. 8471, s. 3. "Meclis-i Âli- Sıhhi", *Tasvir-i Efkar*, 4 Nisan 1329 / 17 Nisan 1913, No. 729, s. 2. "Meclis-i Sıhhi-i Âli", *Sabah*, 14 Nisan 1329 / 27 Nisan 1913, No. 8481, s. 2 "Sıhhiye Meclis-i Aliyyesi", *Sabah*, 26 Mayıs 1329 / 8 Haziran 1913, No. 8523, s. 2 "Meclis-i Âlî-i Sıhhi", *Sabah*, 3 Teşrinievvel 1329 / 16 Ekim 1913, No. 8678, s. 3. "Meclis-i Âlî-i Sıhhi", *Tasvir-i Efkar*, 17 Teşrinievvel 1329 / 30 Ekim 1913, No. 898-99, s. 3. "Meclis-i Âlî-i Sıhhi", *Tasvir-i Efkar*, 3 Teşrinisani 1329 / 16 Kasım 1913, No. 912-113, s. 3.

askerlerde görülen bulaşıcı hastalıklar sebebiyle sevkியatın sağlık şartlarına uygun yapılması, dizanteri ve tifoya karşı serum ve aşının hazırlanması, tifüs ve dizanteri görülen askerlerin şehir halkıyla temaslarının engellenmesi, kolera tedbirleri bağlamında tecrithane, dezenfeksiyon ve kordon uygulanması ve veremin yiyecek ve içecekler yoluyla bulaşmasına karşı gıda denetimlerinin artırılması gerekliliği izah edilmiştir.¹¹³

Askerî sağlık ve sevkiyat noktasında meclis hem koruyucu hem de önleyici şu kararlar alınmıştır. Bu doğrultuda askerlerin temiz ve hastaliksız şekilde sevki için askerî ve mülkî idarenin iş birliği, sevkiyat yapılacak iskelelerin belirlenmesi, Çatalca ve Gelibolu ordugâhlarına etüv yerleştirilmesi, Karantina Dairesi tesislerinden yararlanılması, vapur ve gemilerde yolculuk sırasında dezenfeksiyon yapılması, her sefer sonunda gemilerin dezenfekte edilmesi, hastalık çıkan birliklerin en az 10 gün açık arazide tecrit edilmesi, iskelelere doktor, dezenfektör memuru, etüv ve yeterli dezenfektan gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu hazırlıklar için 5000 lira tahsis edilmesi uygun görülmüştür. Sevkiyat sırasında sıhhiye müdürlerinin iskelelerde bulunması, hükümet memurlarının uygulamalara destek vermesi ve meclisten bir üyenin Harbiye Nezareti'ne gönderilmesi gerekli görülmüştür.¹¹⁴

Sağlık kurumları ve uygulamalarında mevcut müesseselerden aktif bir şekilde yararlanılması ve iş birliğinin yürütülmesi esas alınmıştır. İstanbul'daki dezenfeksiyon merkezlerinin yeterliliğinin Bakteriyojihaneden tarafından incelenmesi ve kininin dağıtımını nizamnamenin kabul edilmesi uygun görülmüştür. Antidizanteri serumunun Pasteur Enstitüsü kalitesinde olduğu tespit edilerek hastanelerde kullanılması, dizanteri serumunun fakültede denenmesi ve tifo aşısının Bakteriyojihanede üretilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁵

Hayvancılık ve gıda güvenliği konusu da Meclis-i Âli-i Sıhhî'nin uğraşları arasında yer almıştır. Kırım'dan gelen ineklerin hasta olduğu anlaşıldığından veteriner muayenesinin sıklaştırılması, süt ve yoğurtla ilgili bir nizamname hazırlanması ve gıda maddelerinin sürekli denetim altında bulundurulması belirtilmiştir.¹¹⁶

Meclis, evlilik yaşı ile buluş yaşının birbirinden ayrılarak belirlenmesi için hükümete teklifte bulunulmasını, nüfusu olumsuz etkileyen sakat doğumlar ile erken evliliklerin önlenmesini ve özel doktorlar tarafından tedavi edilen hasta ölümlerinin belediye sağlık memurlarına bildirilmesini kapsayan toplumsal ve hukuki sağlık düzenlemelerini bu bağlamda önermiştir.¹¹⁷

Şehir sağlığına ilişkin olarak ise demiryolu istasyonlarındaki binalara sinek girişini önlemek amacıyla tel kafesler yerleştirilmesi, inşaatlarda bataklık oluşumunu engelleyici tedbirlerin alınması, İstanbul sokaklarının sulanmadan süpürülmemesi, pencerelerden gece çöp silkelenmemesi ve sağa sola tükürülmemesi için ilgili idarelere yazı gönderileceği belirtilmiştir.¹¹⁸

I. Dünya Savaşı devam ederken "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi Teşkilatı Hakkındaki Kanun Layihası"nın Meclis-i Mebusan'da görüşüldüğü sırada Yozgat Mebusu Şakir Bey, "Meclis-i Âli-i Sıhhî'nin vazifesi nedir?" sorusunu yöneltmiştir. Bu sırada Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi Heyet-i Teftişiyeye Reisi olan Tefvik Rüştü Bey şu izahta bulunmuştur: "*Bu Müdüriyyeti Umumiyyeye mülhak olarak bir de Meclis-i Âli-i Sıhhî vardır ki, her memlekette olduğu gibi, mesail-i sıhhiye ve vazifelerinden dolayı tahaddüs edecek mesail-i sıhhiye ve ispençiyariyeyi tetkik edecek. (Kompetan) Selahiyettar bir meclis-i âlidir. Bu*

¹¹³ "Meclis-i Âli-i Sıhhîce İttihaz Olunan Mukarrerat Hülasasıdır", *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 1, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1329, s. 15-19.

¹¹⁴ "Meclis-i Âli-i Sıhhîce İttihaz Olunan Mukarrerat Hülasasıdır", age., 15-19.

¹¹⁵ "Meclis-i Âli-i Sıhhîce İttihaz Olunan Mukarrerat Hülasasıdır", age., 15-19.

¹¹⁶ "Meclis-i Âli-i Sıhhîce İttihaz Olunan Mukarrerat Hülasasıdır", age., 15-19.

¹¹⁷ "Meclis-i Âli-i Sıhhîce İttihaz Olunan Mukarrerat Hülasasıdır", age., 15-19.

¹¹⁸ "Meclis-i Âli-i Sıhhîce İttihaz Olunan Mukarrerat Hülasasıdır", age., 15-19.

meclis-i âli, hem umur-ı tıbbiyye ile iştiğal ediyor ve hem de şubelerin ihata edemedikleri veya tereddüt ettikleri mesail-i uzma-yı sıhhiyyeyi orada tetkik ve karara rapt ediyor."¹¹⁹ Kanun layıhasının maddeleri oylandığı sırada Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi, Meclis-i Âlî-i Sıhhî ifadesini doğru bulmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Eğer, talî bir meclis varsa, temyiz için Meclis-i Âlî-i Sıhhîye denilebilirdi. Fakat, talî olmadığı için Meclis-i Sıhhiye demek kâfidir."¹²⁰ Bunun üzerine Tevfik Rüştü Bey pek çok sıhhiye meclisi olduğunu hatta İstanbul'da da bir sıhhiye meclisi bulunduğunu vurgulayarak, Meclis-i Âlî-i Sıhhî'nin diğerlerinden ayrılarak "temyiz-i sıhhi" olduğunu belirtmiştir. Yozgat Mebusu Şakir Bey ise meclisin teoride daimî görünse dahi pratikte işleminin zorluğundan yakınmaktadır. Şakir Bey kanunda meclisin sürekli toplanacağına dair bir açıklık olmadığını bu nedenle, mahiyeti itibarıyla daimî bir sağlık meclisi olması gerekirken fevkalâde toplanacak geçici bir kurul mahiyeti taşıdığına dikkat çekmiştir. Bu duruma etken olarak ise üyelerin farklı nezaret ve kurumların başındaki kişilerden seçildiğini göstermektedir. Çünkü bu kişilerin asıl görevlerinin olması sebebiyle meclisin düzenli toplanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey ise, Meclis-i Âlî-i Sıhhî'nin üyelerinin çoğunluğunun zaten doktorlardan oluştuğunu bu nedenle bir üyenin toplantıya katılmamasının meclisin toplanmasına engel olmadığını izah etmiştir. Ayrıca Adliye ve Nafia benzeri kurumlardan doktor olmayan üyelerin bulunmasının da zaruri olduğunu çünkü: Adliye'den gelen üyeler sayesinde hukukî meselelerde, Nafia Nezareti'nden gelenlerin ise yol, su gibi altyapı meselelerinde bilgi ve destek sağladığını vurgulamıştır.¹²¹

Osmanlı Devleti'nde I. Dünya Savaşı sırasında frengi ile mücadeleye yönelik nizamnameler ve talimatnameler çıkarılarak etkin bir mücadele yürütülmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan "Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Husûsî Teşkilât Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men'-i İntişarına Dair Talimâtname-i Sıhhî" ile Meclis-i Âlî-i Sıhhî tarafından Osmanlı coğrafyasının tamamı frengi mıntıkası olarak kabul edilmiştir.¹²² Frengi meselesi 1917'de Meclis-i Mebusan gündemine geldiği vakit Ertuğrul Mebusu Şemsettin Bey, Meclis-i Âlî-i Sıhhî'nin kararlarının uygulanmasının önemini şu sözlerle vurgulamıştır: "Sıhhiyye Müdiriyyetinde bir Meclis-i Âlî-i Sıhhî var. Bunun vazîfesi, memleketin hayat-ı sıhhiyyesine ait cihetleri hakkında tatbik etmek ve bunun için icap eden tedabiri Hükümete göstermektir. Meclis-i Âlî-i Sıhhînin fen ve ilim nokta-i nazarından vereceği kararı Dahiliye Nezareti kat'iyen tatbik etmeye mecburdur. Çünkü, ilmin karşısında her baş eğilmelidir. Sıhhiyye Müdüriyeti bu emraz-ı efrensiyyenin intişarını men' için icap eden tedabiri düşünerek ve bilhassa Meclis-i Âlî-i Sıhhî ne gibi tedabir ittihaz etmek iktiza edeceğini nazar-ı dikkate alarak, Dahiliye Nezaretini tenvir ederse memlekete pek büyük bir hizmet ifa etmiş olurlar."¹²³ Bu yıllarda Meclis-i Âlî-i Sıhhî haftalık, on beş günlük veya aylık periyotlarla toplantılarını yapmıştır. Meclis bazen Sıhhiye Müdür-i Umumi Vekili Tevfik Rüştü Bey'in bazen de Sıhhiye Müdür-i Umumisi Adnan Bey'in riyaseti altında toplanmıştır.¹²⁴

¹¹⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi: 1, Yirmi İkinci İnikad, 21 Kanunusani 1330 / 3 Şubat 1915, s. 290.

¹²⁰ *MMZC*, 21 Kanunusani 1330 / 3 Şubat 1915, s. 291.

¹²¹ *MMZC*, 21 Kanunusani 1330 / 3 Şubat 1915, s. 291.

¹²² Necati Çavdar, Erol Karıcı, "XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12/2, 2016, s. 169.

¹²³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Cilt 3, İçtima Senesi: 3, Kırk Dokuzuncu İnikad, 5 Mart 1333 / 5 Mart 1917, s. 49.

¹²⁴ "Meclis-i Âlî-i Sıhhî", *Sabah*, 5 Nisan 1333 / 5 Nisan 1917, No. 9839, s. 2. "Meclis-i Sıhhi-i Âli", *Sabah*, 3 Mayıs 1333 / 3 Mayıs 1917, No. 9867, s. 3. "Meclis-i Sıhhi-i Âli", *Sabah*, 17 Mayıs 1333 / 17 Mayıs 1917, No. 9881, s. 3. "Meclis-i Sıhhi-i Âli", *Sabah*, 31 Mayıs 1333 / 31 Mayıs 1917, No. 9895, s. 3. "Sıhhiye Meclis-i Aliyyesi", *Sabah*, 7 Haziran 1333 / 7 Haziran 1917, No. 9902, s. 3. "Meclis-i Âlî-i Sıhhî", *Sabah*, 12 Temmuz 1333 / 12 Temmuz 1917, No. 9937, s. 3. "Meclis-i Âlî-i Sıhhî", *Sabah*, 19 Temmuz 1333 / 19 Temmuz 1917, No. 9944, s. 3. "Meclis-i Âlî-i Sıhhî", *Sabah*, 26 Temmuz 1333 / 26 Temmuz 1917, No. 9948, s. 2. "Meclis-i Âlî-i Sıhhî", *Sabah*, 16 Ağustos 1333 / 16 Ağustos 1917, No. 9969, s. 2. "Meclis-i Âlî-i Sıhhî", *Sabah*, 17 Ağustos 1333 / 17 Ağustos 1917, No. 9970, s. 2.

İşgalin Gölgesinde: Meclis-i Âlî-i Sıhhî

Meclis-i Âlî-i Sıhhî, 1913'te kurulmasına rağmen bir iç tüzüğü bulunmuyordu. Bu durum özellikle meclisin işlerliğinde zaman zaman sıkıntılara sebep olmaktaydı. I. Dünya Savaşı yıllarında buna yönelik bir girişimde bulunulmamıştı. Bu bağlamda iç tüzüğe duyulan ihtiyaç neticesinde 1919'da Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından hazırlanan ve Heyet-i Umumi'den geçirilen mazbata üzerinde bazı düzenlemeler yapılmıştır. İstanbul'un 16 Mart 1920'de fiilen işgalinin ardından, meclis toplantılarını sürdürmeye devam etmiştir. Nihayet son şeklini alan "Meclis-i Âlî-i Sıhhî Nizamname-i Dahilisi" 28 Ağustos 1920'de yürürlüğe girmiştir. Bu iç tüzük ile toplantı düzeni ve gündem, söz hakkı ve görüşme usulleri, oylama ve karar alma, üyelik, görevli ve personel düzeni belirlenmiştir. Nizamnamenin uygulanmasından Dahiliye ve Sıhhiye Nazırları sorumlu tutulmuştur.¹²⁵

Toplantı düzeni ve gündemi netleştirilmiş: buna göre meclisin ayda iki kez, olağanüstü durumlarda ise en çok üç kez toplanması kararlaştırılmıştı. Ayrıca üyelerin yarısından fazlası hazır bulunmadıkça meclis toplanamayacak ve karar alınamayacaktı. Her toplantı başında, önceki toplantının tutanağı okunacak ve kabul edilirse imzalanacaktı. Meclise sunulmuş belgeler varsa, gündem görüşmelerine geçmeden önce başkan bunları bildirecekti. Gündemi başkan hazırlayacaktı ve gündemdeki maddeler sırasıyla okunup tartışılacaktı. Kanun ve nizamname tasarıları üyelere dağıtılmadan ve üzerinden en az bir gün geçmeden görüşülmeyecekti. Oturum bitmeden önce, bir sonraki toplantının günü, saati ve gündemi başkan tarafından bildirilecekti.¹²⁶

Meclis-i Âlî-i Sıhhî'nin söz hakkı ve görüşme usulleri şu şekilde belirlenmiştir: Üyeler söz almak için başkandan izin ister, başkan isimlerini kaydeder. Başkan her zaman konuşabilir. Söz alanlar sırasıyla ve başkana hitaben konuşur. Konu dışına çıkmak, şahsi sataşma yapmak, söz kesmek, düzeni bozacak davranışlarda bulunmak yasaktır. Aksi halde başkan uyarır. İki uyarıya rağmen ısrar edenin konuşması engellenir. Düzen bozulursa başkan oturumu kapatabilir. Başkan veya bir üyenin teklifiyle görüşmenin yeterli olduğu oya sunulur. Görüşmenin bitmesi çoğunlukla kabul edilirse madde hakkında yeni konuşma yapılmaz, sadece nasıl oylanacağı tartışılabilir. Bir üye yeni bir madde görüşülmesini teklif ederse, oya sunulur; kabul edilirse görüşme zamanı belirlenir.¹²⁷

Oylama ve karar alma konusu da netleştirilmiştir. Buna göre: Kararlar, toplantıya katılan üyelerin çoğunluğuyla ve aksi bir kural yoksa açık oyla alınır. Açık oylama el kaldırarak veya isim okunarak yapılır. Beş üye isterse isim okunarak oylama zorunludur. El kaldırma veya ayağa kalkma işaret oyudur. İsim okunarak oy, her üyenin tek tek görüşünün sorulmasıdır. İşaretle yapılan oylamanın sonucunda şüphe olursa tekrar oylama yapılır. Hâlâ şüphe varsa tek tek isim okunarak oylama yapılır. Seçimler gizli oyla yapılır. Her üye, adayların isimlerini bir kâğıda yazar, sandığa atar. Sandık açıldıktan sonra sonuç başkan tarafından açıklanır. Üyelerin üçte ikisinin oyunu alan aday seçilmiş olur. Hiçbir aday üçte iki oy alamazsa, bu çoğunluk sağlanana kadar sonraki toplantılarda seçim tekrarlanır.¹²⁸

Meclis-i Âlî-i Sıhhî'ye üyelik ve devam noktası da kesin hükümlere bağlanmıştır: üyeler üç ay içinde toplantıların yarısından mazeretsiz (veya mazeretli de olsa) katılmazsa istifa etmiş sayılır. Doğal üyelerin devamsızlığı halinde bağlı oldukları kurumun kuralları uygulanır. Özel izin alanlar bu hükümden muaftır. Seçilmiş üyelerin izinleri meclisçe, doğal üyelerin izinleri kurumlarınca verilir. Boşalan üyelik için her üye aday gösterebilir. Seçimler gizli oyla yapılır. Her üye, adayların isimlerini bir kâğıda yazar, sandığa atar. Sandık açıldıktan sonra sonuç

¹²⁵ BOA, MV. 252/59, 25 Ağustos 1920; "Meclis-i Âlî-i Sıhhî Nizamname-i Dahilisi", *Düstur*, Tertib-i Sani, Cild 12, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1927, s. 190-193.

¹²⁶ BOA, MV. 252/59, 25 Ağustos 1920; "Meclis-i Âlî-i Sıhhî Nizamname-i Dahilisi", *Düstur*, s. 190-193.

¹²⁷ BOA, MV. 252/59, 25 Ağustos 1920; "Meclis-i Âlî-i Sıhhî Nizamname-i Dahilisi", *Düstur*, s. 190-193.

¹²⁸ BOA, MV. 252/59, 25 Ağustos 1920; "Meclis-i Âlî-i Sıhhî Nizamname-i Dahilisi", *Düstur*, s. 190-193.

başkan tarafından açıklanır. Üyelerin üçte ikisinin oyunu alan aday seçilmiş olur. Hiçbir aday üçte iki oy alamazsa, bu çoğunluk sağlanana kadar sonraki toplantılarda seçim tekrarlanır.¹²⁹

Mecliste görevli ve personel düzeni de teşkilatlandırılmıştır: Meclisin bir genel kâtibi ve bir kalemi vardır. Genel kâtibin doktor olması şarttır. Genel kâtip tartışmalara katılamaz, oy veremez. Genel kâtibe ayda 8 lira maaş verilir. Meclis üyesi olup Sıhhiye Müdüriyeti memuru olmayanlara her toplantı için 4 lira ödenir. Bütçe imkân vermezse seçilmiş üye sayısı dörtten fazla olamaz. Seçilmiş üyelerin görev süresi 12 aydır; süresi dolanlar yeniden seçilebilir. Meclis, gerek gördüğünde üyeleri arasından komisyonlar kurabilir.¹³⁰

Meclis-i Âlî-i Sıhî içtüzüğünün oluşmasının ardından işgal şartlarına rağmen Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey'in riyaseti altında ayda iki defa hatta bazen üç defa toplanmıştır. Meclis için aza seçimleri düzenli bir şekilde yapılmıştır. Eczanelerle ilgili düzenlemelerin yürütülmesi, ruhsatsız olarak açılan eczanelerin kapatılması, gemilerin sağlık muayenesinden geçirilmesi, tüccarlar ve ticarethanelerle ilgili sıhhi düzenlemelerin yapılması, Bakteriyojihaneye ve Kimyahane ile ilgili düzenlemelerin yapılması, kamu sağlığının korunması vb. birçok kararın alınması sağlanmıştır.¹³¹ Meclis-i Âlî-i Sıhî, 1922'den itibaren işlevini tamamen yitirmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan itibaren hız kazanan modernleşme hareketleri sağlık alanında da etkisini göstermiştir. Bu bağlamda sağlık ile ilgili müesseseler oluşturulmuştur. Bu müesseseler zaman içerisinde çeşitli isim ve görevlerle varlığını devam ettirmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde her alanda kendini hissettiren tensikat hareketleri sağlık alanında da yeni bir döneme girildiğini göstermiş olup kısa süre içerisinde yeni bir takım hukuki düzenlemeler yürürlüğe girdiği gibi yeni müesseseler de teşkil edilmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan Meclis-i Âlî-i Sıhî daha önceki birçok sıhhi müessesenin tecrübelerini bünyesinde toplamıştır. Merkezîyetçi bir yapıya sahip olan Meclis-i Âlî-i Sıhî'de bulaşıcı hastalıklar, aşılama faaliyetleri, ilaç üretimi ve denetimi, şehir sağlığı, veterinerlik hizmetleri, karantina uygulamaları vb. birçok konu görüşülmüştür. Ayrıca modernleşmenin yalnızca teknik veya idarî değil, aynı zamanda epistemolojik bir dönüşüm olduğunu da göstermektedir. Tefik Rüşti Bey ve Adnan Bey gibi dönemin önde gelen hekim-bürokratlarının liderliğinde, bilimsel ve idari kararların eşgüdüm içinde alınması sağlanmıştır. Meclis-i Âlî-i Sıhî'deki kararlarının Dahiliye Nezareti tarafından yürürlüğe konularak uygulanması meclisin devlet mekanizması içindeki işlerliğini ve kararlarının bağlayıcılığını göstermektedir. Meclis-i Âlî-i Sıhî'nin iç tüzüğünde yer alan toplantı düzeni, oylama usulleri, üyelik koşulları, maaşlar, izin hakları ve görev süreleri gibi detayların belirlenmesi, meclisin profesyonel bir kurum olarak yapılandığını göstermektedir. İşgal yıllarında dahi meclisin faaliyetlerini sürdürmesi, Osmanlı bürokrasisinin süreklilik anlayışını yansıtır.

Meclis-i Âlî-i Sıhî'nin kararlarının “fen ve ilim nokta-i nazarından” bağlayıcı kabul edilmesi, bilimsel bilginin siyasî otoriteye yön verdiği yeni bir yönetim kültürünün habercisidir. Bununla birlikte, meclisin karşılaştığı bazı yapısal zorluklar da göz ardı edilmemelidir. Dönemin mebuslarından Şakir Bey'in eleştirisinde de belirtildiği üzere, meclisin üyelerinin çoğunun farklı nezaretlerde üst düzey görevlerde bulunması, düzenli toplantıların yapılmasını zaman zaman güçleştirmiştir. Bu durum, Osmanlı bürokrasisinde kurumsal yoğunlaşmanın getirdiği işlevsel sınırlamalara işaret etmektedir. Ancak Tefik Rüşti Bey'in savunduğu gibi,

¹²⁹ BOA, MV. 252/59, 25 Ağustos 1920; “Meclis-i Âlî-i Sıhî Nizamname-i Dahilisi”, *Düstur*, s. 190-193.

¹³⁰ BOA, MV. 252/59, 25 Ağustos 1920; “Meclis-i Âlî-i Sıhî Nizamname-i Dahilisi”, *Düstur*, s. 190-193.

¹³¹ “Meclis-i Âlî-i Sıhî”, *Dersaadet*, 15 Temmuz 1336 / 15 Temmuz 1920, No. 8, s. 1. “Meclis-i Âlî-i Sıhî”, *Dersaadet*, 9 Eylül 1336 / 9 Eylül 1920, No. 56, s. 3. “Meclis-i Âlî-i Sıhî”, *Dersaadet*, 17 Eylül 1336 / 17 Eylül 1920, No. 64, s. 2. “Meclis-i Âlî-i Sıhî'nin İçtimarı”, *Dersaadet*, 26 Eylül 1336 / 26 Eylül 1920, No. 73, s. 3. “Meclis-i Âlî-i Sıhî Azalıkları”, *Dersaadet*, 5 Teşrinievvel 1336 / 5 Ekim 1920, No. 82, s. 3. “Meclis-i Âlî-i Sıhî”, *Dersaadet*, 29 Teşrinievvel 1336 / 29 Ekim 1920, No. 106, s. 2.

meclis çoğunluğunu doktor üyelerin oluşturması sayesinde karar süreçleri aksamadan yürütülebilmiştir. Bu tartışmalar, Osmanlı son döneminde sağlık bürokrasisinin nasıl bir profesyonelleşme sürecinden geçtiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Bu meclis, hem modern tıbbın Osmanlı topraklarındaki yerleşmesine hem de kamu sağlığı bilincinin yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Sonuç olarak, Meclis-i Âlî-i Sıhhî yalnızca bir idarî kurul değil; Osmanlı modernleşmesinin sağlık sahasındaki en somut tezahürlerinden biridir. Meclis-i Âlî-i Sıhhî, tıbbî bilginin kurumsal temellere dayanarak sağlık hizmetlerinin merkezî bir otorite tarafından yürütülmesine öncülük etmiştir. Meclis 1913-1922 arasında bilim, hukuk ve bürokrasiyi bir araya getiren örnek bir kurum olmuştur. Ayrıca Cumhuriyet döneminin sağlık yönetimi anlayışının temel taşlarından birini oluşturmuştur.

Kaynakça

“İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Nizamnamesi”, *Düstûr*, 1. Tertîb, C. 2, Matbaa-i Âmire, 1289, ss. 803-807.

“Meclis-i Âli- Sıhhî”, *Tasvir-i Efkar*, 4 Nisan 1329 / 17 Nisan 1913, No. 729, s. 2.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî Azalıkları”, *Dersaadet*, 5 Teşrinievvel 1336 / 5 Ekim1920, No. 82, s. 3.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî Nizamname-i Dahilisi”, *Düstur*, Tertib-i Sani, Cild 12, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1927.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî'nin İctimar”, *Dersaadet*, 26 Eylül 1336 / 26 Eylül 1920, No. 73, s. 3.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Dersaadet*, 15 Temmuz 1336 / 15 Temmuz 1920, No. 8, s. 1.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Dersaadet*, 17 Eylül 1336 / 17 Eylül 1920, No. 64, s. 2.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Dersaadet*, 29 Teşrinievvel 1336 / 29 Ekim1920, No. 106, s. 2.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Dersaadet*, 9 Eylül 1336 / 9 Eylül 1920, No. 56, s. 3.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Sabah*, 12 Temmuz 1333 / 12 Temmuz 1917, No. 9937, s. 3.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Sabah*, 16 Ağustos 1333 / 16 Ağustos 1917, No. 9969, s. 2.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Sabah*, 17 Ağustos 1333 / 17 Ağustos 1917, No. 9970, s. 2.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Sabah*, 19 Temmuz 1333 / 19 Temmuz 1917, No. 9944, s. 3.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Sabah*, 26 Temmuz 1333 / 26 Temmuz 1917, No. 9948, s. 2.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Sabah*, 3 Teşrinievvel 1329 / 16 Ekim 1913, No. 8678, s. 3.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Sabah*, 5 Nisan 1333 / 5 Nisan 1917, No. 9839, s. 2.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Tasvir-i Efkar*, 17 Teşrinievvel 1329 / 30 Ekim 1913, No. 898-99, s. 3.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhî”, *Tasvir-i Efkar*, 3 Teşrinisani 1329 / 16 Kasım 1913, No. 912-113, s. 3.

“Meclis-i Âlî-i Sıhhîce İttihaz Olunan Mukarrerat Hülasasıdır”, *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 1, *Dersaadet*, Matbaa-i Osmaniye, 1329.

“Meclis-i Sıhhi-i Âli”, *Sabah*, 14 Nisan 1329 / 27 Nisan 1913, No. 8481, s. 2.

“Meclis-i Sıhhi-i Âli”, *Sabah*, 17 Mayıs 1333 / 17 Mayıs 1917, No. 9881, s. 3.

“Meclis-i Sıhhi-i Âli”, *Sabah*, 3 Mayıs 1333 / 3 Mayıs 1917, No. 9867, s. 3.

“Meclis-i Sıhhi-i Âli”, *Sabah*, 31 Mayıs 1333 / 31 Mayıs 1917, No. 9895, s. 3.

“Meclis-i Sıhhi-i Âli”, *Sabah*, 4 Nisan 1329 / 17 Nisan 1913, No. 8471, s. 3.

“Sıhhiye Meclis-i Aliyyesi”, *Sabah*, 26 Mayıs 1329 / 8 Haziran 1913, No. 8523, s. 2.

“Sıhhiye Meclis-i Aliyyesi”, *Sabah*, 7 Haziran 1333 / 7 Haziran 1917, No. 9902, s. 3.

“Sıhhiye Müdiriyyet-i Umumiyesi Teşkilatına Dair Kanun-ı Muvakkat”, *Düstur*, Tertib-i Sani, Cild 5, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1332, s. 115-116.

ALTINTAŞ, Ayten; “Osmanlı İmparatorluğunda Hekimbaşılık Müessesesinin Yetkilerini Üzerine Alan Meclis: Meclis-i Umur-ı Tıbbiye”, *Türk Dünyası Araştırmaları: Prof. Dr. Faruk Sümer’e Armağan*, S. 100, Şubat 1996, s. 203-218.

BAŞARAN, Cem Hakan; “Tanıdık Bir Hikâye: Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdiriyyeti / Direction Générale de l’Assistance Publique de Constantinople (1909-1912)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 24, S. 2, 2023, s. 429-568.

BOA, BEO. 4404/330280

BOA, BEO. 4522/339089

BOA, BEO. 4568/342575

BOA, BEO. 4656/349154

BOA, BEO. 4697/352259

BOA, BEO. 4698/352331

BOA, BEO. 4699/352419

BOA, MF.MKT. 1243/50

BOA, MV. 252/59.

ÇAVDAR, Necati; KARCI, Erol; “XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12/2, 2016, s. 157-175.

ERGİN, Osman Nuri; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C. 6, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C. 6, İstanbul, 1995.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi: 1, Yirmi İkinci İnikad, 21 Kanunusani 1330 / 3 Şubat 1915.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 3, İçtima Senesi: 3, Kırk Dokuzuncu İnikad, 5 Mart 1333 / 5 Mart 1917.

ÖZTÜRK KARATAŞ, Hülya; EMİROĞLU, Atiye; “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Erken Cumhuriyet Dönemine Kavramlarının Dönüşümü: Koruma, Şifa, Hasta-Hastalık”, *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 1, 2025, s. 24-51.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1333/1334 (1918) Sene-i Maliye, 68. Sene, Dersaadet: Hilal Matbaası, 1334.

SERİN, Sinem; *Osmanlı Sağlık Sisteminin Yönetimi: Hekimbaşılık Kurumu*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2021.

YILDIRIM, Nuran; *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Projesi, Ajansfa, İstanbul, 2010.

DR. İLHAMİ FAYDAGÖR (1910 – 1986): YAŞAMI VE YAŞATTIKLARI *

Şeref ETKER

(Dr.)

T.C. Sağlık Bakanlığı

<https://orcid.org/0000-0001-6966-8816>

serefetker@gmail.com

Gülten DİNÇ

(Prof. Dr.)

Emekli Öğretim Üyesi

<https://orcid.org/0000-0002-8746-9068>

gultendinc@yahoo.com

Geliş Tarihi: 10.08.2025

Kabul Tarihi: 10.11.2025

Araştırma Makalesi

* Bu makale, XV. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 5-8 Haziran 2024, Bilecik, programında sunulan sözel bildirinin genişletilmiş metnidir.

Öz: Dr. İlhami Faydagör'ün yaşamöyküsünü ortaya çıkarmayı amaçlayan çalışmamızda, Dr. Faydagör'ün kişisel notlarından ve yayımlanmamış araştırmalarından yararlanılmıştır. Ayrıca, "İpek Sultan" adlı, bilinmeyen, uzun bir şiiri bulunarak çeviriyazısı hazırlanmıştır. Dahiliye Mütihassısı, şair ve araştırmacı Dr. İlhami Faydagör 1326 [1910] yılında Van'da doğar, ilkokulu Elazığ'da, ortaokul ve liseyi Adana'da tamamlar. 1929 yılında kaydolduğu İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden, 1935'te mezun olur. Aynı yıl Adana Sıtma Mücadele Enstitüsü'nde üç ay süreyle sıtma kursu görür. İlk memuriyeti Kars Vilayeti'nin sınır kazası olan Posof Hükümet Tabipliği'dir (1936). 1939'da Samsun Sıtma Mücadele Tabipliği'ne tayin edilerek Posof'tan ayrılır. Bu sırada İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Samsun'un Terme ve Çarşamba kazalarında sıtma mücadele tabipliğine tayin olunur. Ardından Ordu vilayeti Mesudiye Kazası Hükümet Tabipliği (1940-1941) ve Eskişehir Mihaliçcik Kazası Hükümet Tabipliği (1941-1943) görevlerinde bulunur. Sonrasında, Savaşın sonuna kadar kalacağı Bursa Gemlik Kazası Hükümet Tabipliği'ne atanır. Bu sırada Gemlik'teki suni ipek fabrikası Sunğipek'de çalışır. Sunğipek Fabrikası'nda çalıştığı dönemi ve gözlemlediği ipek üretimini "İpek Sultan" adıyla yazdığı 43 sayfalık şiirinde anlatır. 1946 yılında Gemlik Hükümet Tabipliği'nden Bursa Devlet Hastanesi dahiliye asistanlığına seçilir; daha sonra uzmanlık eğitimini İstanbul Şişli Çocuk Hastanesi'nde sürdürür ve 1951 yılında Dahiliye Mütihassısı olur. 1952-1954 yılları arasında Verem Mücadele Cemiyeti Eyüp Verem Dispanseri tabibi olarak çalışır. Bundan sonra Askeri Fabrikalar Erenköy Sanatoryumu Dahiliye Mütihassıslığına atanır. Erenköy Sanatoryumu'nda 22 yıl dahiliye mütihassısı ve başhekim olarak görev yaptıktan sonra 15 Temmuz 1975 tarihinde emekliye ayrılır. Emekli olduktan sonra İstanbul kütüphanelerinde çeşitli konularda basılı ve yazma eserler üzerinde araştırmalar yapan Dr. Faydagör, bu çalışmalarını sırasında en büyük zamanını bir "Tıbbi Bitkiler" kitabı yazmaya ayırır. Ancak kitabını yayımlayamadan 13 Ekim 1986'da yaşamını yitirir. Dr. İlhami Faydagör'ün vefatından sonra yakınları tarafından adına yapılan bağışla İstanbul Esenler'de "Dr. İlhami Faydagör İlkokulu" ve "Dr. İlhami Faydagör Ortaokulu" inşa ettirilir. Araştırmalarımız sonucunda, ne yazık ki, adını taşıyan okullarda bile tanınmadığını öğrendiğimiz Dr. İlhami Faydagör'ün, türünün özgün bir örneği olan "İpek Sultan" şiirini de gün ışığına çıkarmış oluyoruz.

DR. İLHAMİ FAYDAGÖR (1910 -1986): HIS LIFE AND LEGACY

Anahtar Kelimeler: Dr. İlhami Faydagör, Sunğipek Fabrikası, İpek Sultan, Şiir, Tıbbi Bitkiler

Abstract: This study on Dr. İlhami Faydagör's biography is based on his personal notes and research manuscripts. One of his unknown poems titled "İpek Sultan" was discovered and a transcription has been included in the article. Dr. İlhami Faydagör, internist, poet and researcher, born in Van in 1910, attended primary school in Elazığ and high school in Adana. He enrolled in the Istanbul University Medical Faculty in 1929, and graduating in 1936. In the same year, after a three-month course at the Adana Malaria Institute, he was appointed as State Medical Officer in the township of Posof in Kars province. In 1939 Dr. Faydagör was to become the Medical Officer for Malaria Combat in Samsun, including the towns of Terme and Çarşamba. Through Second World War II he was posted first as Medical Officer in Mesudiye in the Ordu province (1940-1941), and later in Mihaliçcik in Eskişehir (1941-1943). Subsequently, he moved to Gemlik in Bursa, where he was to remain until the end of the War. In this period Faydagör also served as physician of the "Gemlik Sunğipek", the Artificial Silk and Viscose Products Plant. Here he composed his 43-page long poem entitled "İpek Sultan" (Silk Sultan) symbolizing the artificial silk production process. In 1946 he arrived at the Bursa State Hospital for his training in internal medicine, completing his specialization at the Istanbul (Şişli) Children's Hospital in 1951. During the years 1952-1954, Dr. İlhami Faydagör was consulting dispensary physician of the Tuberculosis Combat Society in Eyüp, Istanbul, and, from 1954 until his retirement in 1975, the internist and administrator of the Erenköy Sanatorium, then attached to the General Directorate of Military Factories. Following his retirement Dr. İlhami Faydagör devoted most of his time to researching publications and manuscripts in the collections of Istanbul libraries with the aim of compiling a comprehensive book on "Medicinal Plants". Sadly, he passed away on 13th October 1986 before fulfilling his major project. His surviving relatives donated for the established of two schools in Esenler, Istanbul, bearing his name: the "Dr. İlhami Faydagör İlkokulu" (Primary school) and the "Dr. İlhami Faydagör Ortaokulu" (Junior high school). This article summarizes İlhami Faydagör's biography, which were, unfortunately, at the time of writing was largely unknown in both schools with his name, and brings to light his poem "İpek Sultan" (Silk Sultan), a unique example of its genre.

Keywords: Dr. İlhami Faydagör, Sunğıpek Artificial Silk Factory, İpek (Silk) Sultan, Poetry, Medicinal Plants.

Giriş

Şiir ve edebiyatla ilgilenen, araştırmacı bir Cumhuriyet Dönemi hekimi olan Dr. İlhami Faydagör 1910 [1326] yılında Van'da doğar. Babası Hâkim Faydagöroğlu Mehmed Fehmi Bey'in memuriyeti nedeniyle çocukluğu Anadolu'nun birçok yerini dolaşarak geçer. Birinci Dünya Savaşı başladığında Rus saldırısından kaçarak önce Elazığ'a, daha sonra Güney Anadolu'ya geçerler. Sonrasında tekrar Elazığ'a dönerler. İlhami Bey, o zamanlar altı yıl olan ilkokulu Elazığ'da tamamlar. Cumhuriyet'in ilanı sırasında Erzurum'da ortaokul öğrencisidir. Ortaokulu Adana'da bitirir, daha sonra Adana Lisesi'ne yazılır. Adana Lisesi'nden 1929 yılında mezun olur, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kaydolur. **(Resim 1, 2 ve 3)**

Resim-1: İlhami Fehmi Bey, Tıp Fakültesi öğrencisi (1930).

Resim-2: Arka sırada sağdan dördüncü öğrenci İlhami Fehmi (Faydagör), beşinci öğrenci İsmail Namık (Gedik). Ön sırada soldan üçüncü Ord. Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, dördüncü Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam, 12 Mayıs 1934

Resim-3: Tıp Fakültesi sınıf resminin ilk sırasında sağdan ikinci Dr. İlhami Faydagör.

Tıp öğrenimi sırasında Sağlık Bakanlığı'nın yatılı talebe yurdunda kalır. Fakülteden 15 Temmuz 1935 tarihinde mezun olur. **(Resim-4)**

Resim-4: Dr. İlhami Faydagör'ün Tıp Fakültesi diploması.

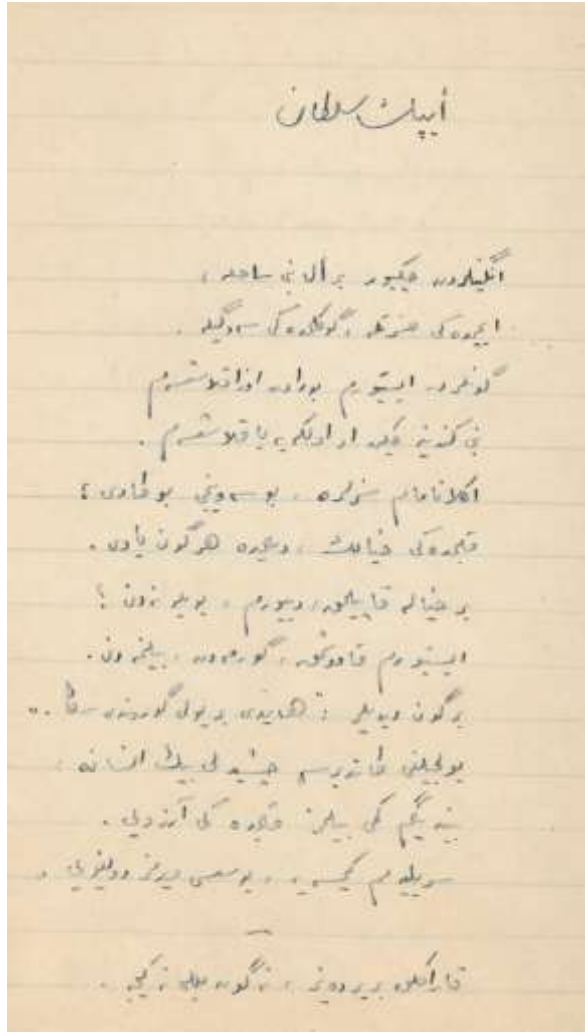
Aynı yıl Adana Sıtma Mücadele Enstitüsü'nde üç ay süreyle sıtma kursu görür. 11 Kasım 1935'te yedek subaylık için Gülhane Askeri Hastane ve Okulu'nda askere alınır. 1 Mart 1936 tarihinde yedek asteğmen olarak Çanakkale-Ezine 115. Topçu Alay Tabipliği'ne tayin olunur. 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Anlaşması yapıldığında Alay, Çanakkale Boğazı'ndaki Erenköy sırtlarına nakledilir. Dr. İlhami Faydagör 1 Ekim 1936'da ordudan teğmen olarak terhis olunur. **(Resim-5)**

Resim-5: Tabip Teğmen İlhami Faydagör.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı adına okuduğu için ilk memuriyeti (zorunlu hizmeti) Kars Vilayeti'nin sınır kazası olan Posof Hükümet Tabipliği olur. 30 Kasım 1936'da Pasof'ta

göreve başlar. Burada üç yıl görev yaptıktan sonra 9 Eylül 1939'da Samsun Sıtma Mücadele Tabipliği'ne tayin olunarak Posof'tan ayrılır. Bu sırada İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Samsun'un Terme ve Çarşamba kazalarında sıtma mücadele tabipliği yaptığı sırada tüberküloza yakalanır ve bir süre tedavi görür. Bu nedenle sıtma mücadele tabipliğinden alınarak Ordu Vilayeti Mesudiye Kazası Hükümet Tabipliği'ne tayin olunur. 26 Haziran 1940 ile 6 Aralık 1941 tarihleri arasında Ordu'da görev yapar. Daha sonra 22 Aralık 1941 ile 24 Ağustos 1943 tarihleri arasında görev yapacağı Eskişehir Mihaliççik Kazası Hükümet Tabipliğine tayin edilir. Buradan da II. Dünya Savaşı sonrasına kadar kalacağı Bursa Gemlik Kazası Hükümet Tabipliği'ne atanır (1943). Bu sırada Gemlik'teki suni ipek: Sunğıpek Fabrikası (Sümerbank Gemlik Sunğıpek ve Viskon Mamulleri Sanayi Müessesesi)'nda da çalışır.¹³² Dr. İlhami Faydagör, suni ipek fabrikasının bu dönemdeki (1943-1946) durumunu ve gözlemlediği suni ipek üretimini Arap harfleriyle el yazısı olarak yazdığı 12 Şubat 1945 tarihli, 43 sayfalık “İpek Sultan” şiirinde anlatır.¹³³ İpek Sultan şiirini yazdığı defteri yıllar sonra bir sahafta bulunacaktır. (Resim-6)

Resim-6: İpek Sultan şiir defterinin ilk sayfası.

¹³² Dr. İlhami Faydagör'ün el yazısı ile yazıp, imzaladığı ve o zamanki adı ile İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi'ne teslim ettiği 16.09.1984 tarihli biyografisi. Şu anda kapalı olan Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi'ndeki Dr. İlhami Faydagör dosyasında bulunmaktadır.

¹³³ Bkz.: Ek: İpek Sultan şiiri.

O dönemde Bursa merkezli sanayileşme atılımları kapsamında adını Atatürk'ün koyduğu ve 2 Şubat 1938 tarihinde açılışını yaptığı Gemlik Sunğipek Fabrikası'nın ipekli dokumacılığın yeniden ivme kazanmasında önemli rolü vardır.¹³⁴

Fabrikada, viskon (yapay yün), reyon (yapay ipek) ve selofan viskoz ürünleri olarak bilinen selülozik temelli üç ana ürün üretimi yapılır. Viskon ve reyon tekstil endüstrisinde, selofan ise ambalaj sanayiinde kullanılır.¹³⁵

Dr. İlhami Faydagör, İpek Sultan şiirinde Gemlik Sunğipek Fabrikası'nda üretilen bu ürünlerden reyon/sunğipek (yapay/suni ipek/floş) üretim sürecini anlatır. İzmit'ten gelen selüloz önce selüloz ambarına gelir ve sonrasında soda binası ve kimyevi ihzar (hazırlık) binalarına gönderilir. Bu süreçte saf selüloz elde edilerek tekstil dairesine verilir. Burada ham selüloz Sunğipek'e yani suni/yapay ipeğe dönüşür. Dr. Faydagör tüm bu kimyasal süreçleri ve yakından gözlemlediği suni ipek üretim sürecini, imgeleminde geliştirdiği masalsi bir senaryo kapsamında satırlara aktarır. Dr. İlhami Faydagör, *İpek Sultan* şiirinde zengin bir şiirsel dil ve metaforlar kullanarak, "selüloz familyası"nın dilinden üretim sürecini baştan sona dile getirir; alfa, beta ve gama adlı kız kardeşlerden oluşan bu "familya" önce toplanıp Tesbit (sabitleme) – Kurutma- Eritme - Parçalama - Laboratuvar - Sülfürleme - İhzar (Hazırlama) - Biriktirme ve Süzme işlemlerinden geçirilerek "Ham ipek" haline gelir; Yıkama - Kurutma - Nemletme - Büküm ve Tefrik (ayırma) aşamaları sonucunda "suni ipek" (viskoz) ürününe dönüşerek değerlendirilir.¹³⁶

Fabrikada 1938-1949 yılları arasında 350 ton/yıl olarak sadece reyon üretimi yapılır. Daha sonra buna 1949'da 500 ton/yıl kapasiteli viskon (yapay yün), 1951'de 200 ton/yıl kapasiteli selon ve karbon sülfür (viskoz üretiminde yardımcı ham madde) üniteleri eklenir.¹³⁷

Bu üretim süreci dönemin gazetelerinden birinde "*Hammadde olan selüloz, sodyum hidroksit eriyiği ile karıştırılarak alkali selüloz olur. Bu madde de karbon sülfür ve sodyum hidroksit ile karıştırılıp viskoz elde edilir. Viskoz, erimiş tutkalı andıran bir maddedir... Bu, bir çökertme banyosu içine püskürtülür ve burada parçalanır. Geri kalan viskoz, lif haline gelir ve hemen bobinlere sarılır. Çeşitli besleyip büyütme aşamalarından sonra bükülür ve sunğipek olarak piyasaya sunulur. Sunğipek sanayiinde beyaz kartonlar halindeki selülozun toz haline gelip, sararıp tutkala benzediği ve en sonunda da beyaz, parlak iplik haline geldiği görülür.*" satırlarıyla anlatılır.¹³⁸ Aynı süreç Kültür ve Turizm Bakanlığı film arşivinde bulunan bir belgeselde "*Selüloz tabakaları muazzam bir sıcaklık altında kurutulduktan sonra bastırma havuzlarına sevk edilerek itme makinelerinde hamur ve muhtelif diğer safhalardan sonra üretme makinelerine sevk edilir. Viskozun üretme makinelerinde iplik haline girmesi görülmeye değer bir hadisedir. Bobinlere sarılan iplikler banyo ve kurutma safhasını geçirir ve ambalajı yapılır. Gemlik Sunğipek Fabrikası manzara itibarıyla Sümerbank'ın en güzel fabrika yeridir?*" sözcükleriyle ifade edilir.¹³⁹

İlhami Faydagör, şair gözüyle gözlemlediği suni ipek üretiminin bütün inceliklerinden 780 dizelik bir destan çıkarır¹⁴⁰ ancak Gemlik Sunğipek fabrikası ne yazık ki günümüze ulaşamaz. 1980'lerde başlayan sanayisizleşme süreci ile birlikte fabrikada üretim yavaşlar,

¹³⁴ Mehmed Gökhan Polatoğlu, İbrahim Eyyüpoğlu. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ipekli dokuma sanayi ve gelişimi (1923-1938). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020; 24: 351-369

¹³⁵ Kadriye Komit, Reyhan Çorum. *Atatürk'ün Gemlik'e Armağanı: Sunğipek*. C. 1., Bursa, 2023, Marmara Mücellit Mtb., s. 75

¹³⁶ Bkz.: Ek: İpek Sultan şiiri

¹³⁷ Kadriye Komit, Reyhan Çorum. *Atatürk'ün Gemlik'e Armağanı: Sunğipek*. C. 1., Bursa, 2023, Marmara Mücellit Mtb., s. 71-75

¹³⁸ Marmara incisi Gemlik ve Sunğipek Fabrikası. *Hürsöz Gz.*, 30 Nisan 1949, Yıl: 3, Sayı: 851

¹³⁹ Erişim linki: <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/tr/film/izmit-seka-fabrikasi> Erişim tarihi: 20.03.2024, İzmit SEKA ve Gemlik Sunğipek Fabrikaları; Sümerbank İzmit Seka ve Gemlik Sunğipek Fabrikalarından Görüntüler Belgeseli. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 1938-1950 Film Arşivi

¹⁴⁰ Bkz. Ek: İpek Sultan şiiri

nihayet 16 Mart 1998 tarihinde TEKEL'e devredilir, TEKEL de bu işletmeyi kapatır.¹⁴¹ Sunğipek Fabrikasının arazi ve binaları bugün Uludağ Üniversitesi Gemlik Sunğipek Asım Kocabıyık Yerleşkesi olarak hizmet vermektedir. Yerleşkede; Asım Kocabıyık Meslek Yüksekokulu, Hukuk Fakültesi, Necati Kurtuluş Denizcilik Yüksekokulu ile üç de lise yer almaktadır.

Dr. İlhami Faydagör, 12 Aralık 1946 tarihinde Bursa Devlet Hastanesi dâhiliye asistanlığına seçilerek Gemlik Hükümet Tabipliğinden ayrılır. Uzmanlık eğitimini daha sonra İstanbul (Şişli) Çocuk Hastanesi dâhiliye asistanlığında sürdürür. 1951 yılında ihtisasını tamamlayarak Dâhiliye Mütihazası olur. Bu sırada annesinin rahatsızlığı ve aileye kendisinin bakması nedeniyle İstanbul'da kalmak ister. Ancak tüm uğraşlarına karşın Sağlık Bakanlığı tarafından İstanbul'da bir göreve atanmaz. Bu nedenle 1 Şubat 1952 ile 14 Eylül 1954 tarihleri arasında 175 TL. maaşla Verem Mücadele Cemiyeti Eyüp Verem Dispanseri tabibi olarak çalışır. Sonrasında Askeri Fabrikalar Erenköy Sanatoryumu Dâhiliye Mütihazası'na atanır. **(Resim-7)**

Resim-7: Dahiliye Mütihazası Dr. İlhami Faydagör.

Sanatoryum 1969 yılında çıkarılan bir yasayla Millî Savunma Bakanlığı'ndan Sosyal Sigortalar Kurumu'na devredilir. Dr. İlhami Faydagör, Erenköy Sanatoryumu'nda 22 yıl dâhiliye mütihazası ve başhekim olarak görev yaptıktan sonra 15 Temmuz 1975 tarihinde emekliye ayrılır. **(Resim-8)**

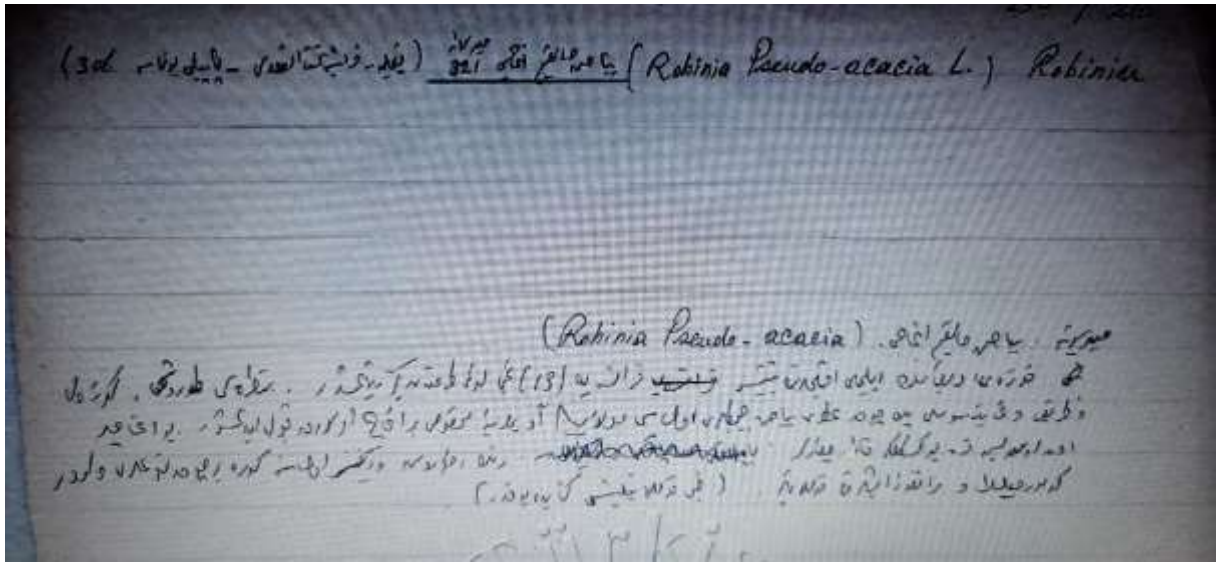
---

¹⁴¹ Kadriye Komit, Reyhan Çorum. *Atatürk'ün Gemlik'e Armağanı: Sunğipek*. C. 1., Bursa, 2023, Marmara Mücellit Mtb., s. 36, 73

Resim-8: Dr. İlhami Faydagör emeklilik yıllarında.

Emekli olduktan sonra hekimlik yapmaz, İstanbul kütüphanelerinde çeşitli konularda basılı ve yazma eserler üzerinde araştırmalar yapar. Dr. Faydagör, bu çalışmalarını sırasında en büyük zamanını bir “*Tıbbi Bitkiler*” kitabı yazmaya ayırır. Bu amaçla emeklilik günlerini kitap ve dergi tarayarak geçirir. (**Resim-9**)

Resim-9: Dr. İlhami Faydagör'ün Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver Dosyaları 838 numarada kayıtlı *Tıbbi Bitkiler* el yazısı kitabından bir sayfa.

Özel olarak planladığı haftanın belli günlerinde İstanbul'un farklı kütüphanelerinde çalışır, pazartesi ve perşembe günlerini ise o zamanki adı ile İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı kütüphanesine ayırır. Bu düzenli ve disiplinli çalışmalarının amacı botanik ve eczacılık yazmalarını tarayarak faydalı bitkiler sözlüğü/ ansiklopedisi formunda bir kitap yayımlamaktır. Ancak aynı zamanda amansız bir hastalıkla da mücadele etmektedir. Bu nedenle büyük emeklerle tamamlamaya çalıştığı kitabını yayımlamaya fırsat bulamadan, 13 Ekim 1986 tarihinde yaşamını yitirir.

Dr. İlhami Faydagör, vefat ettiğinde iki kız kardeşi ile birlikte yaşamaktadır, hiç evlenmemiştir. Dr. İlhami Faydagör'ün İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı ile yolunun kesişmesi yaşamının bu son dönemine rastlar. 1983 yılında Gülten Özkan [Dinç]'in Anabilim Dalı arşiv ve kütüphanesinden sorumlu olarak görev yapmaya başladığı sıralarda kibar bir beyefendi, çekingen bir tavırla kendini

tanıtarak kütüphanedeki yazma eserler üzerinde çalışmak için izin rica eder. Dr. İlhami Faydagör, o günden itibaren düzenli olarak pazartesi ve perşembe günleri Anabilim Dalı kütüphanesinde çalışmaya başlar. (**Resim-10**)

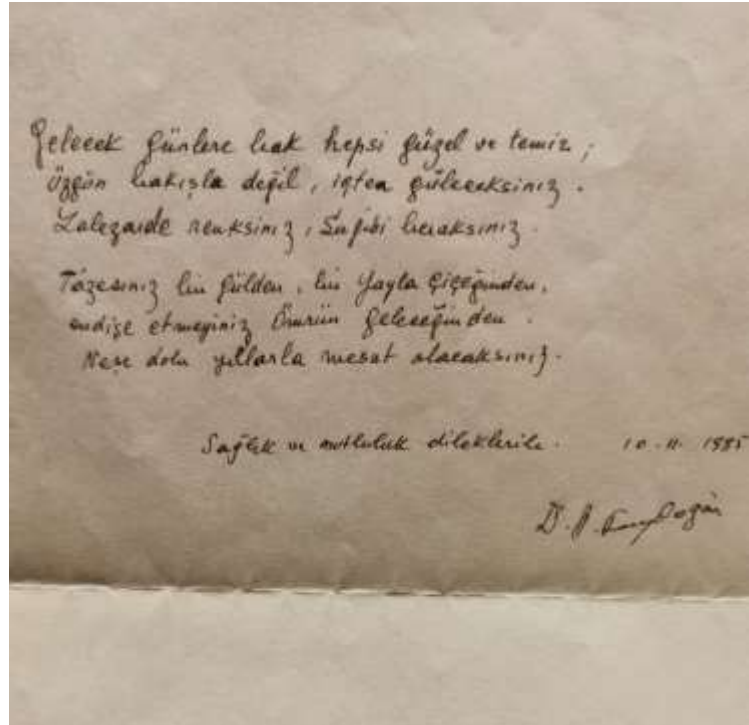
Resim-10: İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde Gülten Dinç ve Dr. İlhami Faydagör, 1984.

Çıkarılan her yazma eser ya da kitaptan sonra, verdiği rahatsızlık için defalarca özür diler, sessizce çalışır. Çocukluktan kalma seri yazma alışkanlığı olan Osmanlıca ile kendi hazırladığı fişler üzerine ya da defterine, ayrıntılı notlar alır. Zaman içinde birimin en devamlı ziyaretçisi olur. Anabilim Dalı Başkanı ve çalışanları ile dostluğunu ilerletir. Osmanlıca'yı çok iyi okuyup yazması nedeniyle de giderek birimdeki araştırmacıların çözemedikleri belgeler konusunda danıştıkları kişi haline gelir. Bu konularda yardımcı olmaktan hiç kaçınmaz, bazen kendi çalışmalarını bırakıp günlerce bunlarla uğraşır, çeviriler yapar ya da bazı tanıdıklarının mezuniyet tezini neredeyse kendisi hazırlar. Verdiği sözleri tutar, kaynaklar getirir, belgeleri çözer, geçmişteki deneyimlerini ve derin bilgisini akıcı sohbetleriyle ortaya koyar. Anabilim Dalı araştırmacılarına verdiği tüm bu desteğin yanı sıra Birim Müzesi'nin kurulması sırasında maddi katkılarda bulunur, ayrıca tarihsel değeri olan tıbbi alet edevat bağışı da yapar. (**Resim-11**)

Resim-11: İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Bilim Dalı müzesinin açılışı. Resimdekiler soldan sağa; birim sekreteri Sinem Uçan Bolat, Dr. İlhami Faydagör, Gülten Dinç, M. Bedizel Zülfiyar Aydın, Prof. Dr. Nil Sarı, 20 Mayıs 1985.

Tüm nezaketi ve karşısındakini kırmaktan, yormaktan sakınan tavırları ile tam bir İstanbul beyefendisidir. Bu davranışları, her türlü yapmacılıktan uzak kişiliğinin bir parçasıdır. Bütün uğraşlarının dışında en büyük merakı ise edebiyattır. Türk ve Dünya edebiyatına ait pek çok eseri okuyup özümsemiştir. Özellikle şiirle çok ilgilidir, Baki'nin, Şeyh Galib'in ve diğer birçok şairin şiirlerini ezbere okur, kendisi de şiir yazar. (**Resim-12**)

Resim-12: Dr. İlhami Faydagör'ün akrostiş tarzında yazdığı bir şiiri.

Sohbetlerinin arasına mutlaka konu ile ilgili birkaç dize katar, konuyu akıcı hale getirir. Fakat ne yazık ki diğer yönleri gibi şair kişiliği de her zaman gizli kalmış ve değerlendirilememiştir.¹⁴²

Mütevazı kişiliği nedeniyle kendini hiçbir zaman ön plana çıkarmaz, tüm yaşamını ailesi ve sevdiklerine adar, adeta onlar için çabalayıp, yaşar ve belki de bu fedakâr kişiliği nedeni ile o büyük bilgi birikimi ve emeğinin karşılığını alamadan 13 Ekim 1986'da yaşama veda eder. Yaşamının son iki yılında yakalandığı amansız hastalık onu içten içe kemirirken, durumunun giderek kötüleştiği zamanlarda bile çalışmalarını sürdürür. Hastalığını ve nasıl sonuçlanacağını çok iyi bildiği halde çevresini üzmemek için bunu hiç belli etmez. Nihayet yaşama vedası da kişiliğine uygun olarak sessiz sedasız olur. Anabilim dalına 3-4 aylık bir devamsızlığın ardından vefatından ancak defnedildikten bir gün sonraki bir gazete ilanı ile haberdar olunur.¹⁴³

Dr. İlhami Faydagör'ün neredeyse tüm emeklilik yıllarını yazmaya adanmış ve ölümüyle yarım kalan "Tıbbi Bitkiler" adlı eseri ise vefatından sonra ailesi tarafından önce İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'ne bağışlanır. Arap harfleriyle el yazısı olarak yazılan I+258 sayfalık eser daha sonra bir protokolle buradan Süleymaniye Kütüphanesi'ne devredilir. El yazması kitap şu anda Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver Dosyaları arasında 838 numara ile kayıtlıdır.

Dr. İlhami Faydagör'ün vefatından sonra yakınları, 1971 yılında Esenler, Davutpaşa Mahallesi'nde Ünilever Şirketi tarafından tek katlı baraka olarak yaptırılan ve 1987 yılında çıkan bir yangınla yok olan Ayçiçeği İlkokulu'nun yerine üç katlı yeni bir okul binası yaptırır. Dr. İlhami Faydagör adına yapılan bu bağış nedeni ile okula **Dr. İlhami Faydagör İlkokulu** adı verilir. Sonrasında sekiz yıllık kesintisiz zorunlu İlköğretim Kanunu'nun kabulü ile ilköğretime dönüştürülen okulun bahçesine beş katlı bir ek bina daha yaptırılır. Burası da 6 Ocak 2003 tarihinde hizmete girer. Bu süreçte ek binası **Dr. İlhami Faydagör Ortaokulu** olarak hizmete devam eden okulun ana binası olan A-Blok ise 2012-2013 eğitim-öğretim yılında yenileme çalışmaları kapsamında yıkılarak 2023-2024 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde **Dr. İlhami Faydagör İlkokulu** olarak tekrar hizmete açılır. Ne yazık ki, Dr. İlhami Faydagör'ün yaşamı, kişiliği ve tıp tarihi ya da edebiyatla ilgili çalışmaları adını taşıyan okullarda bile bilinmez, kendisini tanıttıcı hiçbir bilgi bulunmaz. Okulları ziyaretimizde kendisi ile ilgili hiçbir bilginin bulunmadığını, Dr. İlhami Faydagör adının sadece okulların tabelasında bulunduğunu üzümlere gözlemlediğimizde yaşamı ile ilgili iki pano hazırlayarak her iki okula da teslim ettik. Ancak panoların biri şu anda adını taşıyan ortaokulun koridoruna asılmışken diğeri ne yazık ki henüz adını taşıyan ilkokulda kendisine yer bulamamış durumdadır...

Dr. İlhami Faydagör'ü saygıyla anıyoruz ...

Teşekkür: Koleksiyonunda bulunan Dr. İlhami Faydagör'e ait bazı resim ve belgeleri araştırmamızda kullanmamıza izin verdiği için Dr. Burhan Akgün'e ve İpek Sultan şiirinin çeviri yazısını yapan Uzm. Yahya Okutan'a teşekkür ederiz.

¹⁴² Gülten Dinç. Dr. İlhami Faydagör. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 1989; 3: 188-190

¹⁴³ Gülten Dinç. Dr. İlhami Faydagör. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 1989; 3: 188-190

Kaynakça

- DİNÇ, Gülten. Dr. İlhami Faydagör. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 1989; 3: 188-190.
- FAYDAGÖR İlhami. İpek Sultan şiiri. El yazması, 1945, 43 s.
- FAYDAGÖR İlhami. Tıbbi Bitkiler. El yazması, Süleymaniye Kütüphanesi Süheyl Ünver Dosyaları No: 838, I+258 s.
- İzmit SEKA ve Gemlik Sunğipek Fabrikaları; Sümerbank İzmit Seka ve Gemlik Sunğipek Fabrikalarından Görüntüler Belgeseli. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 1938-1950 Film Arşivi. <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/tr/film/izmit-seka-fabrikasi> (Erişim: 20.03.2024).
- KOMİT, Kadriye, Reyhan Çorum. *Atatürk'ün Gemlik'e Armağanı: Sunğipek*. C. 1., Bursa, 2023, Marmara Mücellit Mtb.,
- Marmara incisi Gemlik ve Sunğipek Fabrikası. *Hürsöz*, 30 Nisan 1949, Yıl: 3, Sayı: 851.
- POLATOĞLU, Mehmed Gökhan, İbrahim Eyyüpoğlu. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ipekli dokuma sanayi ve gelişimi (1923-1938). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020; 24: 351-369.

EK: İPEK SULTAN

[1] Enginlerden çekiyor bir el beni sahile,
İçimdeki hasretle, gönlümdeki sevgiyle.
Günlerdir istiyorum buradan uzaklaşsam
Beni kendine çeken o ülkeye yaklaşsam.
Anlatamam sizlere, bu sevinci bu tadı;
Kalbimdeki hayalin, dilimde her gün yâdı.
Bir hayale kapılmak, diyorum, böyle neden?
İstiyorum kavuşmak, görmeden, bilinmeden.
Bir gün dediler: "Haydi bir yol göründü sana."
Yolculuğu tattırma çeşitli bin insana.
Bindiğim gemi bilmez kalbimdeki arzuyu
Söyleyemem kimseye, bu ses vermez duyguyu.

-
Karanlık bir yerdeyiz, ne gün belli ne gece
[2] Derinlerden ses veren bir uğultu gelince.
Artık ayrılıyorum anladım bu diyardan
O zaman tattım ancak, dilde gezen bahardan.
Kalabalık çok fazla benim gibi yanmışlar,
Benim gibi hasrete yıllarca katlanmışlar.
Belki hepimiz derdin ateşi içindeyiz
Belki bize açılan yolun eşiğindeyiz.
Günler yıl kadar uzun gelip geçti aradan,
Doksan gün doksan gece yol aldık hiç durmadan.
Tahammül güç şey, fakat seven eder tahammül,

Bütün gece bir güle nasıl yalvarır bülbül.
Bir gün yaklaştık artık beni çeken ülkeye
Dizildik sıra ile, toplandık güverteye.
Sahile yaklaştıkça mesafemiz azaldı
Zincirler şangırdadı halatlar suya daldı.
Bir Nisan günü idi.. gök temiz deniz güzel..
Gönüllerde titrerken bin arzuyla bin emel
Bütün kalpler uyarken bir baharın sesine
Ben de çıktım sessizce Gemlik iskelesine.
[3] Hikâyemi ~~sizlere~~ dostlara anlatmalıyım şimdi.
Gurbete neden çıktım bunun sebebi kimdi.?

-

Çok uzaklarda doğdum buralı değilim ben
Üç kardeşlik bir yerde, ana, baba bir evden.
Burada esen hava silerdi derdi yası,
Dünyada meşhur idi (selüloz) familyası.
Hayatımda tatmadım ne bir dert ne bir mihnet
Bir Koca ildi benim büyüdüğüm memleket.
Toprakları altındı, suyu aydan beyazdı
Bülbül bile bu yurttan başkasına konmazdı.
Bir bahçeli, çiçekli yerde büyüdük gezdik,
Gözyaşını tatmazdık, acı nedir bilmezdik.
Kalbimizde ne dertten ne yastan hisse vardı
Gün ışığı kanattı, sevinç bize rüzgârdı.
Hayal âlemlerinde neşeyle yaşıyorduk,
Her gün bir gizli sese doğru yaklaşıyorduk.
O ses bize dedi ki: çocuklarım bu sizin
Coşan sevincinizin, bu sonsuz neşenizin
[4] Bir tarafı noksandır düşündünüz mü bunu,
Dünyada her kalbin de bir eşi olduğunu.
Böyle şeyi düşünmek bize tuhaf göründü

-

İyi hatırlıyorum; durgun geçen bir gündü.
Üç kardeş anlamazken neydi onun maksadı,
Baktık yaklaştı bize, görmediğim bir cadı.
Üçümüzü süzerken korku salan gözlerle,
Hepimizi methetti ayrı, ayrı sözlerle.
Dedi: İstiyorsanız anlatayım bir masal

Söylediklerim lakin doğrudur değil hayal.
Çok uzak bir ülkede bir genç şehzade varmış,
Ömrü mahzun geçermiş, bilmem neye yararmış.
Bu ülkenin ne kadar varsa boy atmış kızı,
Şehzadenin gönlünde yaratmamış bir sızı.
Uzaklara göndermiş atlılar elçiler atlı.. yaya...
Elleri boş dönmüşler fakat hepsi saraya.
Günlerce genç şehzade düşünmüş dertli olmuş
Günlerce bir bilinmez hasretle yanmış solmuş.
[5] Günlerce at üstünde dolaşmış dağ, dağ gezmiş
En çılgın heyecanda bir kalp acısı sezmiş.
Sonra merak sardırılmış her gün bir başka şeye
Gönül vermiş şiire, manî, koşma demeye.
Sarayı pek büyükmüş pek çok yapısı varmış
Dört atlı fayton çıkan yedi kapısı varmış.
Bülbüllerin neşesi etrafını sararmış,
Orada bütün günler her mevsimde baharmış.
Bu sarayın gezermiş deniz eteklerinde,
Bir başka koku varmış hatta çiçeklerinde
Kaç senedir bu saray olmuş ona bir zindan
Ülkesinde yastaymış ne kadar varsa insan.
Yine elçi göndermiş dört taraflı, dünyaya
Bakalım kim dönecek bir haberle oraya.
Şehzadenin emriyle uğramışlar her yere
Gezmişler, dolaşmışlar, gelmişler bu şehre.
Burada sustu cadı, manalı baktı bize
Dedi ki: "ayrı, ayrı üç lafım vardır size."
İki kız kardeşimin yanlarına yaklaştı
[6] Bir şey fısıldadı, yavaşça uzaklaştı.
Ağır, ağır gelerek kulağıma eğildi
Dedi: "ihtiyarladım, ömründen gün eksildi.
Sen daha yeni açmış bir gülsün bir baharsın,
Kim bilir bir gönülde belki yalnız sen varsın.
Gelenlerle konuştum anlattılar hep bana,
Ben de diyorum şimdi, gizlice bunu sana.
Hayatını bağlarken bir sevgiye emele
Şehzade vurgun kızım, seni gibi güzele."
Bunları söyleyerek ayrıldı gitti cadı,

Bir daha görünmedi adı da duyulmadı.
Saklamadan hiçbir şeyi ne söylenmişse bize,
Üç kız kardeş anlattık hemen birbirimize
Baktık ki aynı sözler, benimki başka biraz,
En son dediği sözün sevinci anlatılmaz:
"Şehzade vurgun kızım senin gibi güzele"
Bu söz beni çekiyor uzakta bir sahile.
Günlerce bekledim ki, beni de götürsünler,
Beni de süslesinler, saçlarımı örsünler.
[7] Can nasıl kavuşursa dünyada cananına,
Bende varayım bir gün şehzadenin yanına.
Uzun zaman bekledik. Birçok günlerden sonra
Bizi de bindirdiler büyükçe bir vapura.
Şehzade alsın diye, beğensin, sevsin diye,
Bir gül demeti gibi gidiyorduk hediyeye.

-
İskele mahşer gibi.. vardı bir sürü insan..
Gülen, susan, ağlayan, gelen, giden, bağırın.
Gözlerimiz dalmışken bahsedilen saraya,
Karşılıyıp aldılar bizi bir arabaya.
Kalbimiz heyecanlı içimiz sevinç dolu,
Büyük kapıdan girdik görünürken bir avlu.
Onu da sessiz geçtik kıvrıldık sonra sağa
Bizi görenler baktık kalktılar hep ayağa.
Bir adam emir verdi alındık bir salona,
Birer, birer sayıldık ayrıldık beşe, ona.
Üç kız kardeş çekildik sessizce bir tarafa
Ağzımızı açmadan karışmadan hiç lafa.
[8] Bir odayı verdiler bir şey sormadan bize
Taksim edildi herkes yerleştik yerimize.
Orada hayli zaman, güldük, gezdik, uzandık,
Boş beklemekten lakin, fazlasıyla usandık.
İçimizde coşarken bir saadet havası
Bir gün dediler: "gelsin selüloz familyası."
Üç adam geldi bize ayrı, ayrı baktılar,
Her birimize birer yeni isim taktılar.
Bir deftere bakarak bana dediler: "Alfa"
Diğer kardeşlerime denildi: " Beta .. Gama.."

Ambar

Tesbit

Bir hüviyet cüzdanı gibi kartlar verildi,
Resmimiz yapışarak altı imza edildi.
Sonra günler uzadı, ne gelen var ne giden
İçimiz üzüntülü, böyle boş beklemekten
Yârden haber gelmiyor benden gitmez yârime,
Bu türküyü söyledim bir gün kardeşlerime:

Türkü:

Yanmış tutuşmuş bülbül

Gül yanağın alına.

[9] Bağlanmış deli gönül

Görünmez hayaline.

-

Sevgi nedir bilmezken

Bir şehzade sevdim ben

Benzedim dilde gezen

Bir sevda masalına.

-

Kalbimde yoktu yaram

Kül oldu her hatıram

Bir sonsuz aşka varam

Binip gönül salına.

Bir gün nihayet sordum bir bekçiye gizlice

Dedim: Usandık artık, yetmez mi bu işkence.

Şehzade istemezse, getirdi bizi niye

Günler aylara vardı, aylar doldu seneye

Çok iyi bir insanmış gülerek şöyle dedi:

"Sabır eylemek güç şeydir, kesmemeli ümidi

Dedim: "Buradan doğru gider miyiz yanına"

[10] Dedi: "Kavuşmak burada, pek zordur cananına."

Dedim: "Bu güçlük neden, bunun vardır sebebi"

Dedi: "Sınamak lazım sevdim diyen her kalbi"

Dedim: "Gönlü bilen yok, imtihan etsin onu"

Dedi: "Bu nasıl sözdür öğrenirsin en sonu."

Dedim: "Bunda ne var ki, öğrendiklerim az mı"?

Dedi: "Bunu bilemem. Kitaplarda yazmaz mı?"

Mecnun Leyla için birçok mihnet çekermiş

Sevenler azap duyar muradına erermiş.

Sen daha pek çok şeyler görüp öğreneceksin,

Sen hiçbir şey bilmeyen çok taze bir çiçeksin.
İlk geçeceğin yollar uzundur korkuludur
Bu yollarda pek fazla keder mihnet doludur.
Azapla ıstırapla korkunç günler geçecek,
Saadet şarabından bakalım kim içecek.
Sustum, fakat üzüldüm içimden yana, yana,
Belki bir gün rastlarım beni de anlayana.

-

Nihayet sıra geldi çağırıldılar bizleri
[11] Üç kız kardeş el ele yürüdük en ileri.
Bir koridordan sonra bir tek kapıya vardık,
Ümit dünyası, dedim, açıldı bize artık.
Süzerken üçümüz de etrafi ürkek, ürkek,
İçeri aldı bizi, bir kadınla bir erkek.
Birer, birer sayıldık kartımız imzalandı,
Kapılar sürmelendi pencereler kapandı.
Boram, boram terledik burası çok sıcaktı,
Bir hayli zaman durduk, şimdi ne olacaktı.
Dediler: "başlanıyor burada imtihana
Ayrılır kalpler burada sevene unutana.
Dudağınız her lahza bir ismi ansa bile
Gönlünüz kavrulsa da sevgiden yansa bile
Hiçbir şey sormayınız, susarak düşününüz
Burada geçecektir yetmiş iki gününüz.
Çölde Mecnun yanarak aradı Leyla'sını
Burada bulacaksınız, siz de çöl havasını.
Sonra sükût kapladı etrafımızı birden,
Ne bir ses geliyordu ne bir rüzgâr bir yerden.
[12] Üç kardeş kucaklaştık, içten içe ağladık
Meçhul bir saadete bir talihi bağladık.
Gün oldu düşündüm durdum gözümde yaşlar
Gün oldu dedim: Hayat belki burada başlar.
İçimde canlanırken akan sular ormanlar
Bazen gözümde tüttü büyüdüğüm o diyar.
Bir damla suya hasret bahtsızlar gibi yandım
Çöllere düşmüş gibi susuzluktan kıvrandım.
Sevene diyorlar ki azap, işkence yarmış
Talihimde yazılı bir böyle bahis varmış

Kurutma

Üstümde sükût kapak dört yanım sanki sağır,
Uzun günler, üzerek, geçtiler ağır, ağır.
Yetmiş ikinci günde nihayet geldi canları
Bu sevgi için dertle başlayan hayatları.
İlk safhayı üç kardeş beraberce kazandık
Gerçi pek çok üzüldük, gerçi tutuştuk yandık.
Bir akşam bu salondan alındık başkasına
Burada da tutulduk bir ölüm havasına.

Genişçe bir havuza üçümüz sıralandık
[13] Zehirli bir su ile boydan boya ıslandık.

Her şeyi yakıyordu yakamazken bir kalbi,

1

Ne kızıl alev saçan bir su idi yarabbi.

2 (satırlarda yer değişikliği işaret edilmiş)

El ele tutuşmadık toplu kalalım diye

Bu yakan sular lakin ayırmıştı ikiye.

Yüzümde bir kor gibi akarken gözyaşlarım

Gördüm ki boydan boya yandılar kardaşlarım.

Nasıl koparılırsa iki kol birbirinden

Eritip ayırdılar kardeşlerimi benden.

Her ikisi de sularda kayıp olup gitti

Dünya gözüyle görmek ümidi burda bitti.

Yalnızlık meğer zormuş, düştün kardaşdan uzak

Kim paylaşır derdimi boynuma sarılarak.

Matem tuttum karalar bağladım gizli, gizli

Üç gün üç gece ağladım gizli, gizli.

Bir sabah çıkardılar beni halsiz mecalsiz,

Ne kadar çok üzgündüm bunu bilemezsiniz.

Gözlerim yaşla dolu görmezken solu sağı

Bir arabaya koyup indirdiler aşağı.

[14] Başlıyordu şimdi de yeni bir mücadele

Bu bahsi anlatmak zor, kolay değil her dile.

Arabamız doğruca girdi bir loş odaya

Derinden geliyordu korkunç sesler buraya.

Haykırmalar, feryatlar, ağlayanlar susanlar

Acı, acı çığlıklar bağırip yalvaranlar.

Karanlığı seçerek baktım etrafımda ne var

Bir dört köşe yerdeyim sarmış beni dört duvar.

Üstümde kapak gibi bir tavan eğilmede,

Benim gibi dertliler doğranıp kesilmede.

Eritme

Parçalama

İki alev gibi dil yaklaşp uzanıyor,
İki hançer ağızla vücutlar doğranıyor.
Bir dil zehir saçıyor bir dil kustururken kan
Hangi kuvvet kurtarır beni bu uçurumdan.
Bir makas bir hamlede saçlarımı doğradı
Bir diğeri kesecek başka yerler aradı.
Uzanırken kalbime süngü gibi bir bıçak
Bir başkası habersiz karşıdan parlayarak.
Üstüme saldırdılar iki zebani gibi
[15] Ezmeğe kast ettiler beni, bir canı gibi.
Her darbe saplanırken kalbime bir ok gibi
Delik deşik vücudum edildi pamuk gibi.
Günler uzanırken tükendi tahammülüm
Dedim kim bilir belki yaklaştı zalim ölüm.
Nasıl geçti o günler ben hala şaşıyorum
Geçmiş demek ki bakın bugün de yaşıyorum.
Sevmek için değer mi boyun eğmek her derde
Dört gün dört gece kaldım bu ölüm gezen yerde.
Parçalanmış bir halde çıkarıldım buradan,
Bana benzemezdi artık dünyada seven insan.
Baktılar çok hastayım birazcık rahatım yok
Bir adım atmaya halim durmaya takatim yok.
Dediler (Çok hastadır hemen revire gitsin,
Tahlilleri yapılsın, hem istirahat etsin.)
İki merdiven çıktık bir holden geçirdiler
Bana orada şerbet biraz su içirdiler.
Can veren sözlerinden şifa bulurken insan
Muayene ettiler beni üç güzel bayan.
[16] Üçünün de ruhları dillerinden güzeldi
Sonra bir uzun erkek üç bayan daha geldi.
Bakışları tazelik veriyordu canıma
Bir sabah biri geldi -Ser-tabipmiş- yanıma.
Bir tatlı sesle dedi: -Kızım Alfa nasılsın?
Sonra emirler verdi: Buna iyi bakılsın.
Vücudumda yer buldu neşeyle huzur takat
Bir gün bana dediler: "Buldun artık ifâkat"
Set çekemedim birden boşanan gözyaşıma,
Bir arabaya bindim yine yalnız başıma.

Laboratuvar

Bıraktılar yeniden bir işkence yoluna
Belki de Allah yazmış bunu seven kuluna
İndik alt kata, girdik bir kapıdan içeri
Orada karşıladı bir adam gelenleri.
Bir odaya sokuldum bir şey sormadan yine
Bambaşka bir yerdi bu, benzemez evvelkine.
Altı köşesi vardı dönüyordu muttasıl
Burada yoktu lâkin, bıçak ağız, alev dil
Ayakta duramadım yıkıldım bir köşeye
[17] Daldı gözüm korkuya kalbim se endişeye.
Birden sular boşandı habersizce tavandan
Bu kâfi gelmez gibi, sağlı sollu dört yandan.
Sarıyordu sinsice zehirli gaz kokusu
Gönlümde yavaş, yavaş söndü gençlik arzusu.
Rengim sarardı soldu bir kuru yaprak gibi
Varlığım parçalandı oldu bir topak gibi
Geçen günler, baharlar gözlerimde canlandı
Onlar artık hayaldi geri gelmez zamandı.
Sonsuz bir tahammülle bu azaba katlandım
Bir gündüz iki gece bir acıya dayandım.
Kokudan bayılmışım uyandım neden sonra
Bir huni gibi yoldan yürüdük bir çukura
Kimseye sormadım: (Artık bu cefa niye?)
Sokuldum insafsızca bir tunç üstüvaneye.
İçi dolu tamamen yakan eriten bir su
Gönlümdeki hevesler ve çırpınan her arzu.
Ram oldu eriyerek bir ölüm havasına
Veda ettim hayata doymadan sefasına.
[18] Sonra tadı çok acı bir şerbet içirdiler
Kendimden geçmem için kadeh kadeh verdiler.
Daldım başka âleme eridim hayal oldum
Belki dillerde gezen bir tatlı masal oldum.
Sanki bir gizli dünya açıldı bana birden
Eski dünyam değişti uzaklaştı her yerden.
Sanki eridim girdim bir kasvetli âleme
Gönlümde bitmez ki dert, daldım yine eleme
Bir ham varlığa o an benzemişti vücudum
Artık Alfa değildim şimdi [Viskoz] olmuşum.

Sülfürleme

İhzar

Altı gün altı gece orada uzandım kaldım
Her gün bir başka hisse başka âleme daldım.
Sonra üstümde tazyik vardı dertten mihnetten
Pek yorulmuştum artık gördüğüm felâketten.
Gönlümde heves yok, dizlerimde derman yok
Bir teselli veren yok, bir lahza avutan yok
O kadar halsizdim ki lüzum yok bahaneye
Dediler çok hastadır, gitse hastaneye.
Muayene ettiler yine üç güzel bayan
[19] Yattım istirahat ettim her yerime geldi can.
Gözlerimde bir hayal süzüyorken etraftı
Bir gün bana dediler: İstirahatin kâfi.
Yine yalnız düştüm sonu gelmez yollara
Gerçi şifa bulmuştum, sızlayan başka yara.
İndirdiler alt kata girdim aynı odaya
Benim gibi genç kızlar dizildiler sıraya.
İçimde bir korku tutuşurken el ele
Sonra daldık sessizce bir karanlık tünele.
Bir korkunç ses durmadan (haydi ileri) diyor
Duranların belinde kırbaçlar şakırdıyor.
Gittiğimiz yol bilmem sormayın ne kadardı
Otuz kırk kilometre belki de fazla vardı.
Dört yanımız kapalı, bir boşlukla bir sükût
Bir ses içimde diyor: Artık her şeyi unut.
Hayal oldu gençlik, kül oldu her hatıran
Bir tazesini açılır, kapanmazken bir yaran.
İçimde beni yakan böyle bir sızı varken
Hasret beni durmadan tutuşturup yakarken
[20] Bir cevap vermiyordu bu susmuş sessiz yollar
Önümüzde uzanmış ışıksız ıssız yollar.
Kalbindeki üzüntü bir kızın dile geldi
Baktık ki ağlayarak bir yanık ses yükseldi:
Şarkı:
Bir gülün uğruna düştüm yollara
Bir bakışın kalbimi hep göz göz etti.
Elimden tutarak saldı rüzgâra
Hamlıktan kurtardı beni öz etti.

Laboratuvar

Gönül kuşu uçtu bir gizli sese
Ben kendim ettim ne ki ettimse
Çektiğim cefayı anlamaz kimse
Düşler ayıpladı eller söz etti.

-
Günlerdir o yârden gelmedi haber
Hasretten kavruhdum çektiğim yeter
Gurbet ellerine etmeden sefer
Sevgilim gizlice bana göz etti.
[21] Nihayet yol tükendi bir aydınlığa çıktık
Tünel bir ağız gibi geride kaldı artık.
Bizi karşıladılar çeşitli bir kaç insan
Bir salona alındık durmadan oturmada.
Burada bizden önce gelmiş pek çok kız vardı
Hepsinin kalbinde gülen aynı bahardı.
Tanışarak konuştuk, söylenen anlatılmaz
Beklendiler nedense, sükût içinde biraz.
Sonra baktık bir adam yanında birkaç kişi
Yavaş, yavaş yaklaştı, anlattı hep geçmişi.
Birçok şeyler söyledi, bize nasihat etti
Dedi: mazi oldu olanlar geçti gitti.
Şimdi hamlıktan çıkıp bu âleme girdiniz
Belki de sevdiğinizden birer parça verdiniz.
Fakat kemale ermek olgunlaşmak çok güçtür
Bu bahsin kitaplarda yazılı faslı üçtür.
Süzerek dinleniniz ruhunuzu burada
Uzun söze ne hacet tabii bu arada
Olgunlaşmaya bakın, kalmayın eski halde
[22] Daha birçok sözler ki hepsi aynı mealde.
Uzaklaşıp giderken bir takım emirler verdi
Birkaç adam gelerek, sessizce yol gösterdi.
Girdik hepimiz birden, üç odalı bir hole
Taksim olunduk hemen, yerleştik sağa sola
İstirahat mükemmel, bakım sa fevkalade
Dersler ağır ve yüklü, faaliyet ziyade.
Odalar çok kasvetli raflarda kitap dolu
Ne ararsan bulunur dört taraf sağlı sollu.
Her birinde sekiz gün kalarak ayrı, ayrı

Biriktirme

Süzme (I)

Durmadan çalışarak dolaştığ odaları.
İçimizde heyecan kalplerde korku keder
İlk süzölmeye girdik hep beraber.
Üç kişilik bir grup hepsi de yaşlı kâmil
Sualler sordular her gelene muttasıl.
Ortada oturan zat bana fazlaca baktı
Bu gurubun her halde büyüğü olacaktı.
Soluk dudaklarını birbirine vurarak
řu sözleri söyledi tane, tane durarak:
[23] Yol nedir yolcu nedir?
El nedir elçi nedir?
Göl nedir inci nedir?
abuk cevap vermeli düşünme vakti azdı
Kısa söylemek lazım uzun anlatılmazdı.
Bir an düşündüm sonra kalbime sordum yalnız
şöyle bir cevap verdim doğru mudur dersiniz:
Yol, bir ümidin izi
Yolcu onun bahtsızdı.
El uzaklarda kaldı
Elçi oradan aldı.
Göl yanaktaki iek
İnci bir gönöl demek.
Dediler: "doğrudur kazandın imtihanı
Belki de sen olursun bu sarayın sultanı."
İlk süzölmeyi geçtim talihim varmış belki
Eksilmişler aradan bazı kızlar baktık ki
Yerimizi bıraktık geçtik ikincisine
Bu da aynı biçimde, benzer birincisine
[24] Burada da yirmi dört gün faaliyet gösterdik
Olgunlaşmak lazımdı, bir hayli emek verdik.
Dediler ki: İkinci imtihan vardır bir gün
Kalbimiz heyecanlı yüreklerimiz üzgün.
Yine mümeyyizlerin karşısına dikildik
Sıra sıra dizildik önlerinde eğildik.
Üç tane yaşlı adam oturmuşlar kürsüde
Bakışları manalı olgun insan hepsi de
Ortada oturanı beni iyice süzdü
Bu bakışlar doğrusu biraz fazlaca üzdü.

Süzme (II)

Neden sonra yavaşça dudağını oynattı
Yine üç bilmeceyi sürdürdü önüne attı.
Duyan nedir bilen nedir?
Coşan nedir gelen nedir?
Yakan nedir silen nedir?
Görmeden -emin olun- birazcık bile yardım
Daldım geçen günlere sonra şunları dedim:
Duyan bir gönül kuşu
Bilen bir yar bakışı.
[25] Coşan ümitle arzu
Gelen dert keder kaygı.
Yakan söz olmuş taşlar
Silen kan olmuş yaşlar.
Dediler ki "doğrudur kazandın imtihanı
Belki de sen olursun bu sarayın sultanı"
Bu ikinci süzmeyi birçok kız kazanmadı
Götürdüler mezara derhal silindi adı.
Kazananlar alındık sonra bir başka yere
Üç oda bir salonda benzer evvelkilere.
Her yer gibi buna da hemen çabuk alıştık
Burada yirmi dört gün kaldık fazla çalıştık.
Bir sabah dediler ki "imtihan vardır haydi"
İçimizde bir heyecan sanki kurulmuş yaydı.
İmtihan odasına yaklaştık hep beraber
Bazı gözler gülerken bazısı yaş döktüler.
Yine çok yaşlı üç zat oturmuşlar yan yana
Yaklaştılar yanlarına alındık imtihana.
Sayımız hayli vardı belki de birkaç yüzdü
[26] Ortadaki zat bana baktı sessizce süzdü.
Yüzünde bir tebessüm, bakışları manalı
Sustu, düşündü, sordu nihayet şu suali:
Kan nedir devran nedir?
Yakınla uzak nedir?
Yâre ulaşmak nedir?
Gönlümde bu çektiğim derdin varken azabı
Sualleri düşündüm, sonra verdim cevabı:
Kan, yare açılmış kalp
Devran, ona güler hep

Süzme (III)

Yakın, sevgi havası
Uzak, ayrılık yası.
Yâre varmak yamandır
Can yoluna kurbandır.
Dediler ki: "doğrudur kazandın imtihanı
Belki de sen olursun bu sarayın sultanı"
Yine kazanamayan aramızda bulundu
Bu üçüncü süzmeden birçok kız tart olundu
Üç faslı bitirmiştik (şimdi ne olacak) diye
[27] Bir hayli bekleyerek kapıldık üzüntüye.
Sonra bizi aldılar beş odalı bir yere
Burası benzemezdi önce görülenlere
Kapıda bir levhanın üstü şöyle yazılmış:
(Üretmeler gurubu) bu da neymiş nasılmış.
Bir hayli tazyik gördük, sıkıldık çok daraldık
Havasızlıktan yalnız fazlasıyla bunaldık.
Bazı kızlar tutuldu bir sinir buhranına
Bazısı zulüm eyledi insafsızca canına.
Bazı kızlar alındı revirde tedaviye,
Bu sefer sıhhatteydim, gitmedim hasta diye.
Epeyce gün geçirdik bu iç sıkıcı yerde
Sükût bir örtü gibi, üstümüzde bir perde
Bir gün geldik salonun kapısına hepimiz
Dediler: "Son imtihan, şimdi gideceksiniz."
Dokuz mümeyyiz vardı hepsi de sakın yaşlı
Ortada bir ihtiyar nur yüzlü altın başlı.
Suali tane, tane söyleyip bana baktı.
İstikbal benim için, burada başlayacaktı:
[28] Aşk zehrini içmek nedir?
Gül den kefen biçmek nedir?
Yar eline göçmek nedir?
Sualler fazla zordu hiç te kolay değildi
Birden ümidim söndü cesaretim kırıldı.
Sonra daldı gözlerim nur yüzlü ihtiyara
Bakışları götürdü ışıklı bir diyara.
İçimde ses verdikçe üzüldüğüm bir bahar
Kalbime doğdu birden vereceğim cevaplar:
Aşk şarabı hayat verir

Üretme

Gönüldeyse yar hayali.
Bülbül hasta, şifa bekler
Bunu, güle anlatmalı.
Sevgi eli nerededir?
Deme sakın: Yol kapalı
Dediler ki: "Doğrudur kazandın imtihanı
Belki de olacaksın bu sarayın sultanı."
İmtihan faslı bitti akla kararı seçtik
En sonunda yetmiş beş tane kız sınıf geçtik.
[29] Bu salondan aldılar bir sabah hepimizi
Bir sıraya koydular sayarak dizi dizi.
Sonra bir yola girdik hem karanlık hem uzun
Nerede biteceği meçhuldü yolumuzun.
Yürüdük ileriye sessiz bir ince yoldan
Nihayet "durun" diye bir ses gelince yoldan
Yetmiş beş tane kapı önümüzde açıldı
Çok dardı bunlar, belki zorla geçmek kabildi.
Belki artık yaşamak bundan sonra kolaydı
Bir kurt çehreli adam geldi bizleri saydı.
Yetmiş beş kız hemen süzüldük birer birer
Kalbimizde sevinçler gözümüzde sevinçler.
Tel olduk tutulmuşken bir sevginin ağına
Sarılarak bir neşenin arzunun yumağına.
Bir sevgiye eş olduk ipek olduk sarıldık
Bir âleme renk olduk, çiçek olduk sarıldık
Dediler ki: Bahtınız açıktır düşününüz
Bir sonsuz saadetle geçecek her gününüz.
[30] Sizlere bundan sonra hep sultan diyecekler
Karşınızda yer bulmaz, renkli güller çiçekler.
Önünüzde diz çöküp her baş eğilecektir
Varlığımız her yerde bir solmayan çiçektir.
Yine kurt gibi adam gülerek bize baktı
Bu salonun anladım büyüğü olacaktı.
Dedi: artık terbiye lazımdır şimdi size
Gönlünüz bağlanmışsa eğer şehzademize.
Yanında olanlara birçok emirler verdi
Şişman bir adam geldi bize bir yol gösterdi
Banyoya götürdüler kirlenmiştik bu ne şans

Ham İpek

2

1

2

1 (satırlarda yer değişikliği işaret edilmiş)

Yıkama

Hazırlandık hepimiz sürdüler birçok esans.
Yedi çeşit su ile yıkadılar güzelce
Bірçok koku sürdüler sürünmedik evvelce.
Buradan götürüldük daracık bir salona
Sonra taksim olunduk, hepimiz beşe ona
Başımızda bir adam geldi durdu
Burası çok sıcaktı, durulması pek zordu.
Dört gün bu sıcak yerde kaldık, epeyi yandık
[31] Dört gün sessizce bu azaba katlandık.
Serinler gibi oldu sonra hava birazcık
Sıcaklar yine fazlaydı tahammül ettik artık.
Dört gün yine geçince hava normale düştü
O anda anladım ki talih bize gülmüştü.
Neşeyle dört gün geçti bir gün baktık odamızı
Fazla rutubetlendi güçleşti oturmamız
İçimizdeki arzular gönlümüzdeki hayaller
Ne ses vermez kederler ne dil bilmez melaller.
Gözümde yaş olarak, kalbime sessiz doldu
Bir sabah çok erkenden kapımıza vuruldu.
Koşarak kapıları (kim gelen) diye açtık
Az daha sevinçten düşüp bayılacaktık.
Her birinin gönlünde gülerken bin bir bahar
Karşıladılar bizi sıra sıra genç kızlar.
Aldılar hepimizi okşayan elleriyle
Hep teselli ettiler o tatlı dilleriyle.
Söylemek zordur fakat çok iyi ağırlandık
Bir salona alındık hepimiz hazırlandık.
[32] Dediler: Bükülmüştür şimdi ilk terbiyemiz
Bu dersimiz kolaydır hemen öğreneceksiniz.
Bіrer locaya girdik uzun bir koridorda
Soyunup giyinmez yatıp kalmaz orada (orda)
Hepimizin yanında birer güzel kız vardı
Hepsinin yüzünde gülen sanki bahardı
Bir orkestra sesi yükselirken derinde
Bir tatlı ahenk vardı uçan nağmelerinde.
Üç gün durmadan döndük birçok figür yaparken
Üç gün gönlümüzdeki hayale taparken.
Bіrer rakkase gibi döndük döndük sarıldık

İlk Kurutma

Nemletme

Büküm Terbiye

Bazen sustuk kıvrıldık, bazen söndük sarıldık
Gözümde bir tek hayal gönlümde hep o vardı
Yanımdaki güzel kız şu türküyü çalardı:

Bir gönül denemedim
Tutuştum sönemedim
Yar yoluna düşmüşüm
Yüz geri dönemedim
[33] El gözünde perde ben
Düştüm sonsuz derde ben
Yâre varmazsam eğer
Ölürüm bu yerde ben.

-
Beyaz ipek bükeyim
Ben kime dert dökeyim
Saçından bir tel ver de
Kefenimi dikeyim.

-
Çöldeyim orman yok
Dertliyim derman yok
Yâre varayım dedim
Elimde fermanım yok.

Bir gün o kız dedi ki: "öğrendik bunu artık
Bu hünerde yetiştin buldun sonunu artık."
Ayırdı beni sonra arkadaşlarımdan baktım
Anladım ki orada yalnız kalacaktım.
İçimde bir sevinç var, gözümde akan yaşlar
[34] Yanımdan uzaklaştı o eski arkadaşlar
Sonra götürüldüler hepsi "bobin büküm"e
Aldıran bulunmadı içimden yaş döktüğüm/döktükçe.
Bir daha seslerini ne duydum ne işittim
Ayrı ayrı hepsine sessizce veda ettim.
Bir gün dediler "hepsi sürülmüşler mezara"
Kimi gamdaydı belki, kimi sonsuz cefada
Üç güzel bayan sessizce yaklaştılar
Bunlar benim derdimi bir anda paylaştılar.
Dediler ki: Sen oldun bizlere İpek Sultan
Karşında baş eğdik, yoluna canlar kurban.
Hayatının ufkunda bir âlem açılmada

Bobin Büküm

Bu âlemden her yere bir ışık saçılmada.
Hoş geldin bu saraya hoş geldin İpek Sultan
Gönüllere ışıksın gözlere çiçek sultan.
Ardında sıra sıra önünde dizi dizi
Kendine bağıyorsun gönülden sevgimizi.
Gözümüz yolda idi hoş geldin İpek Sultan
Şehzadenin ömrünü güzel edecek sultan.
[35] O kadar tatlıydı ki bu içten gelen sözler
O kadar güzeldi ki karşımda gülen gözler.
Bu sevinci bu tadı diyemem anlatamam
Birde baktım uzaktan kısa, hafif bir adam.
Yanımıza yaklaştı emir verdi kızlara:
İpek Sultan benziyor, yeni gelmiş bahara.
Varlığında neşe var bakışında bir füsün
Niçin bekletiliyor çileye gönderilsin.
On altı gün çilede kaldım bir ömür sürdüm
Türlü türlü şeylerde yetiştim usul gördüm.
Her gün bir kız geliyor bana hizmet ediyor
Karşımda eğilerek geri geri gidiyor.
Her gün bir başka bayan gelerek birer birer
Ne söylenmek ne demek lâzımsa öğretiler.
Kalbin, sözün, bakışın en üstün bilgisini,
Şiirin aşkın vefanın hasretin bilgisini.
Kâh bir sevince uydum sarıldım birer birer
Kâh bahtiyarlık oldu gönlümdeki sevinçler.
Dudaklarım titreyip demezken maksadını,
[36] İçimdeki duyguda buldum bir aşk tadını.
Etrafımda saadet havası yükseliyor,
Varlığıma bir sevinç bir tazelik geliyor.
Çilede tattım aşkın öldüren lezzetini
Beklemek se hakkımdı artık saadetini.
Kalbimde bir tek sevgi gözümde yar hayali
İçimde bir heyecan: Kavuşmak ihtimali
Bir gün refakatime on altı kız verdiler
Bir koridorla uzun bir salona geçirdiler
Bin bir ihtimam yapıp yıkadılar güzelce
İki banyoya girdim, görmemiştim evvelce
Bir salona alındım yapıldı bir merasim

Çile Büküm

Tefrik

Burası çok sıcaktı ağrıdı biraz başım.
Dediler ki: Bir müddet burada güzel sultan
Kalıp dinleneceksin çok çabuk geçer zaman.
Düşündüm bazı günler bir hayale dalarak
Canlandı gözlerimde olanlar yakın, uzak.
İçimde eski günler, önümde gelecekler
Arkamda hatıralar üzüdür mahzun bekler.
[37] Kapıldım bir tuhaf hisse korkuyorum bilmeden
Neşe ufkundayken üzölmek böyle neden?
Bilmiyorum ki nasıl başlayacak bir hayat
Geçenden bir zevk almadım gelen verir mi bir tat.
Bana hepsi dediler: İpek Sultan'sın artık
Gözlerde tütensin artık, içte yanansın artık. (satırlarda yer değışikliği işaret edilmiş)
Günlerim sessiz geçti, yok birbirinden farkı
Bazen kızlar gelerek söylüyorlardı. Şarkı:
Gülene, gülene
Dertli şaşar gülene
Gece bülbül ağlarmış
Bundan bilmem güle ne.
Yaradı, yaradı
Bu can kime yaradı.
Bir derde tutulmuşum
Dilde gezer yar adı.
Acımaz, acımaz
Hasretim çok acım az.
Yoluna kurban oldum
[38] O yar bana acımaz
İncine, incine
Herkes bilir inci ne.
Yâre bir gül gönderdim
Zan etmem ki incine.
Bir sölün boylu oldum güzelleştım saçıldım
Eskiden dağ gülüydüm, şimdi bilmem nasıldım.
On iki gün dinlendim yalnız bu odada
Dilde onun adı gönlüm bir tek sevdada.
Bazen acı hülyalar, bazen coşkun sevinçler
Bir gün dizildi kızlar karşımda teker teker.
Bir yaşlı bayan geldi el etek öptü durdu

Çile Tefrik

Dedi ki: Genç şehzade bize emir buyurdu.
Yanına çıkmak için hazır bulunmanızı
Teşrif ediniz şimdi tefrikten odanızı.
Bir şey demedim gittik merasimle oraya
Bir geniş yere vardık kızlar girdi sıraya.
Bir tatlı his set çekti coşan heyecanıma 2
Kısım kısım ayrılıp yaklaştılar yanıma. 1 (satırlarda yer değişikliği işaret edilmiş)
[39] Bazısı saçlarımı maharetle tarıyor
Bazısı kıvrım kıvrım büküp başa sarıyor.
Bazısı seriyordu önüme elbiseler
Peki dedim hepsine ne yapıp ne deseler
Mücevherler, inciler boynumda parmağımda
Şehzade hediyesi küpeler kulağımda.
Birçok koku süründüm bilmediğim esanslar
Karşımda diz çökenler, önümde reveranslar.
Bir sultan gibi o gün, süslendim çok dikkatle
İçimde bir çarpıntı sardı beni lezzetle.
Boy aynasında baktım başka insan olmuştum
Hakikaten doğruydu ben bir sultan olmuştum.
İki yanımda on kız sessiz duruyorlardı
Arkamda etek tutan altı kız daha vardı.
Biraz bekledik sonra bir adam çıka geldi
Salonun ortasında bir hâkim ses yükseldi.
"Şehzade bekliyor, dedi İpek Sultanı"
Gөгүmde zor zapt ettim çırpınan heyecanı.
Bir merasim yapıldı sonra bu yerden çıktık
[40] Üç büyük salon geçtik, iki merdiven çıktık.
Bir kapının önüne geldik-ki cidden güzel-
Yanında iki adam bekliyor bağlamış el.
Biraz durduk, açıldı iki kanatlı kapı
İçeriye süzıldüm gözüm kör, kalbim dolu
Duymuyordum hiçbir sesi görmezken ilerimi
Yavaş yavaş yürüdüm kaldırdım gözlerimi.
Gördüm o an karşımda beni candan yakarı
Dert olup kavuranı, yaş olup ta akanı.
Heyecanla seyr ettim onu süzdü sakın
Karşısında eridim bakışlarının lakin.
Bir sevinç yayıldı ki kalbimden her yerime

Huzurunda diz çöktüm daldım ümitlerime.
İçime doldu ondan gelen bir tatlı lezzet
Damla damla aşk oldu varlığımdaki kuvvet.
Dedim: Sana kul oldum yolunu gözlediğim
Sensin benim sultanım, sensin hep özlediğim.
Gönlümde sen olmasan ben yaşar mıydım sanki
Seni candan sevmiştim görmeden de inan ki.
[41] Kalbimde bir sen varsın, sensin bahtiyarlığım
Can yoluna fedadır sensin benim varlığım.
Gözlerime bağlandı eriten bakışları
Beni elimden tuttu kaldırırken yukarı.
Sararken kollarıyla saçlarımı okşadı
Dudaklarından koptu sevinçle "Alfa" adı.
Dedi "Sen hakikaten tam bir İpek Sultan'sın
Bu güzel varlığınla bütün ülkem çalkalansın.
Senden çok memnun oldum sen İpek Sultanımsın
Artık ömrümü mesut edecek sultanımsın."
Sessizce biraz durdum çekildim adım adım
Sonra ne oldu bilmem, hala da anlamadım.
-Benim ki ona varmak tek arzum umudumdu-
Birden kızdı bağırdı gözünü açtı yumdu.
Odaya girenlere korkunç sesle gürledi
"Alın İpek Sultan'ı gözüm görmesin" dedi.
İki kuvvetli adam kollarıma girdiler
Sürüyüp çıkardılar yüz geri çevirdiler.
Bir mahzende bekledim ağlayarak günlerce
[42] Günahım neydi benim, nedendi bu işkence?
Akşamları yanıma bir bekçi uğruyordu
İçimdeki duyguyu ona anlatmak zordu.
Bir gün beni aldılar bu karanlık mahzenden
Bir arabaya bindim gözüm yaşla dolarken.
Bu yerden kovar gibi götürdüler sahile
Binerken bir gemiye ağladım geldim dile.
Dedim ki: "Bir hastayım, yok doktorum ilacım
Anladım gidiyorum teselliye muhtacım.
Söyleyin kusurumu ne yaptım ben sizlere"
Bir ihtiyar dedi ki: "Satıldın başka yere."

-

Bir aşkın sarılmışken tel olmuş süruruna
Satılarak kavuştum hayatımın sonuna.
Gidiyordum, burada söndü bahtiyarlığım
Burada gömüldü aşkım, burda kalbim varlığım.
İçim derde eleme, gözüm yaşa dalarak
Gidiyordum burada sevgim gönlüm kalarak.
Yola çıktım içimde kanyorken bir yara
[43] Gözlerimde yaşlarla açıldım uzaklara.
Hangi hayat bekliyor bilmem gittiğim yerde
Gönlüm "Gemlik"de kaldı varlığım enginlerde.

12/2/945

Dr. Faydagör

Çeviriyazı: Uzm. Yahya OKUTAN

İLK TÜRKÇE ORTOPEDİ KİTABI: “ATLAS- MANUEL: FENN-İ CERRAHİ-İ ORTOPEDİ”

Sait NADERİ

(Prof.Dr.)

İstanbul SN Beyin ve Omurga Merkezi,
İstanbul, Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-6784-4270>

saitnaderi@yahoo.com

Geliş Tarihi: 31.10.2025

Kabul Tarihi: 05.01.2026

Araştırma Makalesi

Öz: Yirminci yüzyıl başında cerrahi branşlaşmada ortopedi önemli bir yer tutar. Ortopedi bir disiplin olarak deformite ve travmalar ve başlangıçta çocuk cerrahisi ile birlikte gelişim göstermiştir. Ancak bu disiplinin gelişim sürecinde Osmanlı’da bu konuda yeterli eserlerin olmadığı açıktır. Siyasi kimliği ile tanınan Dr. Rıza Nur’un Türkçeye çevirdiği “*Atlas- Manuel: Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi*” (Ortopedi Cerrahi Teknikler el kitabı) ilk ortopedi kitabıdır. Kitap 1910’da yayınlanmıştır. Kitabın ilk iki kısmı tamamen çeviri, 3. Kısım Dr. Rıza Nur tarafından kaleme alınan telif bir eserdir. Bu çalışmada, Rıza Nur’un kısa hekim biyografisi ve bu eserin kapsamı incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi, Rıza Nur, Tarih

THE FIRST TURKISH ORTOPEDICS BOOK: “ATLAS- MANUEL: FENN-İ CERRAHİ-İ ORTOPEDİ”

Abstract: At the beginning of the 20th century, orthopedics held a significant place in surgical specialization. Orthopedics, as a discipline, interested in deformity and trauma surgery. It initially focused on pediatric surgery as well. However, it is clear that the Ottoman Empire lacked sufficient resources on the subject during the development of this discipline. "Atlas-Manuel: Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi", translated into Turkish by Dr. Rıza Nur, was the first orthopedics book. The book was published in 1910. The first two parts of the book are entirely translation, while the third part is a copyrighted work written by Dr. Rıza Nur. This study reviews Rıza Nur's brief biography as a physician and the scope of this work.

Keywords: Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi, Rıza Nur, History.

Giriş

Ortopedinin doğuşu genel cerrahi içinden olmuştur. Bu alandaki ilk çalışmalar 19. Yüzyıl sonlarında yapılmaya başlanmıştır. Bu alandaki ilk eserler de bu tarihlerde yazılmaya başlanmıştır. Lüning ve Schultess'in "*Atlas und Grunriss der Orthpaedischen Chirurgie*"si bu alandaki ilk eserlerdendir.¹⁴⁴ Eserde ağırlıklı olarak defomitelere yer verilmiştir.

Bu eserin yayınlandığı dönemde ülkede formal ortopedi eğitimi alan Dr. Orhan Abdi dışında kimse yok.¹⁴⁵ Yeni bir disiplin olan ortopedi dersleri genel cerrahi dersleri kapsamında Dr. Orhan Abdi bey tarafından verilmiştir. Bu alanda bir eserin Türkçede olmaması, bir eserin hazırlanmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışmada Rıza Nur tarafından Türkçeye çevrilen, ayrıca başka kaynaklardan da yararlanarak eklemelerle zenginleştirilen ve ilk Türkçe ortopedi kitabı olan "*Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi*" eseri tanıtılacak ve incelenecektir.¹⁴⁶

Rıza Nur: 1879 yılında Sinop'ta doğdu. İlköğrenimini Sinop'ta yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ne girdi. Sonra Tıbbiye İdadisi'ni (Tıp Lisesi) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıp Okulu) tabip yüzbaşı olarak bitirdi (**Resim-1**). 1901 yılında Gülhane Hastanesi'nde (Askeri Tıp Akademisi) staj yaparken çalışkanlığı ile Alman hocaların ilgisini çekti ve orada asistan oldu. Önce Prof. Dr. Deike Paşa'nın yanında çalıştı, sonra cerrahi kısmına geçti. Prof. Dr. Wieting Paşa'nın yanında çalışarak operatör oldu. 1907'de Askeri Tıbbiye'ye cerrahi hocası oldu.

Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde Sinop'tan milletvekili seçilerek Meclis'e girdi. 1908 yılında Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nde Maarif Vekili'ydi. 1920 yılında Sovyetler Birliği'yle dostluk ve yardım antlaşması yapmak üzere Moskova'ya gönderilen heyete delege olarak katıldı. Cumhuriyet'in ilanına kadar bütün hükümetlerde Sıhhiye Vekili olarak görev aldı. Lozan Konferansı'na ikinci delege olarak katıldı. İkinci dönemde yeniden Sinop milletvekili olarak Meclis'te yer aldı. 14 cilt tutan Türk Tarihi'ni bu sıralarda yazdı. 1942 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

---

¹⁴⁴ Lüning A, Schultess W; *Atlas und Grunriss der Orthpaedischen Chirurgie*. Verlag von J.F. Lehman, München, 1901.

¹⁴⁵ Hakan T, Naderi S, Dinç G; Orhan Abdi ve nöroşirürjikal uygulamaları. *Tıp Tarihi Araştırmaları* 15, 2007, S. 112-118.; Naderi S, Hakan T, Dinç G; Orhan Abdi Kurtaran ve Ameliyat-ı Cerrahiye adlı eserindeki nöroşirürji ile ilgili bölümler. *Türk Nöroşirürji Dergisi* 1, 2006, 197-202.; Naderi S, Gökçe A, Dinç G; Orhan Abdi (Kurtaran) bey ve omurga cerrahisi ile ilgili ilk uzmanlık tezi. *Journal of Turkish Spinal Surgery* 23, 2012, 383-388.; Naderi S, Gökçe A, Dinç G; Orhan Abdi Bey (1877-1948), omurga cerrahisi uygulamaları ve ilk omurga cerrahisi tezi. *Türk Nöroşirürji Derneği* 26. Bilimsel kongresi, 20-24 Nisan 2012, Maritim Kongre Merkezi, Belek / Antalya.

¹⁴⁶ Rıza Nur; *Atlas-Manuel. Fen-ni cerrahi-i ortopdi*. Hayriye ve Şürekası matbaası, Dersaadet, 1326.

Resim-1: Dr. Rıza Nur (1879-1942)

Atlas- Manuel: Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi:

Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi, yazılan ilk Türkçe ortopedi kitabıdır. Kitabın bir kısmı çeviridir. Kitaptaki bazı dipnotlardan, çevirinin Almanca yazılmış olan Lüning ve Schultess'in "*Atlas und Grunriss der Orthpaedischen Chirurgie*" adlı eserin orjinalinden değil de, bu eserin Fransızca çevirisi olan "*Atlas-Manuel de Chirurgie Orthopedique*" adlı eserden yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁷ Kitabın üçüncü kısmı doğrudan Rıza Nur tarafından yazılan telif eserdir. Eserin orijinali 1901 yılında Almanca olarak, 1902'de ise Fransızca olarak yayınlanmıştır (**Resim-2**).

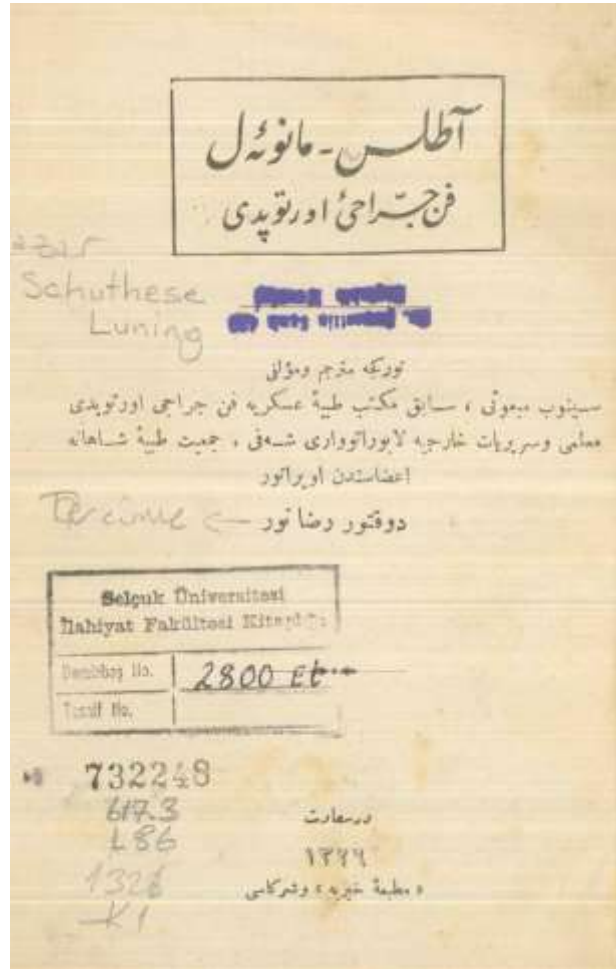
---

¹⁴⁷ Villemin P; Atlas-Manuel de Chirurgie Orthopedique. Libraire J-B Bailliere et Fils. Paris, 1902.

Resim-2: Kitabın 1901 baskı, Almanca orjinalinin kapağı (sol) ve 1902 baskı, Fransızca çevirisinin kapağı

Eserin Türkçe kapağında yayın yılı 1326 (1910) olarak verilmektedir (**Resim-3**). Ancak kitabın başlangıcındaki takriz yazısında, eserin 1323'te (1907), yani Rıza Nur'un akademisyenliği döneminde çeviriye başlandığı anlaşılmaktadır (**Tablo-1**).

Resim-3: Eserin Türkçesinin kapak sayfası. Kapaktaki yazıların çevirisi: “Türkçe mütercimi ve müellifi: Sinop Mebusu, Sabık Mektebi Tıbbiye-i askeriye Fenn-i cerrahi-i ortopedi muallimi ve Seririyat-i hariciye laboratuvarı şefi, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane azasından Operatör Rıza Nur. Der Saadet, 132. Matbaa-i Hayriye ve şürekası”

Eserin adı: Atlas- Manuel: Fenn-i Cerrahi-i Ortopedi

Türkçe mütercimi ve müellifi: Rıza Nur

Matbaa: Matbaa-i Hayriye ve şürekası

Sayfa sayısı: 290

Tablo-1: Eserin künyesi

Eser, takriz (Tanıtım yazısı), mukaddeme (önsöz) ve bilimsel kısımlar olmak üzere 3 bölümden oluşmaktadır.

Takriz

varıncaya kadar her şey yapıldı ve bu sayede Fenn-i ortopedi bugünkü merteye-i kemaline vasil oldu.

Ortopedi deyip geçmemeli: Ona layık olduğu ehemmiyet ve itibarı vermek lazımdır. Evvelce gayri kabil-i şifa zannedilen birçok su-i eşkal, müteaddid afat ameliyatı ortopediye ve Fenn-i mezkurun icat gerdesi olan eçeze ve usul-i kesire sayesinde elân kabil-i şifa emraz-i idadine girmiştir. Mādāme'l-ḥayāt mevcub maluliyet olan bir çarpık ayak müdavat-i ortopediye ile islah olunduğu gibi topallıkların bir kısmı dahi tashih ve kamburluklar dahil ref' ve izale edilerek ifa-i vazife ve hüsnü endamı bedene behak hizmet olunmaktadır.

İşte atiyen dahi nail tekemmülata olacağı pedidar olan bu fennin vasil olduğu derecat-ı terakki bizde dahi nazar-i itibara alınarak ve Fenn-i mezkurun nazariyatından ziyade tedrisat-i ilmiyeye muhtaç olduğu derpiş teamül edilerek ileride ayrıca bir ameliyathane ve koğuşlar tahsis oluncaya kadar şimdilik seririyat-i hariciyeye haftada bir kere olmak üzere ortopedi dersi ilave olunmuştur. Böyle mühim ve henüz tevellüt etmiş ve mamafih istikbal fevaid beşeriyesi la tuhsa (sayılmayan) ve pek la-maa (parlak) olan bu fennin memleketimizde intişarına ilk defa vasıta olan ve hakikatan şayan-i istifade bulunan şu kitabı tercüme ve telife muvaffakiyatından dolayı mütercim miktadarı doktor Rıza Nur beyi bilhassa tebrik eylerim. Eserin Türkçesine bazı ilavat icrası ve nihayetine ortopedide müsta'mal cebireler, alçı echezesi, tutkal, kösele, sellüloid ve mevad-di sair den i'mal edilen türlü türlü korseler suret-i i'mallerini muarrif ve pek mühim olan "kasm-i salis" in elhakki ve bahusus Almanca müelliflerinin Avrupaca sâhib -i şöhret mührei üstâdandan bulunmaları, asıl eserin ve akab intişarında hemen Fransızca'ya tercüme edilmiş olması kıymet ve ehemmiyetini irae-ye kafi olmakla tatvil makalden ise meslektaşlarımın bu eseri seve seve ve kemal-i takdir ile mütalaa eyleyeceklerine emin olduğumu beyan eylerim.

Kanunu Sani 323

Tıp Fakültesi Resisi

Operatör Cemil"

Mukaddeme (Önsöz):

Dr. Rıza Nur'un yazdığı mukaddeme (önsöz) kitabın 7-21 sayfalarında yer almaktadır **(Resim-5)**.

Resim-5: Rıza Nur'un 16 Teşrini Sani 1323 (Kasım 1907) tarihinde kaleme aldığı önsözün ilk ve son iki sayfası

Rıza Nur önsözde “Zürich Darülfünunu Heyeti talimiyesinden doktor Lüning ve doktor Schultess tarafından Almanca telif ve 1902 sene-i miladiyesinde Paris hastaneleri operatörlerinden doktor Paul Villemın tarafından bazı ilavat ile Fransızca’ya tercüme edilmiş olan Atlas-manuel de Chirurgie Orthopedique namındaki eser mühim ve müfidi ihtiyac-i tibbiyemize göre bazı tadilat ve König, Forgeue, Nove Jossierand, Berger ve Banzet’ten muktebes sair bazı ilavat dahi icra ederek, lisanımıza tercüme ettim.

Eser üç kısımdan mürekkeptir: Birinci kısım “Fenn-i cerrahi-i ortopedi”nin tarif-i umumiyesinden; ikinci kısım tarif-i hususiyesinden bahseder. Kısım-i sani, aksam-i bedenın her noktasının su-i eşkalini, suret-i hususiyede bast ve beyan eyler. Taraf-i acziyeden tertip ve ilave edilmiş olan üçüncü kısım ise Fenn-i mezkurede müsta’mal echeze-i tedavinin suret-i i’mal ve isti’malini tarif ve izah eyler. İ’malî fabrikalara ait ve Zander İnstitute’lerine mahsus olan alat-i mekanikiyeye, tabii, bu ta’rifattan harihtir.

Ahiren, kesb-i ehemmiyet ve terakki etmiş olan bu Fenn-i cedid-i nafi’in Avrupa’da meşhur-i cihan olmuş ulema ve mütehasşısını mevcuttur: İngiliz’lerde Bachcer ve Maceven, Amerika’da Sayre ve Gibney, Avusturya’da Lorenz, Macaristan’da Dölinger, Almanya’da Beely ve Hoffa, Fransa’da Lannelongue ve Kirmisson gibi esatid de en namdar olan zevattır.” demektedir.

Rıza Nur önsözün devamında, önce ortopedinin gelişim sürecinden bahsederken, son bölümde ise tıpta ve cerrahide yabancı terimlere karşılık bulma sürecinden bahseder. Rıza Nur bu bölümde ortopedide yabancı terimlere Türkçe karşılık bulmanın önemine değinerek “İstilahatın henüz lisanımızda mukabili bulunmayan Fenn-i ortopedi üzerine ilk olarak intişar

eden bu eserde, mukabil vaz'ı için ibtida lisan-i maderzademize, mafkudiyeti halinde Arabi ve Farsi ve fakat me'nus kelimata müracaat edilmiş, olmadığı takdirde ve biltercih mahaza ilmimiz olan lisan-i Fransevi'den olduğu gibi veyahut takliti lisanıyı mevcup olduğu vakit, ba'deltahrif iktibasa mübaşeret olunmuştur.” ifadelerini kullanmıştır.

İçindekiler Bölümü

Kitap temelde 3 bölümden oluşmakta. İlk iki bölüm ortopedide deformiteler ve diğer sorunlar ve tedavileri, üçüncü bölümde ise ortez protez konularına ağırlık vermiştir. İçindekiler bölümündeki konu başlıkları aşağıda verilmiştir (**Resim-6**).

Resim-6: Kitabın içindekiler bölümündeki konu başlıklarının kitaptaki baskısı

Konunun önemi nedeni ile kitabın içindekiler bölümünün kapsamı birebir çevirisi ile beraber aşağıda verilmiştir:

İçindekiler

<i>Takriz</i> (Sunu)	1
<i>Mukaddeme</i> (önsöz)	7
Kısım 1	
<i>Taksim-i su-i eşkal</i> (Deformitelerin sınıflaması)	22
1. <i>Su-i eşkali viladiye</i> (Konjenital deformiteler)	23
2. <i>Su-i eşkali kesbiye</i> (Edinsel deformiteler)	30
<i>Tedavi-i su-i eşkal</i> (Deformitelerin tedavisi)	48

<i>Ameliyat-i ortopediye</i> (Ortopedik teknikler)	49
<i>Aksam-i rahve üzerine ameliyat</i> (Yumuşak doku ameliyatları)	49
<i>A'zam ve mefasil üzerine ameliyat</i> (Kemik ve eklem ameliyatları)	61
Kısım 2	
<i>Su-i eşkal-i amudu fikari</i> (Omurga deformiteleri)	69
<i>Amudu fikari-i kühül</i> (Erişkin deformiteleri)	69
<i>Amudu fikari-i etfal</i> (Pediatrik omurga)	73
<i>İnhinaat-i fizyolojiyenin suret-i teşekkülü</i> (Fizyolojik eğriliklerin oluşum şekilleri)	74
<i>Vazi'iyeti kaidenin mekanıği</i> (Oturma durumunun mekanıği)	75
<i>Amudu fikarinin inhinaatının mesahası</i> (Omurga eğriliklerinin ölçümü)	87
A. <i>İnhirafatı sehmiye</i> (sagittal deviasyon)	87
B. <i>İnhirafat-i canibiye</i> (lateral deviasyonlar)	102
Skolyoz	102
1. <i>Amudu fikaratin tağyirat-i şekliye-i ibtidaiyesi ile mütahassil skolyozlar</i> (Omurganın primitif kusurlarından kaynaklanan skolyoz)	106
2. <i>Amudu fikaratin tağyirat-i şekliye-i taliyesi ile mütahassil skolyozlar</i> (Omurganın morfolojik kusurlarından kaynaklanan skolyoz)	108
D. <i>Maraz veya tağyir-i şekli ibtidai amudu fikari haricinde</i> (Omurga dışı hastalık veya değişikliklerden kaynaklanan primitif hastalık ve deformiteler)	108
Z. <i>Skolyoz-ı vazifeviler</i> (Fonksiyonel skolyozlar)	111
R. <i>Azmi münşe-i skolyoz-ı vezifeviler</i> (Fonksiyonel osteopatik skolyozlar)	112
<i>Skolyoz-ı rachitisi</i> (Raşitik skolyoz)	113
<i>Skolyoz-ı bünyevi</i> (Konstitüsyonel skolyoz)	113
<i>Skolyozlar üzerine teşrih-i marazi</i> (Skolyozun patolojisi)	115
<i>Skolyozların teşhis-i seririsi</i> (Skolyozların klinik tanısı)	120

<i>Skolyozun eşkal-i hususiyesi</i> (Skolyozun tiplerinin özellikleri)	123
<i>Skolyoz-i tam</i> (Total skolyoz)	123
<i>Skolyoz-i katani</i> (Lomber skolyoz)	125
<i>Skolyoz-i zahri</i> (torakal skolyoz)	126
Skolyozların tedavisi	130
<i>Fıkaratin harabiyeti ile mütehassil su-i eşkal-i amudu fikari</i> (Vertebra hasarından kaynaklanan omurga deformiteleri)	144
<i>Dai pot-i dreni-i müzmin</i> (Kronik tüberküloz mal do pott)	144
<i>Su-i eşkal-i sadr</i> (Toraks deformiteleri)	163
<i>Su-i eşkal-i unk</i> (boyun deformiteleri). <i>Tortikollis</i>	167
<i>Su-i eşkal-i taraf-i ülvi</i> (Üst ekstremitte deformiteleri)	176
<i>Azm-i kitfin vaziyet-i mürtefia-i müfrite-i viladiyesi</i> (Omuzun konjenital luksasyonları)	176
<i>Mafsal-i kitfin tekmişat ve ankilozları</i> (Omuz eklemi kontraktür ve ankilozları)	177
<i>Kitfin müteherrickiyet-i gayri tabiiye-i felciyesi</i> (Omuzun paralitik anormal mobilitesi)	178
<i>Mirfakın kontraktür ve ankilozları</i> (Dirseğin kontraktür ve ankilozları)	179
<i>Azam-i saidin ma'dumiyet-i viladiyesi</i> (Önkol kemiklerinin konjenital defektleri)	180
<i>Esabi'in kesbî kontraktür ve ankilozları</i> (Parmakların kazanılmış kontraktür ve ankilozları)	183
<i>Maraz-i Dupuytren</i> (Dupuytren hastalığı)	185
<i>Nelaton'un yaylı parmağı</i>	186
<i>Esabi'in kontraktür felcileri</i> (Parmakların paralitik kontraktürleri)	187
<i>M'as-i muharririn</i> (Yazar krampları)	188
<i>Su-i eşkal-i süfli</i> (Alt ekstremitte deformiteleri)	190
<i>Kalçanın viladi çıkığı</i> (Kalçanın konjenital çıkığı)	190
<i>Mafsal-i harfiyenin ankiloz ve kontraktürleri</i> (Kalça eklemının ankiloz ve kontraktürleri)	208
<i>Kalçanın felçden mütevellid çıkığı</i> (Kalçanın paralitik çıkığı)	216

<i>Koksa vara</i>	218
<i>Rükbenin viladi çıkığı</i> (Konjenital dirsek çıkığı)	224
<i>Su-i şekl-i felci-i rükbe</i> (Dirseğin paralitik deformiteleri)	225
<i>Rükbenin kontraktür ve ankilozları</i>	
(Dirsek kontraktür ve ankilozları)	226
Rükbe-i münhaniye (Eğik dirsek)	229
Rükbe-i walkom (Valgus dirseği)	230
Rükbe-i varum (Varum dirseği)	237
<i>İnhina-i rahiti-i sak</i> (baldırın raşitik eğriliği)	240
<i>Kadem-i a'rac</i> (aksak ayak)	242
<i>Kadem-i varus</i> (Varus ayak)	242
<i>Kadem-i fersi</i> (pes ekinovarus)	249
<i>Düz tabanlık</i>	251
<i>Kadem-i talusi</i> (Talus ayak)	260
İbham-i kadem-i valgus (Halluks vagus)	263
<i>Usbu-u mütaraki-i kadem</i> (Ayağın zonklayan parmağı)	265

Kısım 3

<i>Cerrahi-i ortopedide müsta'mel echize ve suret-i i'malleri</i>	
(Ortopedik cerrahide kullanılan protezler imal biçimleri)	267
Echize-i istinadiye (Destek protezleri)	267
Echize-i tesbitiye (İmmobilizasyon protezi)	268
<i>Alçı cihazları</i>	270
<i>Silisitli cihazlar</i>	280
<i>Tutkallı cihazlar</i>	281
<i>Kolalı cihazlar</i>	284
<i>Sellüloidli cihazlar</i>	274
<i>Echize-i temdidiye</i> (uzatma protezi)	285
<i>Echize-i meşi</i> (Yürüme protezi)	290

Tartışma

Modern cerrahi 19. Yüzyıl ortalarında anestezi, asepsi ve antisepsi ile hemşireliğin yaygınlaşması ile şekillenip gelişmiştir. Bu gelişim sürecinde savaş cerrahisinin de rolü büyüktür. Bu dönemde bugünkü tüm cerrahi disiplinlerin işlemleri genel cerrahlar tarafından yapılmaktadır. Özellikle 19. Yüzyıl sonları ve 20. Yüzyıl başında birçok cerrahi disiplin genel

cerrahiden ayrılmıştır. Bu süreç birden olmamış, aynı ülkede bile bir süre karma bir dönem yaşanmış, aynı işlemi hem genel cerrahlar hem yeni cerrahi disiplin uzmanları yapmıştır. Ortopedi gelişimi bu açıdan bakıldığında, batıdaki belirli merkezlerde ayrı bir branş olmuştur. Bu merkezlerin bir kısmı travmatoloji, bir kısmı ortopedi ve travmatoloji, bir kısmı da ortopedi ve çocuk cerrahisi şeklinde hizmet vermiştir. Sürecin başlangıcında batıda bu işler yapılırken, ülkemizde işlemler hala genel cerrahlar tarafından yürütülmüştür. Yurtdışında ortopedi merkezlerinde çalışanlar da, ülkemize dönünce, ülkenin esas ihtiyacı olan genel cerrahi fonksiyonlarını yerine getirmişlerdir. Örneğin 1900 yılında Almanya'ya ortopedi eğitimi ve protez üretimini öğrenmesi için Almanya'ya gönderilen Orhan Abdi bey, 1905 yılında Gülhane Serriyat Hastanesi'nde (Ortopedi ve Cerrahi-i Harbi) hocası olarak atanmıştır. Orhan Abdi bey "Bu iki ders ilk defa olarak benim tarafımdan tesis edilmiş ve okutulmuştur " demiştir.¹⁴⁸

Giderek kısıtlı sürelerle ortopedi dersleri verilmiş ve yıllar sonra ortopedi ve çocuk cerrahları ayrı olarak işlev göstermişlerdir. Bu eserin ülkemizde yayınlandığı dönemde, Avrupa'da yeni yeni ortopedi merkezleri açılmış olmasına rağmen, ülkemizde ortopedi adı altında bir cerrahi disiplin yoktu. Bu nedenle, eser öncü ve adeta zamanından önce yayınlanan bir eser olduğu ifade edilebilir.

Kitabın kapsamı 1900'lerin başındaki ortopedi disiplininin bilgi dağarcığının, tanı ve tedavi yöntemlerinin tiplerini ve cerrahi endikasyon kriterlerini vermektedir. Özellikle skolyoz ölçüm yöntemleri dikkat çekmektedir. Kitabın diğer bir özelliği, o güne dek Türkçe karşılıkları olmayan ortopedi terimlerine Türkçe karşılıklar bulma çabasıdır.

Kitabın Takriz ve Mukaddeme bölümlerinde ortopedi disiplininin dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yeni yeni gelişmeye başladığı, bu eserin bu açıdan önem arz ettiği verilmektedir. Gerçekten de o yıllarda tıp fakültesinde ortopedik konular genel cerrahi kapsamında anlatıldığı belirtilmekte, keza haftada bir genel cerrahi dersler içinde ortopedi konusuna yer verildiği bildirilmektedir.

Kitabın kapağında ise Rıza Nur için "Sabuk Mektebi Tıbbiye-i askeriye Fenn-i cerrahi-i ortopedi muallimi" yani Eski Askeri Tıp Fakültesi ortopedik cerrahi teknikleri öğretim üyesi ifadesi kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle Rıza Nur ortopedi dersleri veren ilk öğretim üyelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Bu kapsamlı kitapta o dönemde ortopedinin ana konularının deformiteler olduğu, keza travmatik ve travmatik dışı problemlerde ortez ve protez konularının kitaba eklendiği, bu kısmın telif bir bölüm olduğu anlaşılmaktadır.

---

¹⁴⁸ Tanaçan H; Türk ortopedisinin tarihçesi. Acta Orthop Traumatol 27, 1993, 151-159

Özetle, eser Türkiye’de ortopedinin doğuşunda ve eğitiminde önemli bir yer aldığı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Hakan T, Naderi S, Dinç G; Orhan Abdi ve nöroşirürjikal uygulamaları. Tıp Tarihi Araştırmaları 15, 2007, S. 112-118.
- Lüning A, Schultess W; Atlas und Grunriss der Orthpaedischen Chirurgie. Verlag von J.F. Lehman, München, 1901.
- Naderi S, Hakan T, Dinç G; Orhan Abdi Kurtaran ve Ameliyat-ı Cerrahiye adlı eserindeki nöroşirürji ile ilgili bölümler. Türk Nöroşirürji Dergisi 1, 2006, 197-202.
- Naderi S, Gökçe A, Dinç G; Orhan Abdi (Kurtaran) bey ve omurga cerrahisi ile ilgili ilk uzmanlık tezi. Journal of Turkish Spinal Surgery 23, 2012, 383-388.
- Naderi S, Gökçe A, Dinç G; Orhan Abdi Bey (1877-1948), omurga cerrahisi uygulamaları ve ilk omurga cerrahisi tezi. Türk Nöroşirürji Derneği 26. Bilimsel kongresi, 20-24 Nisan 2012, Maritim Kongre Merkezi, Belek / Antalya
- Rıza Nur; Atlas-Manuel. Fenn-i cerrahi-i ortopdi. Hayriye ve Şürekası matbaası, Dersaadet, 1326.
- Tanaçan H; Türk ortopedisinin tarihçesi. Acta Orthop Traumatol 27, 1993, 151-159
- Villemin P; Atlas-Manuel de Chirurgie Orthopedique. Libraire J-B Bailliere et Fils. Paris, 1902.

Sözlük

<i>Aksam-i rahve</i>	Yumuşak doku
<i>Amudu fikari</i>	Omurga
<i>Amudu fikari-i etfal</i>	Pediyatrik omurga
<i>A'zam</i>	Kemikler
<i>Azm</i>	Kemik
<i>Azm-i kitf</i>	Omuz kemiği
<i>Azm-i said</i>	Önkol kemiği
<i>Azm-i sak</i>	Kaval kemiği
<i>Dai pot-i dreni-i müzmin</i>	Kronik tüberküloz mal do pott
<i>Echize</i>	Protez
<i>Suret-i i'mal</i>	İmal biçimi
<i>Echize-i istinadiye</i>	Destek protezleri

<i>Echize-i tesbitiye</i>	İmmobilizasyon protezi
<i>Echize-i temdidiye</i>	uzatma protezi
<i>Echize-i meşi</i>	Yürüme protezi
<i>Esabi'</i>	Parmaklar
<i>Fıkra</i>	Omur
<i>Fıkarat</i>	Omurlar
<i>İbham-i kadem-i valgus</i>	Halluks vagus
<i>İnhinaat</i>	Eğrilikler
<i>İnhina-i rahiti-i sak</i>	Baldırın raşitik eğriliği
<i>İnhinaatının mesahası</i>	Eğriliklerinin ölçümü
<i>İnhirafat-i sehmiye</i>	Sagittal deviasyon
<i>İnhirafat-i canibiye</i>	Lateral deviasyonlar
<i>Kadem-i a'rac</i>	Aksak ayak
<i>Kadem-i fersi</i>	Pes ekinovarus
<i>Kadem-i talusi</i>	Talus ayak
<i>Kadem-i varus</i>	Varus ayak
<i>Kalçanın viladi çıkığı</i>	Kalçanın konjenital çıkığı
<i>Kühül</i>	Erişkin, yaşlı
<i>Ma'dumiyet-i viladiye</i>	Konjenital defekt
<i>Mafsal</i>	Eklemler
<i>Mafsal-i harfiye</i>	Kalça eklemi
<i>Mafsal-i kitf</i>	Omuz eklemi
<i>Maraz</i>	Hastalık
<i>Maraz-i Dupuytren</i>	Dupuytren hastalığı
<i>M'as-i muharririn</i>	Yazar krampları
<i>Mefasil</i>	Eklemler
<i>Mirfak</i>	Dirsek
<i>Rükbe</i>	Dirsek
<i>Rükbe-i münhaniye</i>	Eğik dirsek
<i>Rükbe-i varum</i>	Varum dirseği

Rükbe-i walkom	Valgus dirseği
<i>Skolyoz-ı bünyevi</i>	Konstitüsyonel skolyoz
<i>Skolyoz-i katani</i>	Lomber skolyoz
<i>Skolyoz-ı vazifeviler</i>	Fonksiyonel skolyozlar
<i>Skolyoz-i zahri</i>	Torakal skolyoz
<i>Su-i eşkal</i>	Deformite
<i>Su-i eşkal-i amudu fikari</i>	Omurga deformiteleri
<i>Su-i eşkali kesbiye</i>	Edinsel deformiteler
<i>Su-i eşkal-i sadr</i>	Toraks deformiteleri
<i>Su-i eşkal-i süfli</i>	Alt ekstremite deformiteleri
<i>Su-i eşkal-i taraf-i ülvi</i>	Üst ekstremite deformiteleri
<i>Su-i eşkal-i unk</i>	Boyun deformiteleri
<i>Su-i eşkali viladiye</i>	Konjenital deformiteler
<i>Su-i şekl-i felci-i rükbe</i>	Dirseğin paralitik deformiteleri
<i>Tağyir</i>	Değişiklikler
<i>Taksim</i>	<i>Sınıflama</i>
<i>Tekmişat</i>	Kontraktür
<i>Teşrih-i marazi</i>	Patolojisi
<i>Teşhis-i seririsi</i>	Klinik tanı
<i>Tedavi-i su-i eşkal</i>	Deformitelerin tedavisi
<i>Viladi çıkık</i>	Konjenital

**FARS BÖLGESİ HEKİMLERİ
(VIII. /XIV. YÜZYIL'DAN IX. /XV. YÜZYIL'A KADAR)**

Mehlika ÜSTÜNDAĞ

(Dr.)

Bağımsız Araştırmacı

<https://orcid.org/0000-0001-7500-686X>

mehlikaustundag2004@gmail.com

Geliş Tarihi: 16.10.2025

Kabul Tarihi: 10.11.2025

Derleme

Öz: İran toprakları üzerinde bulunan Fars bölgesi coğrafi açıdan batıda Hûzistan, kuzeyde İsfahân, doğuda Kirmân ve güneyde Fars Körfezi ile çevrilidir. Bölge tarih boyunca farklı topluluklara, hânedanlara ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan biri olan İlhanlılar da 1256 yılından 1353 yılına kadar bu coğrafyada hüküm sürmüştür. Hânedan, son İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın (ö. 1335) vefatından sonra oldukça güç kaybetmiştir. Onun ardından hâkim oldukları topraklarda büyük bir siyasi dönüşüm yaşanmıştır. Egemen oldukları topraklar üzerinde İncûlular (1303-1357), Muzafferîler (1318-1393) gibi hânedanlar hayat bulmuştur. Her iki hanedan da kendi dönemleri içerisinde bölgenin tıp alanında gelişimine önemli katkılar sunmuşlardır. Hanedan mensuplarının kurdukları hastanelerde yetenekli hekimler görevlendirilmiş, onlara rahat çalışma imkânı sunulmuştur. Hükümdarlar tarafından desteklenen hekimler de yazdıkları eserlerle kısa sürede ön plana çıkmışlardır. Ancak Emîr Timur'un (ö. 1405) bölgeye yapmış olduğu seferler neticesinde bu hanedanlar Fars bölgesindeki hâkimiyetlerini zamanla kaybetmişlerdir. Emîr Timur (ö. 1405) ise Fars bölgesine sahip olduktan sonra burada bulunan bilim insanlarına ve hekimlere dokunmamış, aksine onları desteklemeye devam etmiştir. Şîraz başta olmak üzere diğer önemli şehirlerdeki bazı meşhur hekimleri bölgede tutarken bazılarını da başkenti Semerkant'a götürmüştür. Emîr Timur'un (ö. 1405) vefatının ardından iktidara gelen hükümdarlar da onun politikasını benzer şekilde devam ettirmişlerdir.

Anahtar Kelime: Ortaçağ, İran, Fars, Tıp, Hekim

**PHYSICIANS OF THE FARS REGION
(FROM THE VIII. /XIV. CENTURY TO THE
IX. /XV. CENTURY)**

Abstract: Located within the present-day territory of Iran, the Fars region is geographically bordered by Khuzistan to the west, Isfahan to the north, Kerman to the east, and the Persian Gulf to the south. Throughout history, this region has hosted various communities and dynasties. Among these were the Ilkhanids, who ruled the area between 1256 and 1353. Following the death of the last Ilkhanid ruler, Abu Sa'id Bahadır Khan (d. 1335), the dynasty rapidly lost its power, resulting in significant political transformations throughout its former domains. Subsequently, new dynasties such as the Injuids (1303-1357) and the Muzaffarids (1318-1393) emerged in the Fars region. Both dynasties made remarkable contributions to the development of medical science during their reigns. Skilled

physicians were appointed to the hospitals established by the ruling elite and were provided with favorable working conditions. Supported by their patrons, these physicians soon came to prominence through their medical works and treatises. However, as a result of Amir Timur's (d. 1405) campaigns in the region, these dynasties gradually lost their political authority over Fars. After conquering the region, Amir Timur refrained from harming the scholars and physicians; instead, he continued to support them. While he retained some renowned physicians in major cities-particularly Shiraz-he brought others to his capital, Samarkand. Following Amir Timur's death, the rulers who succeeded him continued his policy of patronage.

Keywords: Medieval Period, Iran, Persian, Medicine, Physician

Giriş

Fars bölgesinde İlhanlıların inkırâzından sonra İncûlular, Muzafferîler gibi müstakil hânedanlar bölgenin geleceğinde önemli rol oynamışlardır. Fars bölgesi bu dönemde siyasî açıdan yekpare bir görünüm arz etmese de hânedan yöneticileri bilimsel anlamda bölgeyi güçlendirecek önemli çalışmalar yürütmüşlerdir. Hükümdarlar, bölgede yaşayan hekimleri maddi ve manevi açıdan destekleyerek, onların hamisi haline gelmişlerdir. Özellikle İncûlular döneminde Şeyh Ebû İshak İncû (ö. 758/1357) ile Muzafferîler döneminde Emîr Mübarizüddin Muhammed (ö. 765/1364) ve oğlu Şah Şücâ (ö. 786/1384) bu hususta ön plana çıkmışlardır. Hekimler Fars bölgesinde özellikle her iki hânedanın da merkezi haline gelen Şîraz'da ikamet etmişlerdir. Şehirde buldukları süre içerisinde hem Muzafferî Hastanesinin kuruluşunda hem de önemli eserlerin kaleme alınmasında öncü olmuşlardır. Hânedanlar Şîraz'da hastaneler inşa ederek, bölgedeki hekimlerin eğitilmesini de sağlamışlardır. Bu hastanelerde başarılı olan hekimler, zamanla hükümdar saraylarında kendilerine yer bulmuşlardır. Saray içerisinde görevlendirilen hekimler yazdıkları eserleri genellikle hâmilere olarak gördükleri hükümdarlara sunmuşlardır. Celâl Tabîb, Zeynü'l-Attar Şîrazî gibi hekimler eserlerinde hânedan hükümdarlarını incelikle övmüşlerdir. Hekimlerin yazmış olduğu bu eserler sadece Fars bölgesinde değil, aynı zamanda İslâm dünyasının farklı bölgelerinde de tıp biliminin gelişimine önemli katkı sağlamışlardır.

Yukarıda ifade edilen hânedanların bölgedeki hâkimiyeti Emîr Timur'un (ö. 807/1405) bölgeye yapmış olduğu seferler neticesinde son bulmuştur. Seferler Fars bölgesinin geneline sirayet etmiş olmasına rağmen hekimler bölgedeki varlıklarını idame ettirmişlerdir. Bunda Emîr Timur'un önemli kültür merkezlerine dokunmaması, âlimleri ve hekimleri himaye etmesi de etkili olmuştur. Emîr Timur tıp ilmine önem verdiği için gerek seferlerinde ve gerekse de sarayında hekimlerini yanından ayırmamıştır.¹⁴⁹ Fars bölgesinde hâkimiyet kurduktan sonra Şîraz'da bulunan Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413), Mansûr b. Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf b. İlyâs gibi meşhur hekimleri Semerkant'taki sarayına götürmüş ve onlara hastane yönetiminde çeşitli görevler vermiştir.¹⁵⁰ Emîr Timur, hekimleri toplum içerisinde üst

---

¹⁴⁹ Zeki İzzettullah, *Emîr Timur Dönemi Bilginleri-Âlimler, Ârifler, Tarihçiler, Vezirler, Katipler, Şairler, Sanatçılar, Hekimler*, Çizgi Kitabevi, 2021, s. 117.

¹⁵⁰ Ochilova Oydinoy Rakhmiddinova, "Development of Medicine in the Era of Timurids", *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research*, VII/4, 2021, s. 238-240.

kategoriye dâhil etmiş ve onlara yüksek maaşlar vermiştir. Kendisinden sonra gelen ardılları da Emîr Timur'un izinden gitmiş ve hekimleri desteklemişlerdir.

Bu çalışma ile VIII. /XIV. yüzyıl'dan IX./XV. yüzyıl'a kadar Fars bölgesinde hâkimiyet süren İncûlular (1303-1357), Muzafferîler (1318-1393) ve Timurlular (1370-1507) dönemlerinde dünyaya gelen ya da Fars bölgesindeki şehirlerde yaşamını sürdüren hekimleri tanıtmayı hedeflemekteyiz. Çalışma içerisinde ifade edilen hekimler yaşadıkları yüzyıla göre sınıflandırılmışlardır. Bu açıdan kronolojik sıralama esas alınarak sırasıyla hekimler hakkında bilgiler verilmiştir. Belirtilen dönem içerisinde hükümdarlar ve vezirlerin hekimlerle olan münasebetleri hususunda bilgi vermeyi amaçlamaktayız. Ayrıca bu hekimlerden bazılarının Türk hükümdarlarıyla olan alakaları da aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda İncûlular (1303-1357), Muzafferîler (1318-1393) ve Timurlular (1370-1507) dönemlerinde yaşam süren hekimlerinin bilimsel faaliyetleri, kaleme aldıkları eserleri ve İslâm dünyasına katkıları ana kaynaklar ve araştırma eserleri doğrultusunda ele alınarak aktarılacaktır.

1. VIII. /XIV. Yüzyıl Hekimleri

VIII/XIV. yüzyıl İncûluların ve Muzafferîlerin bölgede egemen güç haline geldiği bir dönemdir. Bu dönemde yetişen hekimler, tıbbın gelişimi adına önemli hastaneler kurmuşlar, bilimsel araştırmalar yürütmüşler ve gelecek kuşaklara miras kalacak kıymetli eserler kaleme almışlardır. Ancak bu dönemde tıp ilminin gelişmesine ve çok sayıda hekimin yetişmesine rağmen ulaşabildiğimiz hekim sayısı sınırlıdır. Bu durum büyük ölçüde o dönemde yazılan eserlerin günümüze ulaşmamasından kaynaklanmaktadır. Ana kaynaklardan ve araştırma eserlerden edindiğimiz bilgilere dayanarak VIII/XIV. yüzyılda Fars bölgesinde yaşayan ya da görev yapan hekimlerden bazıları şunlardır:

Muînüddin b. Şîrâzî (ö. 700/1300)

Muînüddin b. Şîrâzî olarak tanınan Mevlânâ Muînüddin b. Ebû Sa'ad Tabîb Şîrâzî VIII/XIV. yüzyılın yetkin hekim ve yazarlarından biriydi. Bir süre Mevlânâ Nûreddin Muhammed b. Hâc Şerefeddin Horasânî ve Kıvâmeddin Abdullah b. Mahmud Şîrâzî'nin hizmetinde çalışmıştır. Kendisi aynı zamanda çağının hattatlarından olduğu için güzel yazıyla dinî kitaplar da kaleme almıştır.¹⁵¹ Kendisi muhtemelen 700/1300 yılında vefat etmiş ve Şeyh Behrâm mahallesindeki mezarlığa defnedilmiştir.¹⁵²

Allâme Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih Kâzerûnî eş-Şîrâzî (ö.710/1311)

Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslihiddin Kâzerûnî eş-Şîrâzî ya da Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş -Şâfîî olarak¹⁵³ bilinen hekim 623/1226 yılında Şîraz'da dünyaya gelmiştir. Ancak Muhammed Cevâd Behrûzî'nin eserine göre bu hekim 634/1236 yılının Sefer ayında Kâzerûn'da¹⁵⁴, Saîd-i Nefîsî'ye göre de 634/1236 yılının Sefer ayında Şîraz'da dünyaya gelmiştir.¹⁵⁵ Kendisi yaptığı çalışmalarla Fars bölgesinin en iyi âlimleri arasında yer almıştır. Kutbüddîn eş-Şîrâzî doktorların ve sûfilerin çoğunlukta olduğu bir aileye mensuptu.¹⁵⁶ Kendisi ve ailesi aslen Kâzerûn (Do-teng köyünden) kökenli olmasına rağmen Kutbüddîn eş-Şîrâzî, Şîraz'da ikamet etmiş ve bu nedenle Allâme eş-Şîrâzî adıyla

¹⁵¹ Muhammed Takî Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Şîraz, 1363/1984, s. 151.

¹⁵² Cüneyd-i Şîrâzî, *Şeddü'l-izâr fî hattî'l-evzâr an züvvârî'l-mezâr (Hezâr u mezâr)*, İntişârât-ı Kitâphâne-i Ahmedî, 1364/1935, s. 118.

¹⁵³ Azmi Şerbetçi, "Kutbüddîn-i Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVI, 2002, s. 487-489.

¹⁵⁴ Muhammed Cevâd Behrûzî, *Kâzerûn-Şehr-i Sebz*, Müessesesi-i Ferheng-i ve Pejûheşî-i Dânişnâme-i Fârs, 1346/1967, s. 200.

¹⁵⁵ Saîd-i Nefîsî, *Târih-i nazm u nesr der Îrân*, Kitâpfurûşî-i Faruqi, 1344/1965, s. 148, Ahmet, İsabeg, *Târih-i bîmâristânihâ-yı der İslâm*, çev. Nurullah Kesai, Çâphâne-i Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengi, 1371/1992, s. 160.

¹⁵⁶ Saîd-i Nefîsî, *Târih-i nazm u nesr der Îrân*, Kitâpfurûşî-i Faruqi, 1344/1965, s. 148

anılmıştır. Babası Ziyâeddin Mes'ûd el-Kâzerûnî ve amcası Kemâleddin Ebü'l-Hayr el-Kâzerûnî de zamanın ünlü hekimleri ve bilim insanları arasında yer almışlardır.¹⁵⁷ Babası Şîraz'daki hastanelerde göz hastalıkları hususunda çalışmıştır.¹⁵⁸ Kutbüddîn eş-Şîrâzî'nin babası bu şehirde hekimliğin yanı sıra tıp eğitmenliği de yapmıştır. Kutbüddîn eş-Şîrâzî'nin kendisi ise henüz on dört yaşındayken Ziyâeddin el-Mes'ûd'dan tıp eğitimi almaya başlamıştır. Şîraz'da kaldığı sürece ya diğer hekimler gibi hastaları takip etmiş ya da kütüphaneden edindiği değerli tıp kitaplarını okumaya çalışmıştır.¹⁵⁹ Örneğin İbn Sina'nın *el-Kanûn fi't-Tıb (Tıp Kanunu)* adlı eserinin ilk kitabı olan *el-Külliyât* da onun öncelikle incelediği eserlerden biri olmuştur.¹⁶⁰ Kendisi bu kitabı hekim olan amcası Kemâleddin Ebü'l-Hayr el-Kâzerûnî, Şemseddin el-Keyşî/Kişî ve Şerefeddin Zekî el-Bûşekânî gibi hocaların sayesinde okuma şansı bulmuştur.¹⁶¹

Kutbüddîn eş-Şîrâzî, yetişkinliğe eriştiği zaman Şîraz'da üst düzey bir tıp eğitimi alamayacağını düşündüğü için büyük İslâm şehirlerine gitmek istemiştir. Ancak 650/1253 yılında Moğolların Orta ve Güneybatı Asya'daki İslâm topraklarını işgal edip 655/1258 yılında Bağdat'ı yağmalamasından sonra yeniden barış sağlanana kadar kendisi Şîraz'da kalmaya devam etmiştir. Ancak yirmi dört yaşındayken (658/1259) daha iyi eğitim görmek amacıyla Şîraz'dan ayrılmıştır.¹⁶² Onun Şîraz'daki hastaneden gitmesinden sonra hastane bazı mali sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bununla birlikte Fars bölgesinde yaşanan birtakım siyasî istikrarsızlıklar da hastanenin zarar görmesine neden olmuştur. Şîraz'daki bu hastaneye Âbiş Hatun döneminde (ö. 685/1286) önemli bağışlar yapılmıştır. Ancak bu bağışlara rağmen hastane Âbiş Hatun'un ardından daha kötü bir hal almıştır.¹⁶³

Ünlü hekim Kutbüddîn eş-Şîrâzî, Fars bölgesinin merkezi konumundaki Şîraz'dan ayrıldıktan sonra muhtemelen önce Kazvin'e, oradan da Güney Azerbaycan'daki Merâga şehrine gitmiştir. Merâga'ya geldiği zaman kendisi, Tus kökenli âlim Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) talebeleri arasında yerini almıştır. Bundan kısa bir süre sonra hem onun önde gelen öğrencilerinden biri, hem de Merâga rasathanesinin inşasına katılan değerli meslektaşlarından biri olmuştur.¹⁶⁴ Merâga şehrinde inşa edilen bu rasathane kendi dönemine kadar İslâm coğrafyasında yapılanların en büyüğü kabul edilmiştir. Kutbüddîn eş-Şîrâzî, Ebû Me'sûd Mansur b. Muhammed el-Kâzerûnî ile birlikte Merâga gözlemesinde Nasîrüddîn-i Tûsî'ye yardım etmişlerdir. Sonrasında bilimsel çalışmalar yapma ve *el-Kanun'daki* problemleri çözme arzusu ile Merâga'dan Nîşâbur'a, Irak-ı Acem şehirlerine ve İsfahân'a gitmiştir. İsfahân'da bulunduğu süre içerisinde Emîr Bahâeddin Muhammed el-Cüveynî ve oğlu Şemseddîn el-Cüveynî'den yakın ilgi görmüştür. Hatta bu ilgi neticesinde *Nihâyetü'l-idrâk* adlı eserini Şemseddîn el-Cüveynî'ye ithaf etmiştir.

Kutbüddîn eş-Şîrâzî, 668/1270 yılında Suriye ve Küçük Asya topraklarını dolaşarak sonunda Anadolu'da Konya'ya gelmiştir. Burada İbnü'l-Arabî'nin müridi olan Sadreddin

¹⁵⁷ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 110, Gülşenî, Seyyid Ali Rezâ Gülşenî, Seyyid Ebü'l-Kasım Furûzânî, Zibâ Gaffûrî, Nergis Guncevi, "Mekteb-i pezeşkî Şîraz ez Âl-i Büye ta ağaz Safevî", *Mecelle-i Tıbb-ı Sünneti İslâm ve İrân*, III, 1391/2012, s. 344.

¹⁵⁸ John Freely, *Aladdin's lamp: How Greek Science Came to Europe through the Islamic World*, Alfred A. Knopf, 2009, s. 229.

¹⁵⁹ Kutbüddîn-i Şîrâzî, *Dürretü't-tâc li gurreti'd-dîbâc*, Neşr-i Hikmet, 1369/1990, s. 35-37.

¹⁶⁰ John Walbridge, "Al-Shîrâzî", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, ed. Helaine Selin, Springer, I, 2008, s. 157-158.

¹⁶¹ Şerbetçi, "Kutbüddîn-i Şîrâzî", s. 487-489.

¹⁶² Seyyed Hossein Nasr, *Science and Civilization in Islam*, Chicago: ABC International Group, Chiago t.y., s. 56, Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 111.

¹⁶³ Alırza Golshani, Anand N. Bosmia, Aida Ahmadi, Sara Adloo, Ali Bayazidi, Amir-Hossin Golshani, Mohammadali M. Shoja, "The Mozaffari Hospital of Shiraz Persia", *Child's Nervous System*, XXX/30, 2014, s. 801-805.

¹⁶⁴ Nasr, *Science and Civilization in Islam*, Chicago: ABC International Group, s. 56, Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 111.

Konevî'den hadis öğrenmiş, tasavvuf eğitimi almıştır. Sonrasında burada Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1274) ile bazı görüşmeler yapmıştır. Ayrıca buraya geldiği zaman Türkiye Selçukluları tarihinde kendinden söz ettiren devlet adamı Muînüddin Süleyman Pervâne (ö. 676/1277) ile de tanışma fırsatını bulmuştur.¹⁶⁵ Kutbüddîn eş-Şîrâzî, Konya'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'da gezmeye devam etmiştir. Konya'dan çıktıktan sonra Sivas ve Malatya'ya giderek bu şehirlerde kadılık yapmıştır. Kutbüddîn eş-Şîrâzî bu şehirlerdeki görevlerini yerine getirdikten sonra Dımaşk'a doğru yola çıkmıştır.¹⁶⁶ Suriye'nin merkezi konumundaki Dımaşk'tan sonra Suriye üzerinden Tebriz'e gitmiş ve burada kendisi için bir tecrit köşesi seçmiştir. Kutbüddîn eş-Şîrâzî de burada kendisini tasavvufa ve düşünmeye adanmıştır. Ünlü hekim Tebriz'de kaldığı süre boyunca ilmî ve tasavvufî eserler kaleme almaya devam etmiştir.¹⁶⁷ (Behrûzî 1346/1967, s. 201). Ünlü Hekim Kutbüddîn eş-Şîrâzî, 710/1311 yılındaki vefatına kadar İlhanlı hükümdarları Hülâgû ve Abaka'nın hizmetinde bulunmaya devam etmiştir.¹⁶⁸ (İsabeg 1371/1992, s. 160). Onun hayatındaki bir diğer önemli olay ise 681/1282 yılında İlhanlı Hükümdarı Hülâgû'nun oğlu Ahmed Teküdar'ın kendisini Mısır Memlük Sultanı Kalavun'a elçi olarak göndermesidir. Kutbüddîn eş-Şîrâzî, bu elçilik göreviyle aradaki barışı korumayı başarmış ve büyük bir ün ile Tebriz'e dönmüştür. Mısır'dan ayrılmadan önce uzun zamandır görmeyi istediği *el-Kanun*'la ilgili çeşitli tefsirleri okuyarak, yıllardır yazmakla meşgul olduğu *et-Tuhfetü's-Sa'diyye* adlı kitabını tamamlayıp yayınlamıştır. Ayrıca yaptığı diğer çalışmalarla müziğin terapötik yönleri ve müzik melodilerinin ruh üzerindeki etkisi hakkında çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Onun *Dürretü't-tâc li-gurreti'd-dîbâc* adlı eseri bu alanın önemli çalışmalarından biri olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁹ Bu eserinde Kutbüddîn-i eş-Şîrâzî'nin iyi bir içgüdü ve zekâyâ sahip olduğu, babasının vefatından sonra Şîrâz'daki Muzafferî Hastanesi'nde göz hekimi olarak 10 yıl süreyle görev yaptığından bahsedilmiştir.¹⁷⁰

Kutbüddîn eş-Şîrâzî tıp bilimine ve hekimlere önem vermiş ve bir kişinin hekim olabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu amaçla *Risâle fi beyâni'l-hâce ile't-tıb ve âdâbi'l-e'tıbbâ' ve vesâyâhüm* adlı eserinde bir hekimde bulunması gereken ahlâkî özellikleri on madde halinde sıralamıştır. Ona göre; birinci madde, bir hekim Allah'a iman etmeli, iyiliğe uymalı ve kötülükten sakınmalıdır. İkinci madde, üstatlarına teşekkür etmeli, onları onurlandırmalı ve onlara iyilik yapmalı. Üçüncü madde, tıp eğitiminde bu bilimi hak edenlere cimrilik yapmamalı ve tıp eğitiminden karşılığını beklememeli. Dördüncü madde, tedavi konusunda çaba ve titizlik göstermeli, tedaviden elde edilen geliri göz önünde bulundurmamalı, mümkünse hastaya kendi parasından ilaç sağlamalı ve akut rahatsızlığı olan hastaların başında bulunmalıdır. Beşinci madde tehlikeli ve ölümcül uyuşturucuları kullanmamalı, bunların kullanımının öğretilmesi yasaklamalı ve kürtajdan kaçınmalıdır. Altıncı madde ise gizliliklidir. Hastanın hastalıklarıyla ilgili sırlarını yakınlarından bile saklamalıdır. Yedinci madde, hastayla iyi ilişkiler kurmalı, zengin ve fakir hastalarla ilgilenirken ve onlara aynı tıbbi hizmetleri sunarken adaleti sağlamalıdır. Sekizinci madde, hekim zevk arayışından, şehvetten ve içkiden kaçınmalıdır. Dokuzuncu madde, hekim bilgisini artırmak için çaba sarfetmeli, hastanelerde ve hasta başucunda sürekli bulunmalı ve tam klinik muayenesinde klinik semptomların teorik tıbbi bilgilerle eşleştirilmesinde çaba göstermelidir. Onuncu madde, tedavi sürecinde üstatlara ve tecrübeli hekimlere danışmalıdır.¹⁷¹ Keskin bir

¹⁶⁵ Nasr, *Science and Civilization in Islam*, Chicago: ABC International Group, s. 56, Mîr, Pezeşkân-ı namî-i Fârs, s. 111, Walbridge, "Al-Shîrâzî", s. 157-158.

¹⁶⁶ Saîd-i Nefsî, *Târih-i nazm u nesr der İrân*, s. 148.

¹⁶⁷ Behrûzî, *Kâzerûn-Şehr-i Sebz*, s. 201.

¹⁶⁸ İsabeg, *Târih-i bîmâristânhâ-yı der İslâm*, s. 160.

¹⁶⁹ Karimbakhsh, Kordî-Tamandani, Khalil Hakimifar, "Gowâti Music Therapy: An Ancient Healing Tradition in Taftan, Baluchestan". *Journal of Religion and Health*, LXIII, 2024, s. 928.

¹⁷⁰ Kutbüddîn-i Şîrâzî, *Dürretü't-tâc li-gurreti'd-dîbâc*, s. 37.

¹⁷¹ Seyyed Ali Enjoo, Seyyed Hamdollah Mosavat, Mojtaba Heydari, "Medical Ethics in Iranian Traditional Medicine, a Review of Qutb al-Din al-Shirazi's Ethical Code", *The Journal of Research on History of Medicine*, III/3, 2014, s.117.

zekaya sahip olan Kutbüddîn eş-Şîrâzî'nin tıp dışında matematik, satranç, astronomi, kelâm, müzik ve bazı sanat dallarında da önemli çalışmalar yapmıştır.¹⁷² Ayrıca Farsça, Arapça nesir ve şiir konusunda da oldukça yetenekli görülmüştür.¹⁷³ Öyle ki Şihâbüddîn es-Sühreverdi'nin *Hikmetü'l-İşrâk* adlı eseri hakkında bir şerh bile kaleme almıştır.¹⁷⁴ Kutbüddîn eş-Şîrâzî'nin toplam eserleri yirmi dört cilde ulaşmıştır.¹⁷⁵ Bunlardan bazıları şunlardır: *Nihâyetü'l-idrâk fî dirâyeti'l-eflâk*, *et-Tuḥfetü's-Şâhiyye fi'l-hey'e*, *Şerḥu Hikmeti'l-işrâk*, *Miftâhu'l-Miftâh*, *Kitab-ı Dürretü't-tâc li-gurreti'd-dîbâc*, *et-Tuḥfetü's-Sa'diyye*, *Şerḥu Muḥtaşari'l-Müntehâ li'bni'l-Hâcib*, *Fethu'l-mennân fî tefsîri'l-Kur'ân*, *Hâşiye 'alâ Kitâbi'l-Keşşâf 'an ḥakâ'iki't-tenzîl li'z-Zemaḥşerî*, *Hâşiye 'alâ Hikmeti'l-'ayn'dır*.

Kutbüddîn eş-Şîrâzî, yaşamının son on dört yılını Güney Azerbaycan bölgesinde yer alan Tebriz şehrinde öğretmenlik ve yazarlık yaparak geçirmiş ve nihayetinde 710/1310 yılının Ramazan ayında orada vefat etmiştir. Bütün çağdaşı olan âlimler, ilminden dolayı onu övmüş ve onun büyüklüğünü kabul etmişlerdir. Kutbüddîn eş-Şîrâzî'nin öğrencilerinden özellikle Tâceddin Ali b. Abdullah et-Tebrîzî (670/1271-746/1345), Kutbüddin Muhammed b. Muhammed el-Büveyhî (766/1364), Nizâmeddin Arac en-Nîşâbûrî, Kemâleddin Hasan b. Ali el-Fârisî (665/1266-718/1318) oldukça tanınmışlardır. Kendisi aynı zamanda çevresi tarafından oldukça nazik ve cömert biri olarak görülmüştür. Kendisi bu özelliğinden dolayı vefatından önce yaklaşık 30.000 dirhem civarındaki salyâneyi talebeleri arasında bölüştürmüştür.¹⁷⁶ Bununla birlikte o dönemde meşhur hekim İbn Sînâ'nın *el-Kanûn* adlı eserinin üçüncü baskısı sonrasında kendisine ödenmesi gereken büyük ödemeyi de alamamıştır. Bütün buna benzer nedenlerden ötürü hekim hayatının son dönemlerini maddi zorluklar içerisinde geçirmiştir. Bütün bu yaşadıklarına rağmen çevresi ve öğrencileri arasında oldukça saygı görmüştür. Bu saygıdan ötürü vefatından sonra bir öğrencisi tarafından kendisi için görkemli bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Sonrasında hekim, Tebriz'in güneybatı kesiminde yer alan Çerandab mahallesindeki el-Muhakkak Beyzâvî'nin (المحقق بيضاوى) mezarının yanına defnedilmiştir.¹⁷⁷

Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî (ö. 730/1329)

Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî'nin doğum tarihi hakkında yeterli bir bilgi bulunmamakla birlikte ölüm tarihi konusunda da bir görüş birliği yoktur. Fars bölgesinde dünyaya gelen bu meşhur hekim bazı müelliflere göre 730/1329 yılında bazı müelliflere göre ise 696/1296 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁸ *Fârsnâme-i nâsiri'nin* yazarı Hasan Fesâî-yi Şîrâzî'ye göre ünlü hekimin vefatı 690/1291 yılında gerçekleşmiştir.¹⁷⁹ Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî, farklı bilim dallarında da uzmanlığı olmasına rağmen daha çok tıp alanında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. İlhanlılar döneminde yaşayan hekim, yaptığı çalışmalardan ötürü Vezir Reşiddüddin Fazlullâh gibi yöneticilerden oldukça itibar görmüştür.¹⁸⁰ Bu nedenle ünlü vezir, kendisinden Şîraz'da bulunan Darü's-Selm'deki hastane

¹⁷² Walbridge, "Al-Shîrâzî", s. 157-158.

¹⁷³ Saîd-i Nefisî, *Târîh-i nazm u nesr der Îrân*, s. 148.

¹⁷⁴ Şihâbüddîn es-Sühreverdi, *Hikmetü'l-İşrâk*, frs. trc. Seyyid Ca'fer Seccâdi, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, 1357/1978, s. II.

¹⁷⁵ Behrûzî, *Kâzerûn-Şehr-i Sebz*, s. 201.

¹⁷⁶ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 111-116.

¹⁷⁷ Saîd-i Nefisî, *Târîh-i nazm u nesr der Îrân*, s. 148, Walbridge, "Al-Shîrâzî", s. 157-158, Kutbüddîn-i Şîrâzî, *Dürretü't-tâc li gurreti'd-dîbâc*, s. 46, Hüseyin Mir Caferi, Mehdi Bazaz Destfuruş, "Mezarat-ı Çerandab-ı Tebriz", *Metin Şenasi-i Adab-ı Farsi*, I/4, 1388/2009, s. 19-42.

¹⁷⁸ Fazlinejad, Ahmad, Tajmiri, Behrooz, "Importance of Anatomy in Fars School of Medicine in the 7th and 8th Centuries A.H". *The Journal of Research on History of Medicine*, VII/1, 2018, s.8.

¹⁷⁹ Hasan Fesâî-yi Şîrâzî, *Fârsnâme-i nâsiri*, II, frs.trc., Mansur Rastegâr Fesâî, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân, 1388/2009, s. 1152.

¹⁸⁰ Sedigheh Parvizinia, "The Medical Advancements in Shiraz during the Ilkhanid Period: An Investigation of the Contributions of Najmuddin Mahmoud Elias Shirazi", *The Journal of Research on History of Medicine*, XII/1, 2023, s.4.

binasının yenilenmesini istemiştir.¹⁸¹ Vezir ve ünlü hekim, Şîraz'daki bu hastanenin masraflarını karşılamak amacıyla Fars bölgesinde yer alan Râmcird, Beyzâ, Fîrûzâbâd ve Kirbâl gibi şehirlerden çeşitli bağışlar toplamışlardır.¹⁸² Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî, yaptığı bütün bu çalışmalardan ötürü Vezir Reşîddüddin Fazlullâh tarafından Şîraz'daki bu hastanenin yönetimine atanmış, ona yıllık maaş ödenmiş ve değerli hediyeler verilmiştir.¹⁸³

Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî'nin en önemli faaliyetlerinden bir diğeri de tıp eğitimliğiydi. Yeğeni Celâl Tabîb, onun en meşhur öğrencileri arasında yerini almıştır. Bu öğrencisi Muzafferî Hükümdarı Şah Şücâ'nın saray hekimliğini yapmıştır. Celâl Tabîb-i Şîrâzî'nin dışında Mevlâna Asîlüddin de Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî'nin yetiştirdiği öğrencilerinden biriydi. Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî'nin tıp alanındaki şöhreti kendi aile üyelerinin de bu bilime ilgi duymasını da sağlamıştır. Kardeşinin torunlarından biri olan Mansûr b. Muhammed b. Ahmed b. Yusuf b. İlyâs eş-Şîrâzî (ö. 808/1406) de onun izinden gitmiş, anatomi alanında önemli çalışmalar yürütmüştür.¹⁸⁴ *Şeddü'l-izâr fî hattî'l-evzâr an züvvârî'l-mezâr*'ın yazarı Cüneyd-i Şîrâzî'ye göre Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî, nereden geldiğini, ne söylediğini bilen biriydi. Din ilimlerinde, bilimde sanatta ve özellikle tıpta önemli bir üne sahipti.¹⁸⁵ Kendisi tıp alanında kayda değer pek çok eser kaleme almıştır. Örneğin *Latîf-i Reşîdiyye* kitabını Vezir Reşîddüddin Fazlullâh'a göndermiş ve ayrıca kitabı dışında kendisine teşekkür etmek için çeşitli hediyeler de sunmuştur. Bu eseri bitki ve hayvanların yaşamı hakkında olup dört makale ve otuz bölümden oluşmaktaydı.¹⁸⁶

Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî'nin tedavi alanındaki en önemli çalışmalarından bir diğeri de *el-Hâvî fî ilmi't-tedâvî*, *el-Hâvî* veya *el-Hâvî Sagir* adlarıyla bilinen eseri idi. Bu çalışması onun İran dışında da tanınmasına neden olmuştur. Necmeddîn Mahmud bu eserin giriş kısmında küçük yaştan itibaren tıba ilgisinin olduğunu ve tahsilinden sonra mesleğini yaptığı sıralarda dostlarının isteği üzerine bu eseri yazmaya başladığını anlatmıştır.¹⁸⁷ Muhtevasının zenginliğiyle tanınan *el-Hâvî* adındaki eseri beş kısımdan (makale) oluşmuştur. Birinci, ikinci ve üçüncü kısımlar hastalıklarla, dördüncü kısım, alfabetik olarak sıralanan ilaçlarla, beşinci kısım otlar ve bunların bileşimi ve uygulamasıyla ilgiliydi. Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî, *el-Hâvî* adlı eserinin giriş kısmında, bu kitabın pazarlarda ve dükkanlarda bulunan meşhur ilaçlara dayanarak yazıldığını belirtmiştir. Bu eser zamanla o dönemin en önemli tıp kitaplarından biri haline gelmiş ve önde gelen hekimler tarafından sıklıkla başvurulmuştur.¹⁸⁸ İkinci kitabı *Gıyâsiyye* (غیاثیة) ise dört kısım halinde düzenlenmiş, Farsça kaleme alınmış bir eserdir.¹⁸⁹ Muhtemelen bu çalışmasını Gıyaseddin adını taşıyan bir Fars hükümdarının isteği üzerine yazmıştır. Ancak bu ismin kime ait olduğu konusunda bir malumat bulunmamaktadır. Bu eserin ilk kısmı, on yedi bölümden oluşan teorik tıp bilimi üzerineyken, ikinci kısım elli dokuz bölümde yazılmış pratik tıp bilimi

¹⁸¹ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 237.

¹⁸² Gülşenî, Seyyid Ali Rezâ, Furûzânî, Seyyid Ebü'l-Kasım, Gaffürî, Zibâ, Guncevi, Nergis, "Mekteb-i pezeşki Şîraz ez Âl-i Büye ta ağaz Safevî", s.116.

¹⁸³ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 237.

¹⁸⁴ Sedigheh, "The Medical Advancements in Shiraz during the Ilkhanid Period: An Investigation of the Contributions of Najmuddin Mahmoud Elias Shirazi", s.5.

¹⁸⁵ Cüneyd-i Şîrâzî, *Şeddü'l-izâr fî hattî'l-evzâr an züvvârî'l-mezâr (Hezâr u mezâr)*. İntişârât-ı Kitâphâne-i Ahmedî, 1364/1935, s. 321.

¹⁸⁶ Sedigheh, "The Medical Advancements in Shiraz during the Ilkhanid Period: An Investigation of the Contributions of Najmuddin Mahmoud Elias Shirazi", s.7.

¹⁸⁷ Mahmut Kaya, "Şîrâzî, Mahmûd b. İlyâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIX,2010, s. 187.

¹⁸⁸ Sedigheh, "The Medical Advancements in Shiraz during the Ilkhanid Period: An Investigation of the Contributions of Najmuddin Mahmoud Elias Shirazi", s.7.

¹⁸⁹ Kaya, "Şîrâzî, Mahmûd b. İlyâs", s. 187.

ve hastalıkların tanımıyla ilgiliydi. Bu kısımda özellikle hastalıkların nedenleri, belirtileri, tedavileri ve uygun besinler zikredilmiştir.

Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî ayrıca anatomi üzerine bir inceleme eser kaleme almıştır. Anatomi üzerine kaleme aldığı *Risâle-i fî ilmi't-teşrîh* adlı eseri ise dört kısımdan (makaleden) oluşmuştur. İlk kısım kemiklerin anatomisi, ikinci kısım sinirlerin, atardamarların ve toplardamarların anatomisi, üçüncü kısım kasların anatomisi ve dördüncü kısım vücut organlarının anatomisi hakkındaydı. *Kitâbü'l-agziye ve'l-eşribe* ise onun her türlü yiyecek ve içeceği açıklayan eseridir. Ayrıca eserde yiyecek ve içeceklerin hazırlanma, pişirme, tüketim yöntemi ve tedavi edici özellikleri üzerinde de durulmuştur. Eserde bahsedilenler etler, hayvansal ürünler, fasulye, sebzeler, atıştırmalıklar, tahıllar, ekmekler, meyveler, şuruplar, reçeller, yağlar, yiyecekler ve tatlılar ile ilgilidir. Ayrıca, bu kitapta bazı yiyeceklerin hazırlanma yerleri ve bitkilerin nerede yetiştiği hakkında da bazı bilgiler verilmiştir.¹⁹⁰ Bunun dışındaki eserleri *Kitâbü'l-Aşk*, *Tuhfetü'l-Kemâl*, *Muhtasar fî ilmi't-teşrîh*, *Kitâbü Şerhi'l-fusûl li-Hibokrat*, *Esrârü'n-nikâh*, *Risâle fî'l-bâh*, *Risâle selciyye* idi.¹⁹¹

Mîrzâ Celâl Tabîb-i Şîrâzî (ö. ?)

Celâl Tabîb-i Şîrâzî olarak tanınan Mîrzâ Celâleddîn Ahmed b. Yusuf b. İlyas Hâfî eş-Şîrâzî, Muzafferi Hükümdarı Şah Şücâ'nın sarayında görev yapan ünlü bir hekimlerden biriydi. Celâl Tabîb-i Şîrâzî Fars bölgesinin ileri gelen ailelerinden birine mensuptu. İlim ve edebiyat alanında tanınan ailesi aslen Horasan'daki Haf şehriden, Fars bölgesindeki Şîraz'a yerleşmişti.¹⁹² Celâl Tabîb-i Şîrâzî ise Şîraz'da dünyaya gelmiş ve burada yaşamını idame ettirmiştir. Doğum yılı bilinmemekle birlikte 700/1300 yılı civarında dünyaya geldiği düşünülmektedir. Bazı bilim insanlarına göre ölüm yılı 795/1392¹⁹³ iken bazılarına göre de 744/1343'tür.¹⁹⁴ Verilen tarihlere dayanarak uzun bir ömrü olduğu düşünülmektedir. Onun yaşamına dair iki net tarih dışında elimizde yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Bunlardan ilki *Gül u Nevruz* manzumesini yazdığı 734/1333 yılı iken ikincisi ise Mısır'a seyahate çıktığı 754/1353 yılıdır. Celâl Tabîb hem yetenekli bir doktor hem de büyük bir şair olarak da tanınmıştır.¹⁹⁵ Kendisi şiir konusunda özellikle Fars edebiyatının meşhur ediplerinden biri olan Sa'dî-i Şîrâzî'den etkilenmiştir.¹⁹⁶ Şiirlerini Farsça ve Arapça olarak büyük bir incelikle kaleme almıştır.¹⁹⁷ Celâl Tabîb-i Şîrâzî şiirlerinde bazen Tabîb, bazen de Celâl isimlerini kullanmıştır.¹⁹⁸ Ayrıca kendisi Şîraz'da tıp dersleri verdiği sıralarda da "Tabîb-i Edip" unvanı ile tanınmıştır.¹⁹⁹

Hekim Celâl Tabîb-i Şîrâzî, tıp ve edebiyat alanında meşhur olan aile bireylerinden çeşitli vesilelerle bahsetmiştir. Onlardan ilki babası Yusuf b. Sâinüddin İlyâs'dır. Celâl Tabîb-i Şîrâzî'ye göre, babası Şîraz'da zühd ve dindarlığıyla tanınan ünlü ve münzevi bir insandı.²⁰⁰ Babasının meşhur sûfilerden Şeyh Ebû İshak Kazerûnî'ye (ö. 426/1033) duymasından saygıdan dolayı tasavvufta Kazerûnîye Tarikatına bağlı olduğu konusunda birtakım görüşler ortaya

¹⁹⁰ Sedigheh, "The Medical Advancements in Shiraz during the Ilkhanid Period: An Investigation of the Contributions of Najmuddin Mahmoud Elias Shirazi", s.7.

¹⁹¹ Kaya, "Şîrâzî, Mahmûd b. İlyâs", s. 187.

¹⁹² Saîd-i Nefîsî, *Târîh-i nazm u nesr der İrân*, s. 213.

¹⁹³ Celâl Tabîb Şîrâzî, *Gül u Nevruz*, tsh. Ali Muhaddîs, Uppsala University Press, 2001, s.1

¹⁹⁴ Muhammed Hüseyin Rükznâde Adamiyyat, *Dânişmendân ve Sohen-i Serâyân I*. Kitâpfurûşîha-i İslâmîyye ve Hayyâm, 1337/1958, s.107.

¹⁹⁵ Celâl Tabîb Şîrâzî, *Gül u Nevruz*, s.1

¹⁹⁶ Şirin Kebirî, Meryem Mahmudî, "Zaruret-i tashîh müceddid dîvân-ı Celâl Tabîb Şîrâzî", *Faslnâme-i İlmî-i Metînşenâsî Adab-ı Farsî*, XIII-2/50, 1400/2021, 33.

¹⁹⁷ Adamiyyat, *Dânişmendân ve Sohen-i Serâyân I*, s.107.

¹⁹⁸ Zâhid, Seyyid Saîd, Ferheng ve temeddün-ı İrân ve Fârs. Şîraz: Bünyâd-ı Fârs Şenâsî, t.y., s.80.

¹⁹⁹ Veysel Başçı, "Sûfi Şair Cezerî'nin Celâleddin Tabib-i Şirazi'nin Mülemmanı Tahmisi Üzerine Bir İnceleme", *İran Çalışmaları Dergisi*, VIII/2, 2024, s.154.

²⁰⁰ Celâl Tabîb Şîrâzî, *Gül u Nevruz*, s.1

atılmıştır.²⁰¹ Hekim Celâl Tabîb'in bahsettiği ikinci kişi ise amcası Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas Tabîb eş-Şîrâzî'ydî. Amcası da kendisi gibi oldukça ünlü bir hekimdi. Ancak amcası tıp dışında başka bilimlerle de meşgul olmuştur. Ünlü Vezir Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (ö. 718/1318), Şîraz Dervâze-i Selm'deki hastaneyi onarıırken riyaseti kendisine bırakmıştır.²⁰² Bazıları onun ölüm tarihini 690/1291 yılı olarak kaydederken,²⁰³ Nefisî onun 720/1320 veya 730/1330 civarına kadar yaşadığını düşünmektedir. Celâl Tabîb-i Şîrâzî her fırsatta amcasının eşsiz bilimsel niteliklerini övmüş ve ondan sitayişle bahsetmiştir. Onun üzerinde durduğu bir başka kişi ise dedesi Fakih Sâinüddin İlyâs'tı. Celâl Tabîb-i Şîrâzî, dedesinin mânevî seviyesini ve hayat veren sözlerini içtenlikle anmıştır.²⁰⁴ Bunun dışında Celâl Tabîb-i Şîrâzî, İncü hânedanını (Emîr Gıyâseddin Keyhürev ve Şeyh Cemâleddin Ebû İshak) ve Muzafferi hânedanını (Şah Mahmud ve Şah Şücâ) eserlerinde incelikle övmüştür.²⁰⁵ Bu durum Charles Rieu tarafından Muzafferi hükümdarları Şah Mahmud ve Şah Şücâ'nın gözdesi olduğu şeklinde ifade edilmiştir.²⁰⁶ Muzafferi Hükümdarı Şah Şüca onu "Mevlâna Celâlü'l-İslam et-Tabib" olarak anmış, sarayında ona yer vermiştir.²⁰⁷ Celâl Tabîb-i Şîrâzî, prens Nevruz ile prenses Gül'ün aşk maceralarının anlatıldığı *Gul u Nevruz* adlı eserini 734/1334 yılı Rebiülevvel ayına denk gelen Nevruz'da Şîraz hükümdarı Emîr Gıyâseddin Keyhüsrev İncü'ya ithaf edilmiştir. Devletşâh-ı Semerkandî'ye göre Celâl Tabîb-i Şîrâzî'nin bu mesnevisinde bozukluklar olsa da dili akıcı ve saftı. Yine aynı eserde Nesîmî-i Nişaburî'nin bir ayda bu kitaptan yirmi nüsha yazdığını ifade etmiştir. Onun diğer eserleri arasında Arapça ve Farsça aruz vezni ile yazdığı *Nüzhetü'l-Ervâh* ve 3.200 beyitten oluşan *Divan* da yer almaktadır.²⁰⁸ Celâl Tabîb-i Şîrâzî'nin vefat tarihi ve mezarının nerede olduğu kesin olarak bilinmese de 794/1392 yılında öldüğü düşünülmektedir.²⁰⁹

Kefşker Kâzerûnî (ö.?)

Kefşker Kâzerûnî VIII/XIV. yüzyılın ileri gelenlerinden, şairlerinden ve hekimlerinden birisiydi. Kendisi aynı zamanda Muzafferi hânedanının kurucusu Emîr Mübârizüddin Muhammed'in çağdaşıydı. Yaşamı ve çalışmaları hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Muhammed Takî Mîr'in eserine göre bu şiir ona atfedilmiştir.²¹⁰

ندا شت بر معنی روی از ن قاب من چون هیچکس
ندا شت باور هیچکس من از ، داد ستم من آن چه
آف تاب ن یامد بر مشرق سوی از روز هیچ
ندا شت زیور میان در ط بعم جواهرهای ک ز

Hiç kimse benim gibi mananın yüzünden peçeyi çıkarmadı

Benim bildiğim o şeye kimse inanmadı

Hiçbir gün güneş doğudan doğmadı

Tabiatımın mücevherlerinden ortada bir mücevher kalmadı.

²⁰¹ Başçı, "Sûfi Şair Cezerî'nin Celâleddin Tabib-i Şîrazî'nin Mülemmamı Tahmîsi Üzerine Bir İnceleme" s.154.

²⁰² Celâl Tabîb Şîrâzî. *Gül u Nevruz*, s.1

²⁰³ Gülşenî, vd., "Mekteb-i pezeşkî Şîraz ez Âl-î Bûye ta ağaz Safevî", s.116.

²⁰⁴ Celâl Tabîb Şîrâzî, *Gül u Nevruz*, s.1

²⁰⁵ Kebirî, Mahmudî, "Zaruret-i tashîh müceddid divân-ı Celâl Tabîb Şîrâzî", s. 33.

²⁰⁶ Celâl Tabîb Şîrâzî, *Gül u Nevruz*, s.1, Charles Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum II. British Museum*, 1881, s.867, Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 176.

²⁰⁷ Başçı, "Sûfi Şair Cezerî'nin Celâleddin Tabib-i Şîrazî'nin Mülemmamı Tahmîsi Üzerine Bir İnceleme", s.155.

²⁰⁸ Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ (Şair Tezkireleri)*, trc. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, 2011, s.382.

²⁰⁹ Başçı, "Sûfi Şair Cezerî'nin Celâleddin Tabib-i Şîrazî'nin Mülemmamı Tahmîsi Üzerine Bir İnceleme", s.154.

²¹⁰ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 139.

Ebü'l-Mecîd Tabîb Beyzâvî (ö.?)

Ebü'l-Mecîd Tabîb Beyzâvî VIII/XIV. yüzyılın meşhur hekimlerinden ve yazarlarından biriydi. Kendisi Fars bölgesinde doğudan Râmcird, güneydoğudan Deşt i Ahuçin, batıdan Humaycan ve Erdekân ile çevrili olan²¹¹ Beyzâ (Beydâ) şehrinde dünyaya gelmiştir. İlerleyen dönemde eğitim almak amacıyla Şîraz'a yerleşmiştir. Ebü'l-Mecîd Tabîb Beyzâvî, İbn Sina'nın (ö. 428/1037) *el-Kanun* adlı eserinin ilk özlü yorumcularından biri olarak kabul edilmiştir.²¹² Beyzâvî bir saray hekimi olmadığından ve yöneticilerin hizmetinde olan Kutbüddîn-i eş-Şîrâzî, İbn İlyâs gibi hekimlerden farklı olarak yaşamını halka hizmet etmeye adanmıştır. Dolayısıyla bizzat saray kâtipleri arasında yer alan tarihçilerin bu tür kişileri dikkate almamaları ve eserlerinde onlardan bahsetmemeleri doğaldır. Kendisi anatomi üzerine kısa bir eser kaleme almıştır. Ayrıca Beyzâvî, eserini hiçbir hükümdara sunmamış olup, kitabın yazılma sebebini giriş kısmında fayda sağlamak olduğu şeklinde ifade etmiştir.²¹³

2. IX./XV. Yüzyıl Hekimleri

VIII/XIV. yüzyıl sonu Muzafferileri hânedanının kan kaybetmeye başladığı bir dönemdir. Emîr Timur'un Fars bölgesine yapmış olduğu seferler neticesinde Muzafferilere mensup birçok kişi ya esir alınmış ya da hânedan mensuplarının büyük bir kısmı ortadan kaldırmıştır. Hânedanın ardından IX/IV. sonlarında Emîr Timur, Fars bölgesindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmış ve bölgede söz sahibi olmuştur. Timur bölgedeki siyasî arenada sert bir politika izlerken, ilmî anlamda bilim insanlarına, hekimlere saygılı davranmıştır. Bunun neticesinde Muzafferiler döneminde yetişen pek çok hekim Emîr Timur'un yönetimi altında yaşamaya ve çalışmaya devam etmiştir. Emîr Timur, izlediği bu politika çerçevesinde bölgedeki bazı başarılı hekimleri de başkenti Semerkant'a götürmüş, sarayının kapılarını onlara açmıştır. Burada çalışan hekimler zamanla önemli mevkilerde de yer almışlardır. Bu kısımda Muzafferiler döneminde yetişen ve Emîr Timur döneminde de varlığını sürdüren hekimler üzerinde durulacaktır. IX/XV. yüzyılda Fars bölgesinde görev yapan hekimlerinden bazıları şunlardır:

Muhammed b. İshak Eberkûhî (ö. 805/1402)

Muhammed b. İshak Eberkûhî olarak bilinen Muhammed b. İshak b. Ahmed b. İshak b. Ebûbekir Gıyâseddin Ebü'l-Ma'âli Ezban Ebü'l-Fazl b. Ebü'l-Abbas Eberkûhî VIII/XIV. yüzyıl sonu ve IX/XV. yüzyılın başlarında yaşamış önemli hekimlerden biriydi. Zeki ve yetenekli bir hekim olan Muhammed b. İshak Eberkûhî, 725/1324 yılında Fars bölgesinin Eberkûh şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Eberkûh'ta kadılık görevini üstlenmiş ve halk arasında el-Kutbî olarak tanınmıştır. Muhammed b. İshak Eberkûhî hayatının son otuz yılını Arap Yarımadasında yer alan Mekke'de geçirmiştir. Muzafferî Hükümdarı Şah Şücâ'ya sadaka dağıtımını konusunda yardım etmiştir. Kendisi Mekke'de olduğu süre içerisinde hastaları bedava tedavi edip, onlara ücretsiz ilaçlar vermiştir. Ayrıca burada tıpla ilgili çeşitli kitaplar da kaleme almıştır. Ünlü hekim 805/1402 yılının Cemaziülevvel ayında vefat etmiş ve el-Mu'alla mezarlığına defnedilmiştir.²¹⁴

Zeynü'l-Attar Şîrâzî (ö. 806/1403)

Hâc Zeynü'l-Attar olarak bilinen hekimin tam olarak künyesi Ali b. Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Hasan b. Mahmud b. Ahmed b. Fazlullâh b. Me'sûd b. Muhammed b. Ebû Muhammed b. Abdullah Ensârî'dir.²¹⁵ Ailenin atalarından biri ensardan geldiği için Ensârî,

²¹¹ Seyyid Rezzâk Âmirî, *Parseh Tarih-i Fars, Şehirha ve Rustaha-i An, I*, İntişârât-ı Beynelmilel-i Nevîd-i Şîraz, 1399/2020, s.879.

²¹² Gülşenî, vd. ,“Mekteb-i pezeşkî Şîraz ez Âl-i Bûye ta ağaz Safevî”, s.97.

²¹³ Fazlinejad, Behrooz, “Importance of Anatomy in Fars School of Medicine in the 7th and 8th Centuries A.H”, s.9.

²¹⁴ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 147.

²¹⁵ Adamiyyat, *Dânişmendân ve Sohen-i Serâyân I*, s.669.

seçkin bir eczacı olduğu için de Attar olarak anılmıştır. Babası, İsfahanlı Cemâleddin Hüseyin, Şiraz'da yaşayan bir hekimdi. Hâc Zeynü'l-Attar ise 730/1329 yılında Fars bölgesinin merkezi konumundaki Şiraz'da dünyaya gelmiştir.²¹⁶ Bu hekim babasının izinden gitmiş, önce Muzafferi hânedanının hükümdarı Emîr Mübârizeddin Muhammed'in özel hekimi olarak görev yapmıştır. Sonrasında on altı yıl boyunca Emîr Mübârizeddin Muhammed'in oğlu Şah Şücâ'nın sarayında hekim olarak görev yapmıştır.²¹⁷ Kendisi sarayda kaldığı sürece yaptığı çalışmalar nedeniyle Şah Şücâ'nın lütfunu kazanmıştır. Ancak Hâc Zeynü'l-Attar 806/1403 yılında muhtemelen Şiraz'da vefat etmiştir.²¹⁸ Hâc Zeynü'l-Attar, özellikle Muzafferi Hükümdarı Şah Şücâ'nın sarayında yaşadığı süre boyunca tıp üzerine önemli kitaplar kaleme almıştır.²¹⁹ Hâc Zeynü'l-Attar, tıp dünyasında *Miftâhü'l-Hazâin* (767/1366) ve *İhtiyarat'ül-Bedia* (769/1368) adlı iki farmakoloji eseriyle tanınmıştır.²²⁰ Farmakoloji ile ilgili ikinci eseri ismini Muzafferi Hükümdarı Mübârizeddin Muhammed'in eşi Hanzâde Bedia el-Cemâl'den almıştır.²²¹ Muhtemelen İncülü hânedanından Şeyh Ebû İshak'ın akrabası olduğu düşünülen bu hanım, Emîr Mübârizeddin Muhammed'in eşi ve Sultan Beyazıd Muzafferi'nin annesi olmuştur.²²² Hâc Zeynü'l-Attar'ın *İhtiyarat'ül-Bedia* isimli eserinin en önemli özelliklerinden biri de dilinin basit ve akıcı olmasıdır.²²³ 769/1368 yılında yazılan bu eser 28 bölümden oluşur ve alfabetik sırayla 1005 bitkisel, hayvansal ve mineral ilacın açıklamasını içermektedir. Eserinde ilaçların bitkisel, hayvansal ve cansız ürünlerden üretilen üç kaynaktan yapıldığını ifade etmiştir. Bu esere göre bitkisel ilaçlar bitkilerden, tahıllardan, yapraklardan, köklerden, çiçeklerden, meyvelerden ve yağlardan elde edilirdi. Hayvansal ilaçlar, hayvanın vücut uzuvlarından, idrarından yapılırdı. Cansız ilaçlar ise çeşitli taşlardan ve çamurdan üretilirdi.²²⁴ Hâc Zeynü'l-Attar'ın oğlu, Hüseyin b. Ali b. Hüseyin ise babasının *İhtiyarat'ül-Bedia* adlı eserine ek ve bazı eleştirel yorumlar eklemiştir.²²⁵

Ali b. Muhammed b. Abdullah Müttabîb Ebzerî (ö. 815/1412)

Ali b. Muhammed b. Abdullah Müttabîb Ebzerî'nin doğumu ve yaşamı hakkında yeterli bir bulunmamaktadır. Kendisi Şiraz'da Muzafferi ve Timurlu döneminin önemli hekimlerinden biriydi.²²⁶ Hekim Ali b. Muhammed b. Abdullah Müttabîb Ebzerî, Fars bölgesinin Simkân şehrinde güneyinde yer alan²²⁷ Ebzer (Efzer) kasabasında dünyaya gelmiştir. Kendisi ilk eğitimini bu kasabada tamamlamıştır. Ali b. Muhammed b. Abdullah Müttabîb Ebzerî hayatının son günlerini ise Ebzer'in Komasc köyünde geçirmiştir. Yaşamının bu dönemde Emîr Timur'un İran'a yapmış olduğu seferlere şahitlik etmiştir. Ünlü hekim 815/1412 yılında vefat etmiştir. Onun telif eserleri arasında şunlar yer almaktadır: *el-İzâh der külliyyat, el-destûr der*

²¹⁶ Saîd-i Nefisî, *Târîh-i nazm u nesr der Îrân*, s.193.

²¹⁷ Ali b. Hüseyin Ensârî Şîrâzî, *İhtiyarat'ül Bedia, tsh.* Muhammed Takî Mîr, Neşr-i Râzî, 1371/1992, s.4-5, Adamiyyat, *Dânişmendân ve Sohen-i Serâyân I*, s.669.

²¹⁸ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 118.

²¹⁹ Saîd-i Nefisî, *Târîh-i nazm u nesr der Îrân*, s.193

²²⁰ Fateme Keshavarz *A descriptive and analytical catalogue of Persian manuscripts in the library of the Wellcome Institute for The History of Medicine*, Wellcome Institute for the History of Medicine, London, 1986, s.54-55.

²²¹ Hüseyin Kuli Sutudeh, *Târîh-i Âl-i Muzaffer II*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1389/2010, s.288.

²²² Cemşîd Nevruzî, Müjgan Sadıkferd, "Çegûnegî-i nekş-i afrenî zenan-ı derbare-i der hukûmet-i Âl-i Muzaffer". *Târîh-i Îrân*, XIII/2, 1399/2020, s.55.

²²³ Javad Ghazi Sha'rbaf, Reza Mohammadinasab, Mehri Basnas, "Introducing the Book Ikhtiyarat Badiei: An Investigation Over Its Importance in the Pharmacology of the Islamic Period". *The Journal of Research on History of Medicine*, IX /2, 2020, s.98.

²²⁴ Sha'rbaf, Mohammadinasab, Basnas, "Introducing the Book Ikhtiyarat Badiei: An Investigation Over Its Importance in the Pharmacology of the Islamic Period", s.98.

²²⁵ Yunus Kerametî, Muhsîn Kûsî, "Attarşenâsî der sünneti dârûşenâsî dovre-i İslâmî ez sede-i sevvom ta nehom kamerî", *Pejûheşnâme-i Târîh-i Temeddûn-ı İslâmî*, LIII /2, 1399/2020, s. 558.

²²⁶ Gülşenî, Furûzânî, Gaffûrî, Gunceví, "Mekteb-i pezeşkî Şîrâz ez Âl-î Bûye ta ağaz Safevî", s. 345

²²⁷ Guy Le Strange, *Doğu Hilâfetine Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, trk.trc., Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 320.

*cüz'ıyyât, Güzıde ez cami-i Kebır ibn Baytâr der edviye-i müfrede, Usûl el-terâıib'ül-karabadın, el-muhtasar fi't-tıb*²²⁸

Hayreddin Hızır b. el-Fakih İlyâs (ö. 887/1482)

Fars bölgesinin ünlü hekimlerinden olan Hayreddin Hızır b. el-Fakih İlyâs, Osmanlı Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed Han'ın (ö. 886/1481) çağdaşlarından biriydi. Hayreddin Hızır b. el-Fakih İlyâs muhtemelen Şirazlı bir hekim ailesi olan Fakih İlyâs'ın soyundan gelmekteydi. Çağdaşı Fatih Sultan Mehmet Han kendisine *el-Keşşâf (ya da el-Keşf)* adında bir kitap hediye etmiştir. Bu kitabın hediye edilmesi Hayreddin Hızır b. el-Fakih İlyâs'ın IX/XV. yüzyılda Şiraz'da önemli bir hekim olduğunu da göstermektedir. Ayrıca bu olaydan sonra Hızır b. el-Fakih İlyâs'ın ismi İslâm dünyasında hızla yayılmıştır. Hayreddin Hızır b. el-Fakih İlyâs muhtemelen 887/1482 yılında vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra geriye Latıfullâh adında bir çocuğu kalmıştır.²²⁹

Mansûr b. Muhammed d. Ahmed b. Yusuf b. İlyâs eş-Şîrâzî (ö. ?)

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Mansûr b. Muhammed d. Ahmed b. Yusuf b. İlyâs eş-Şîrâzî, ünlü şair Hâce Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390) çağdaşı olan bir hekimdi.²³⁰ Kendisi birkaç nesildir Fars bölgesinin Şiraz şehrinde faaliyet gösteren içinde bilim insanların, hekimlerin yer aldığı bir aileden gelmekteydi.²³¹ Bazı kaynaklara göre bu hekimin doğumu Fars bölgesinde VIII/XIV. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Muhtemelen 750/1349 yılından önce yani 710-740/ 1310-1339 yılları arasındaydı. Ünlü Hekim Mansûr b. Muhammed d. Ahmed b. Yusuf b. İlyâs eş-Şîrâzî, *Kitab-ı Teşrihü'l-Ebdan Min e't-Tıb ya da Teşrihü'l-Mansûrî* olarak bilinen bir eseri kaleme almıştır.²³² Hekim, adı geçen eserinde sadece insan anatomi sistemlerinin açıklamasına yer vermemiş, aynı zamanda insan vücudundaki sistemlerin resimlerine de yer vermiştir. Bu kitap özellikle resimlerinden dolayı dünya çapında büyük bir önem kazanmıştır. Eserin girişinde Mansûr b. Muhammed, Allah'a ve Hz. Peygamber'e dualarını kaydettikten sonra devrin sultanına saygılarını sunmuştur.²³³ Şiraz kökenli Mansûr b. Muhammed bu eserini Emîr Timur'un torununa ithaf edilmiştir. Emîr Timur'un torunu olan bu şehzade muhtemelen 796/1393-812/1409 yılları arasında Fars bölgesini yöneten Pir Muhammed b. Ömer Şeyh'tir.²³⁴ İkinci önemli eseri ise Muzafferî hânedanından Şah Şücâ'nın oğlu Mücâhid es-Sultan Zeynelâbidîn'in adından alan *Kifâye-yi Mücâhidîye*'dir.²³⁵ Bu kitap Hâdi Hüseyin Han Lakhanuyi Muradâbâdî tarafından Urducaya çevrilmiştir.²³⁶

VIII. /XIV. Yüzyıl Hekimleri		IX./XV. Yüzyıl Hekimleri	
Hekim	Ölüm Tarihi	Hekim	Ölüm Tarihi

²²⁸ Gülşenî, Furûzânî, Gaffûrî, Gunceví, "Mekteb-i pezeşkî Şiraz ez Âl-i Bûye ta ağaz Safevî", s. 345, Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 226.

²²⁹ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 222-223.

²³⁰ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 154.

²³¹ Mohammodali Shoja, Tubbs M., R.Shane, "The History of Anotomy in Persia". *Journal of Anotomy*, 2007, 210, s.371, Saîd-i Nefisî, *Târîh-i nazm u nesr der İrân*, s.193, Ali Akbar Ziaee, Persian Illustrated Anatomy from Timurid Iran, *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, XIX/2, 2014, s. 49.

²³² Mansûr b. Muhammed d. Ahmed b. Yusuf b. İlyâs Şîrâzî, *Kitab-ı teşrihü'l-ebdan min e't-tıb*. İntişârât-ı Müessesesi-ı Mütalaât-ı İslâmî-i Dânişgâh-ı Tahrân, 1382/2003, s.15.

²³³ Mansur b. Muhammed d. Ahmed, *Kitab-ı Teşrihü'l-Ebdan Min e't-Tıb*, trk.trc. Esin Kâhya, Betül Bilgen, Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2014, s. 5-11.

²³⁴ Mîr, *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, s. 222-223.

²³⁵ Gülşenî, Furûzânî, Gaffûrî, Gunceví. "Mekteb-i pezeşkî Şiraz ez Âl-i Bûye ta ağaz Safevî". s.121.

²³⁶ Mansûr b. Muhammed d. Ahmed b. Yusuf b. İlyâs Şîrâzî, *Kitab-ı teşrihü'l-ebdan min e't-tıb*, s.20.

Muînüddîn b. Şîrâzî	700/1300	Muhammed b. İshak Eberkûhî	805/1402
Allâme Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih Kâzerûnî eş-Şîrâzî	710/1311	Zeynü'l-Attar Şîrâzî	806/1403
Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî	730/1329	Ali b. Muhammed b. Abdullah Müttabîb Ebzerî	815/1412
Mîrzâ Celâl Tabîb-i Şîrâzî	Ölüm tarihi net değil. 744/1343, 794/1392 ya da 795/1392	Hayreddin Hızır b. el-Fakih İlyâs	887/1482
Kefşker Kâzerûnî (ö.?)	Ölüm tarihi net değil.	Mansûr b. Muhammed d. Ahmed b. Yusuf b. İlyâs eş-Şîrâzî	Ölüm tarihi net değil.
Ebü'l-Mecîd Tabîb Beyzâvî	Ölüm tarihi net değil.		

Sonuç

İlhanlıların hâkimiyetinden sonra bölgede hanedanlar söz sahibi olmuştur. Özellikle bunlar arasında yer alan İncûlular ve Muzafferîler bölgenin gelişimi için önemli çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu hânedanlar halkın toplumsal ihtiyaçlarına cevap vermesi açısından Şîraz başta olmak üzere bölgenin genelinde çeşitli hastaneler inşa etmişlerdir. Kaynakların verdiği bilgiye göre bu hastaneler içerisinde Şîraz dârü'l-şifası ve Şîraz Muzafferî Hastanesi tanı ve tedavi konusunda ön plana çıkmış, önemli hekimlere ev sahipliği yapmıştır. Bu hastanelerde, modern dünyadakine benzer şekilde farklı branşlar oluşturulmuştur. Örneğin önemli hekimlerden biri olan Allâme Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih Kâzerûnî eş-Şîrâzî ve babası Ziyâeddin Mes'ûd el-Kâzerûnî bu hastanede göz hastalıkları alanında önemli çalışmalar yürütmüşlerdir. Yine Muhammed b. Ahmed b. Yusuf b. İlyâs eş-Şîrâzî'de (ö. 808/1406) anatomi alanında önemli çalışmalar yapmıştır. İran toprakları üzerinde bazı aileler yüzyıllarca tıp ilmiyle meşgul olmuşlardır. Fars bölgesinde de buna benzer şekilde tıp ilmiyle ilgilenen aileler varlık göstermişlerdir. Çalışılan döneme ait en önemli ailelerden biri de İlyâs ailesidir. Bu yüzyıllarda Necmeddîn Mahmud b. Sâinüddin İlyas eş-Şîrâzî, Mîrzâ Celâl Tabîb-i Şîrâzî, Yusuf b. Sâinüddin İlyâs, Mîrzâ Celâleddîn Ahmed b. Yusuf b. İlyas Hâfî eş-Şîrâzî, Mansûr b. Muhammed d. Ahmed b. Yûsuf b. İlyâs eş-Şîrâzî, Hayreddin Hızır b. el-Fakih İlyâs bu aileye mensup hekimlerden birkaçıdır.

Hekimler, hânedanların ve Timurluların hâkimiyetinde rahat bir çalışma fırsatı bulmuşlardır. Onlar, İlhanlı, İncû ve Muzafferî hükümdarları ve vezirleri tarafından desteklenmişlerdir. Hekimler de buna karşılık yazdıkları önemli eserleri ya hükümdarlara sunmuşlar ya da eserlerine onların isimlerini vermişlerdir. Bu dönemdeki hekimler sadece

şehirdeki ve saraydaki hastanelerde görev almamışlardır. Hekimlerin bir kısmı tasavvuf, edebiyat, şiir, mûsiki ve devlet yönetimi ile de meşgul olmuşlardır. Kimi zaman bağlı oldukları hanedanlarda siyâsî, ictimâî, ilmî iktisadî alanda önemli görevler de üstlenmişlerdir. Bununla birlikte devlet yönetiminde başarı gösteren hekimlerden bir kısmı da elçi olarak farklı coğrafyalara gönderilmişlerdir. Örneğin Allâme Kutbüddîn Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih Kâzerûnî eş-Şîrâzî, Hülâgû'nun emriyle Mısır Memlûk Sultanı Kalavun'a elçi olarak gönderilmiştir. Bölgedeki hekimlerin büyük çoğunluğu dünyaya geldikleri Fars bölgesindeki şehirlerde faaliyet göstermişlerdir. Ancak bazı hekimler özellikle İslâmiyet'in doğduğu kutsal topraklara giderek bağlı buldukları hânedanlar adına o bölgelerdeki insanlara hizmet etmişlerdir. Hekimler Arap Yarımadası dışında Anadolu'ya ve Mısır'a giderek zamanın yöneticileri ve tasavvuf önderleriyle görüşmeler yapmışlardır.

Kaynakça

Adamiyyat, Muhammed Hüseyin Rükzâde; *Dânişmendân ve Sohen-i Serâyân I*, Kitâpfurûşîha-i İslâmîyye ve Hayyâm, Tahran, 1337/1958.

Ali b. Hüseyin Ensârî Şîrâzî; *İhtiyarat'ül Bedia*, tsh. Muhammed Takî Mîr, Neşr-i Râzî, Isfahan, 1371/1992.

Âmirî, Seyyid Rezzâk; *Parseh Tarih-i Fars, Şehirha ve Rustaha-i An I*, İntişârât-ı Beynelmîleli-i Nevîd-i Şîraz, Şîraz, 1399/2020.

Başçı, Veysel; "Sûfî Şair Cezerî'nin Celâleddin Tabib-i Şîrazî'nin Mülemmanını Tahmîsi Üzerine Bir İnceleme", *İran Çalışmaları Dergisi*, VIII/2, 2024, s. 147-188.

Behrûzî, Muhammed Cevâd; *Kâzerûn-Şehr-i Sebz*, Müessesesi-i Ferheng-i ve Pejûheşî-i Dânişnâme-i Fârs, Şîraz, 1346/1967.

Celâl Tabîb Şîrâzî; *Gül u Nevruz*, tsh. Ali Muhaddîs, Uppsala University Press, Uppsala, 2001.

Cüneyd-i Şîrâzî; *Şeddü'l-izâr fî hattî'l-evzâr an züvvâri'l-mezâr (Hezâr u mezâr)*, İntişârât-ı Kitâphâne-i Ahmedî, Şîraz, 1364/1935.

Devletşâh-ı Semerkandî; *Tezkiretü's-Şuarâ (Şair Tezkireleri)*, trk. trc. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Enjoo, Seyyed Ali, Mosavat, Seyyed Hamdollah, Heydari, Mojtaba; "Medical Ethics in Iranian Traditional Medicine, a Review of Qutb al-Din al-Shirazi's Ethical Code", *The Journal of Research on History of Medicine*, III/3, 2014, 113-122.

Fazlinejad, Ahmad, Tajmiri, Behrooz; "Importance of Anatomy in Fars School of Medicine in the 7th and 8th Centuries A.H", *The Journal of Research on History of Medicine*, VII /1-8, 2018.

Freely, John; *Aladdin's lamp: How Greek Science Came to Europe through the Islamic World*, Alfred A. Knopf, New York, 2009.

Golshani Aliraza, Bosmia Anand N., Ahmadi Aida, Adloo Sara, Bayazidi Ali, Golshani Amir-Hossin, Shoja Mohammadali M; "The Mozaffari Hospital of Shiraz Persia", *Child's Nervous System*, XXX/30, 2014, s.801-805.

Gülşenî, Seyyid Ali Rezâ Gülşenî, Seyyid Ebü'l-Kasım Furûzânî, Zibâ Gaffûrî, Nergis Guncevi; "Mekteb-i pezeşkî Şîraz ez Âl-i Bûye ta ağaz Safevî", *Mecelle-i Tıbb-ı Sünneti İslâm ve İrân*, III, 1391/2012, s.341-350.

İsabeg, Ahmet; *Târîh-i bîmâristânâ-yı der İslâm*, trc. Nurullah Kesai, Çâphâne-i Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengi, 1371/1992.

İzzettullah, Zeki; *Emîr Timur Dönemi Bilginleri-Âlimler, Ârifler, Tarihçiler, Vezirler, Katipler, Şairler, Sanatçılar, Hekimler*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2021.

Kaya, Mahmut; “Şîrâzî, Mahmûd b. İlyâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIX, 2020, 187.

Kebirî, Şirin, Mahmudî, Meryem; “Zaruret-i tashîh müceddid dîvân-ı Celâl Tabîb Şîrâzî”, *Faslnâme-i İlmî-i Metinşenâsî Adab-ı Farsî*, XIII-2/50, 1400/2021, s.33-52.

Kerametî Yunus, Kûsî, Muhsîn; “Attarşenâsî der sünneti dârûşenâsî dovre-i İslâmî ez sede-i sevvom ta nehom kamerî”, *Pejûheşnâme-i Târih-i Temeddûn-ı İslâmî*, LIII/2, 1399/2020, s. 539-559.

Keshavarz Fateme; *A descriptive and analytical catalogue of Persian manuscripts in the library of the Wellcome Institute for The History of Medicine*, Wellcome Institute for the History of Medicine, London, 1986.

Kordi-Tamandani, Karimbakhsh, Hakimifar, Khalil; “Gowâti Music Therapy: An Ancient Healing Tradition in Taftan, Baluchestan”, *Journal of Religion and Health*, LXIII, 2024, s.924-941.

Kutbüddîn-i Şîrâzî; *Dürretü't-tâc li gurreti'd-dîbâc*, Neşr-i Hikmet, 1369/1990.

Le Strange, Guy; *Doğu Hilâfetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, trk.trc., Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

Mansur b. Muhammed b. Ahmed; *Kitab-ı Teşrihü'l-Ebdan Min e't-Tıb*, trk.trc. Esin Kâhya, Betül Bilgen, Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2014.

Mansûr b. Muhammed d. Ahmed b. Yusuf b. İlyâs Şîrâzî; *Kitab-ı teşrihü'l-ebdan min e't-tıb*, İntişârât-ı Müessesesi-i Mütalaât-ı İslâmî-i Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1382/2003.

Mir Caferi Hüseyin, Destfuruş Mehdi Bazaz; “Mezarat-ı Çerandab-ı Tebriz”, *Metin Şenasi-i Adab-ı Farsî*, I/4, 1388/2009, s.19-42.

Mîr, Muhammed Takî; *Pezeşkân-ı namî-i Fârs*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Şîraz, Şîraz 1363/1984.

Mirzâ Hasan Fesâî-yi Şîrâzî; *Fârsnâme-i nâsırî*, I, II, tsh. Mansur Rastegâr Fesâî, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1388/2009.

Nasr, Seyyed Hossein; *Science and Civilization in Islam*, ABC International Group, Chicago, t.y.

Nevrûzî, Cemşîd, Sadıkferd, Mujgan; “Çegûnegî-i nekş-i afrenî zenan-ı derbare-i der hukûmet-i Âl-i Muzaffer”, *Târih-i İrân*, XIII/2, 1399/2020, s. 43-66.

Ochilova, Oydinoy Rakhmiddinovna; “Development of Medicine in the Era of Timurids”, *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research*, VII/4, 2021, s. 238-240.

Parvizinia, Sedigheh; “The Medical Advancements in Shiraz during the Ilkhanid Period: An Investigation of the Contributions of Najmuddin Mahmoud Elias Shirazi”, *The Journal of Research on History of Medicine*, XII/1, 2023, 4.

Rieu, Charles; *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum II*, British Museum, London, 1881.

Saîd-i Nefîsî; *Târih-i nazm u nesr der İrân*, Kitâpfurûşî-i Faruqi, Tahran, 1344/1965.

Sha'rbaf, Javad Ghazi, Mohammadinasab, Reza, Basnas, Mehri; “Introducing the Book Ikhtiyarat Badii: An Investigation Over Its Importance in the Pharmacology of the Islamic Period”, *The Journal of Research on History of Medicine*, IX/2, 2020, s. 95-102.

Shoja, Mohammodali M., Tubbs, Shane R; “The History of Anotomy in Persia”, *Journal of Anotomy*, 210, 2007, s.359-378.

Sutudeh, Hüseyin Kuli; *Târîh-i Âl-i Muzaffer II*, Tahran: İntîşârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1389/2010.

Şerbetçi, Azmi; “Kutbüddîn-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVI, 2002 s.487-489.

Şihâbüddîn es-Sühreverdî; *Hikmetü'l-İşrâk*, frs. trc. Seyyid Ca'fer Seccâdi, İntîşârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1357/1978.

Walbridge, John; “Al-Shîrâzî”, *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, edt. Helaine Selin, Springer, I, 2008, s.157-158.

Zâhîd, Seyyid Saîd; *Ferheng ve temeddûn-ı İrân ve Fârs*, Şîraz: Bünyâd-ı Fârs Şenâsî, ty.

Ziaee, Ali Akbar. Persian Illustrated Anatomy from Timurid Iran, *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, XIX/2, 2014, s.49-52.

DİN-HASTALIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: KEFARET YAZITLARI *

Fatma KESKİN

(PhD., MD.)

Bağımsız Araştırmacı

<https://orcid.org/0000-0002-2085-4068>

ftmkskn2008@gmail.com

Geliş Tarihi: 10.08.2025

Kabul Tarihi: 10.11.2025

Derleme

* Bu makale XV. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde (Bilecik, 5-8 Haziran 2024) sözlü olarak sunulan "Anadolu'da Men Kültü ve Tıp Tarihi Açısından Önemi" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

Öz: Bu makalenin konusu Anadolu'nun Lidya ve Frigya bölgelerinde (günümüz Manisa ve civarı) ele geçen bir grup yazıttır. 1-3. Yüzyıllara tarihlenen ve kefarete yazıtları olarak adlandırılan bu metinler Hıristiyanlığın kabulünden önce Roma İmparatorluğu'na bağlı Asya Eyaleti'nin sınırları içinde bulunan Lydia ve Frigya'nın kırsal bölgelerinde yaşayan toplulukların sosyal ve dini hayatlarının yanında hastalık ve tedavi kavramlarına yaklaşımlarına da ışık tutmaktadır. Bu çalışmada kefarete yazıtları ile ilgili literatür, hastalık ve iyileşme temalarına odaklanarak incelenmiş, dönemin bilimsel tıbbına yönelik çalışmalar ve arkeolojik veriler ile birlikte değerlendirilerek bölge insanının kendi sağlıklarına ilişkin yaklaşımları anlaşılmasına çalışılmıştır. Bilimsel tıbbın geliştiği ve Efes, Bergama, İzmir gibi önemli tıp merkezlerinin ön plana çıktığı bu dönemde yazıtlar, merkezden uzak yerleşimlerde hastalık ve iyileşme kavramlarına yaklaşımın şekillenmesinde yerel tapınakların önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Kefarete Yazıtları, Din-Hastalık İlişkisi, Tanrısal Ceza

AN EVALUATION OF THE RELIGION-DISEASE RELATIONSHIP: PROPITIATORY INSCRIPTIONS

Abstract: The subject of this article is a group of inscriptions unearthed in the Lydia and Phrygia regions of Western Anatolia (Today's Manisa and its surroundings). These texts, dated to the 1st-3rd centuries AD and called propitiatory inscriptions, shed light on the social and religious lives of the communities living in the rural areas of Lydia and Phrygia, within the borders of the Asian Province of the Roman Empire, before the adoption of Christianity, as well as their approaches to the concepts of disease and treatment. In this study, the literature on propitiatory inscriptions was studied by focusing on the themes of illness and healing, and was evaluated together with scientific medical studies of the period and archaeological data to understand the approaches of the people of the region to their own health. In this period, when scientific medicine developed and important medical centers such as Ephesus, Pergamum, and Izmir came to the fore, inscriptions show that local temples played an important role in shaping the approach to the concepts of disease and healing in settlements far from the center.

Keywords: Propitiatory Inscriptions, Religion-Disease Relationship, Divine Punishment.

Giriş

Anadolu'nun Lidya ve Frigya bölgelerinde ele geçen ve 1-3. yüzyıllara tarihlenen kefaret yazıtları işlenen bir günahın itirafı ve tanrıdan af dilemek amacıyla taş üzerine yazılmış adak metinleridir. İtiraf yazıtları, günah çıkartma yazıtları, tövbe yazıtları olarak da adlandırılan bu yazıtlar ağırlıklı olarak dönemin Roma İmparatorluğu'na bağlı Asya Eyaleti'nin sınırlarında bulunan Kuzeydoğu Lydia, özellikle günümüz Manisa ilinin Kula ilçesi ve etrafındaki geniş kırsal alanlarda yapılan kazılarda elde edilmiştir. Dağınık olarak ele geçen yazıtlar 1994 yılında "Die Beichtinschriften Westkleinasiens" adıyla Georg Petzl tarafından yayınlanmış,²³⁷ Türkçe çevirisi ise 2012 yılında Pınar Özlem Ayaçlar tarafından yapılmıştır.²³⁸

Yazıtlar çoğunlukla bozuk bir Yunanca ile yazılmış, bir kısmında adandıkları tanrılar veya sembolleri, bir kısmında ise hastalanan veya iyileşen organlar resmedilmiştir. Yazıtların bazı kısımlarının kayıp olması ve dilin kullanımındaki geniş çeşitlilik metinlerin okunma ve yorumlanmasını güçleştirmiş olmakla birlikte hemen tüm yazıtlarda belirli bir düzenin takip edildiği görülmektedir. Günah işleyen kişinin kendini tanıtmaya başlayan metinler, işlenen günahın itirafı ve uğranılan cezanın açıklanması ile devam etmekte, bağışlanma dilekleri ve tanrının gücünün övülmesi ile son bulmaktadır. Metinlerin yazılı olduğu stel adı verilen taşlar ise tanrının gücünü hatırlatması ve ibret olması amacıyla tapınak gibi herkesin görebileceği bir yere dikilmektedirler.²³⁹

Yazıtlarda en çok tapınan tanrıların Men ve Zeus olduğu görülmekte, bu tanrıları Meter, Apollon ve Artemis Anaitis izlemektedir. Frig,²⁴⁰ Pers²⁴¹ veya çok daha önce Anadolu kaynaklı²⁴² olduğu yönünde görüş ayrılıkları bulunan Men'e adanan yazıtlar özellikle Manisa Kula ve çevresinden elde edilmiştir. Bu yazıtlarda Tanrı Men, Men (Meis) Aksiottenos, Men Tiamou, Men Artemidorou gibi olasılıkla tapınan yerleşimin ismiyle beraber anılmıştır. Yunan tanrısı Artemis ile Pers tanrısı Anahita'nın özelliklerinin bir araya getirildiği Artemis Anahitis ise özellikle Katakekaumene'de (günümüz Kula ve çevresi) yoğun tapım görmüştür. Birçok yerleşimde Tanrı Men ile Artemis Anahitis'e birlikte tapındığı anlaşılmaktadır.²⁴³ Yunan tanrıları Zeus ve Apollon'a, Zeus Sabazios, İkiz Meşeler Zeus'u, Apollon Tarsios, Apollon Aksyros gibi yerel adlar eklenerek adanan yazıtlar Manisa ve çevresinde yoğun olarak bulunmuştur. Anadolu tanrıçası Kibele'nin özelliklerinin atfedildiği Tanrı Meter'e ise Meter Anaeitis ismi ile Kula ve civarında, Meter Phileis ismi ile Manisa Alayşehir ve civarında tapınılmıştır. Yunan olmakla beraber Anadolu'nun yerel tanrıları ile birlikte tapınan veya yerel isimler ve sıfatlar ile birleştirilerek yerel özellikler kazandırılan bu tanrılar ile Anadolu coğrafyası Roma'nın da yönetim becerisiyle çok çeşitli yerel inanç biçimlerine sahne olmuştur.²⁴⁴ Hızla yayılan Hıristiyanlığa karşı Roma Yönetimi tarafından desteklenen tapınlara geniş ödenekler ayrılmış ve yardımlarda bulunulmuştur.²⁴⁵

²³⁷ Georg Petzl; "Die Beichtinschriften Westkleinasiens". Epigraphica Anatolica, Issue: 22, 1994

²³⁸ P. Özlem Ayaçlar; *Confessiones: Antik Çağda Günah, İtiraf, Kefaret*. Ege Yayınları, İstanbul, 2012, s: 20.

²³⁹ Angelos Chaniotis; "Illness and Cures in the Greek Propitiatory Inscriptions and Dedications of Lydia and Phrygia" *H.F.J. Horstmanshoff- Ph. J. van der Eijk- P.H. Schrijvers (eds.), Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context, II*, Amsterdam-Atlanta 1995, s: 323-344.

²⁴⁰ W.M. Ramsay; *Cities and Bishoprics of Phrygia, V.I.* Oxford, 1895, s.169. <https://archive.org/details/citiesbishoprics01rams/page/n5/mode/2up> erişim tarihi: 02.10.2025

²⁴¹ Eugene Numa Lane; *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis, V.III.* Leiden, 1976, s:113. <https://archive.org/details/corpusmonumentorum0002lane/page/n5/mode/2up> erişim tarihi: 02.20.2025.

²⁴² Afif Erzen; "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında". Belleten, 1953, Cilt: 17, Sayı:65, 1953, ss:1-14

²⁴³ Hasan Malay; *Batı Anadolu'da Yerel Tanrılar ve Tapım Merkezleri*. TTK, Ankara, 1990, s:389-95.

²⁴⁴ W.M. Ramsay; *The Historical Geography of Asia Minor*. London, 1890, p:23-27. <https://archive.org/details/TheHistoricalGeographyOfAsiaMinor/page/25/mode/2up?view=theater> erişim tarihi: 23.09.2025.

²⁴⁵ Mehmet Özhanlı; "Pisidia Antiokeiası Men Kutsal Alanı Hazine Binaları". Höyük, 9, 2022, s:113-135.

Dini bir merkez olmanın yanında tapınaklar çeşitli gelir kaynakları ile ekonomik bir merkez olarak da dikkat çekmektedirler. Strabon yerel tapınakların geniş arazilere sahip olduğunu ve buralarda binlerce tapınak kölesinin çalıştığını nakletmiştir.²⁴⁶ Manisa Akhisar’da bulunan bir tapınağa adak olarak sunulan altı kölenin isimlerinin sıralandığı bir yazıt bu bilgiyi desteklemektedir.²⁴⁷ Denizli’nin Çal ilçesindeki Apollon Lairbenos Tapınağı’nın duvarlarında tanrıya adanan yüzlerce kişinin isminin yazılı olması ise tapınaklara köle adamanın yaygın olduğuna işaret etmektedir.²⁴⁸ Tapınakların kutsal alanları, arazileri, hayvanları ve ormanları olduğu, tanrıya ait olan bu mülklerin kutsal yasalar ile korunduğu, yasaların ihlal edilmesinin ise ağır cezaları gerektirdiği yazıtlardan anlaşılmaktadır. Tanrı Meis Attalos mülklerinin satışını veya rehin verilmesini yasaklamış, kurallara uymayanların cezalandırılacağını bildirmiştir.²⁴⁹ Çoğunlukla bir hastalık veya ölüm şeklinde olan bu cezalar tapınakların sosyal ve dini yaşam yanında hastalık ve sağlık kavramlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Kefaret Yazıtlarında Hastalık Sebepleri, Yaygın Hastalıklar ve Tedavi

Hastalık Sebepleri

Kefaret yazıtlarında hastalıkların işlenen bir günahın sonucu olarak tanrı tarafından verilen bir ceza olduğu açıkça belirtilmektedir.²⁵⁰ İşlenen günahlar ise çok çeşitli olmakla beraber ağırlıklı olarak dini karakterdedir. Tapınak ve kutsal arazilere izinsiz²⁵¹ ve temizlenmeden girmek,^{252, 253} ağaç kesmek,²⁵⁴ avlanmak,²⁵⁵ kutsal toprağı işlemek ve kazanç elde etmek,²⁵⁶ kutsal alanda cinsel ilişkiye girmek,²⁵⁷ tanrıya karşı olan görevlerini ihmal etmek,^{258, 259} adağını yerine getirmemek günah sayılmıştır. Bergama’da bulunan bir yazıtta çocuğu olması için tanrı Men Axiottenos’a adakta bulunan Apphias’ın isteği yerine geldikten sonra vaadini yerine getirmekte geciktiği için cezalandırıldığı yazmaktadır.²⁶⁰

---

²⁴⁶ Strabon; *Geographica* VII, s: 331.

²⁴⁷ Hasan Malay; Sosyal Tarih, <http://www.hasanmalay.com/index.php/din/larmene.html>. erişim tarihi: 31.07.2025

²⁴⁸ Hasan Malay; Sosyal Tarih, <http://www.hasanmalay.com/index.php/din/larmene.html>. erişim tarihi: 31.07.2025

²⁴⁹ Aytaçlar; *age.*, s: 138, no: 128; Georg Petzl; “Neue Inschriften aus Lydien II”, *Epigraphica Anatolica*, 28, 1997, s:69-79.

²⁵⁰ Aytaçlar; *age.*, s: 128, no:100; Georg Petzl; “Die Beichtinschriften Westkleinasiens”, *Epigraphica Anatolica*, 22, 1994, no:100; Eugene N. Lane; *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis (CMRDM)I-IV*, 1971, s:51, no:77.

²⁵¹ Aytaçlar; *age.*, s:132, no:112; Petzl, *age.*, no:112; William H. Buckler, William M. Calder and William K.C. Guthrie; *Monumenta Asiae Minoris Antiqua IV: Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia (MAMA IV)*, Manchester, 1993, s: 107, no:285.

²⁵² Aytaçlar; *age.*, s:134, no:115; Petzl, *agm.*, no:115; MAMA IV, *age.*, s: 108, no:28.

²⁵³ Aytaçlar; *age.*, s:135, no:120; Petzl, *agm.*, no:120.

²⁵⁴ Aytaçlar; *age.*, s:120, no: 76; Petzl, *agm.*, no:76.

²⁵⁵ Aytaçlar; *age.*, s:107, no:50; Petzl, *agm.*, no:50.

²⁵⁶ Aytaçlar; *age.* s:91, no:9; Petzl, *agm.*, no:9.

²⁵⁷ Aytaçlar; *age.*, s:132, no:110; MAMA IV, *age.*, 106, no:283.

²⁵⁸ Aytaçlar; *age.*, s:95, no:19; Petzl, *agm.*, no:19.

²⁵⁹ Aytaçlar; *age.*, s:131, no:108; MAMA IV, *age.*, s: 104, no:281.

²⁶⁰ Aytaçlar; *age.*, s:114, no:65; Petzl, *age.*, no:65; Hasan Malay; New Confession-Inscriptions in the Manisa and Bergama Museums”, *Epigraphica Anatolica*, 12, 1988, s:147-154, no:3.

Ayrıca hırsızlık,²⁶¹ borcun ödenmemesi,²⁶² yalan yere yemin etmek,^{263, 264} yeminini bozmak,^{265, 266} zina yapmak,²⁶⁷ anne babaya saygısızlık etmek,²⁶⁸ akrabaya eziyet etmek,²⁶⁹ insanları hakir görmek,²⁷⁰ öksüz çocuğa kötü muamele etmek²⁷¹ de yazıtlarda belirtilen günahlardandır.

Tanrıların halktan talep ettikleri para veya mülkün zamanında ödenmemesi ve tanrı istediği halde kişilerin kendilerini tanrının hizmetine adamamaları da tanrısal bir ceza sebebi olarak göze çarpmaktadır. Tanrı tarafından iki defa talep edilmesine rağmen istenen kurbanları sunmayan Babou başkalarına da örnek olsun diye çok büyük korku ve acılar çekmiş sonunda istenen kurbanları kendisi ve ailesinin kurtuluşu için sunmuştur.²⁷² Antonius Apellas ise tanrı tarafından çağrıldığı halde ayinlere katılmadığı için birçok kez cezalandırılmıştır.²⁷³

İlginç olarak kişinin kendisinin işlediği bir günahtan dolayı değil, bir akrabasının veya önceki nesillerden birinin işlediği bir günah sebebiyle cezalandırılması da mümkündür. Artemon ve Atimetos babaları tapınaktan deri çaldığı için Men Aksiottenos tarafından cezalandırılmıştır.²⁷⁴ Apollonios oğlu Asklas ise babasının işlemiş olduğu bir günah sebebiyle Zeus Sabazio'sa adakta bulunduğunu yazmıştır.²⁷⁵

Yazıtların bir kısmında işlenen günah ayrıntılı olarak tarif edilirken büyük bir kısmında günahkâr sadece işlediği bir günahtan dolayı cezalandırıldığını söyleyerek af dilemektedir. Sardes'te (Manisa, Salihli) bulunan bir yazıtta istediği kadını eş olarak almak için adakta bulunan Epaphroditos dileği gerçekleştikten sonra adağını yerine getirmediği için cezalandırıldığını²⁷⁶ yazarken, kutsal köle Sophron bir günah işlediği için Apollon Leimenos tarafından cezalandırıldığını belirtmekle yetinmiştir.²⁷⁷

Bazen de kişinin bilmediği bir günah sebebiyle cezalandırıldığı görülmektedir. Kula'da bulunan bir yazıtta Aleksandros ve kardeşleri bilerek ya da bilmeyerek işledikleri günahlardan ötürü tanrı Diodotos'un Men'ine fidiye vererek cezadan kurtulduklarını yazmışlardır.²⁷⁸ Artemiodor ve Amias ise tanrısal emir üzere bilerek veya bilmeyerek işledikleri günahların kefareti olarak stel diktiklerini belirtmişlerdir.²⁷⁹ Ayrıca tanrılar ile alay etmek²⁸⁰ ve tanrıların gücünü hafife almak²⁸¹ gibi içeriği geniş günahlardan yazıtlarda sıklıkla bahsedilmektedir. Yazıtların birçoğu hiç kimsenin aynı günahı işlememesi ve tanrıların gücünü küçümsememesi

²⁶¹ Aytaçlar; *age.*, s:93, no:13; Petzl, *agm.*, no:13.

²⁶² Aytaçlar; *age.*, s:121, no:79; Petzl, *agm.*, no:79.

²⁶³ Aytaçlar; *age.*, s:128, no:102; Petzl, *agm.*, no:102.

²⁶⁴ Aytaçlar; *age.*, s:87, no:2; Petzl, *agm.*, no:2; Lane; CMRDM I, *age.*, 46, no:69.

²⁶⁵ Aytaçlar; *age.*, s:129, no:103; Petzl, *agm.*, no:103; Ender VARİNLİOĞLU; "Zeus Orkamaneites and the Expiatory Inscriptions", *Epigraphica Anatolica*, 1, 1983, s: 75-86.

²⁶⁶ Aytaçlar; *age.*, s:129, no:105; Petzl, *agm.*, no:105.

²⁶⁷ Aytaçlar; *age.*, s:142, no: 137.

²⁶⁸ Aytaçlar; *age.*, s:106, no:47; Petzl, *agm.*, no:47; Malay; 1988, *agm.*, s:148, no: 1.

²⁶⁹ Aytaçlar; *age.*, s:105, no:44; Petzl, *agm.*, no:44.

²⁷⁰ Aytaçlar; *age.*, s:96, no:21; Petzl, *agm.*, no:21.

²⁷¹ Aytaçlar; *age.*, s:95, no:20; Petzl, *agm.*, no:20; Peter Herrmann, Ender Varinlioğlu; "THEOI PEREUDENOI, Eine Gruppe von Weihungen und Sühnschriften aus der Katakekaumene", *Epigraphica Anatolica*, 3 1984, s: 1-18, no:9.

²⁷² Aytaçlar; *age.*, s:139, kat no:129.

²⁷³ Aytaçlar; *age.*, s:131, no:108; Petzl, *agm.*, no:108; MAMA IV, 1, *age.*, no:281.

²⁷⁴ Aytaçlar; *age.*, s:114, no:64; Petzl, *agm.*, no:64; Malay; 1988, *agm.*, s: 149, no: 2.

²⁷⁵ Aytaçlar; *age.*, s:97, no:24; Petzl, *agm.*, no:24.

²⁷⁶ Aytaçlar; *age.*, s:128, no:101; Petzl, *agm.*, no:101; Lane; CMRDM I, *age.*, s:53, no:8

²⁷⁷ Aytaçlar; *age.*, s:131, no:109; Petzl, *agm.*, no:109; MAMA IV, *age.*, s: 105, no: 282.

²⁷⁸ Aytaçlar; *age.*, s:107, no:51; Petzl, *agm.*, no:51; Lane; CMRDM I, *age.*, s: 44, no: 66.

²⁷⁹ Aytaçlar; *age.*, s:108, no:53; Petzl, *agm.*, no:53 ; Lane; CMRDM I, *age.*, s: 41, no: 61.

²⁸⁰ Aytaçlar; *age.*, s:118, no:71; Petzl, *agm.*, no:71; Hasan Malay, Georg Petzl; "Neue Inschriften aus der Museen Manisa, Izmir und Bergama", *Epigraphica Anatolica*, 6, 1985, 55-69, no: 4.

²⁸¹ Aytaçlar; *age.*, s:102, no:36; Petzl, *agm.*, no:36.

gerektiği yönünde uyarılar ile son bulmaktadır. İtirafın taş üzerine yazıldıktan sonra tapınak gibi herkesin görebileceği bir yere dikilmesi bu uyarının sürekliliğini sağlaması bakımından kayda değerdir.

Yaygın Hastalıklar

Yazıtlarda belirtilen cezalar ise çoğunlukla bir hastalık, kaza, ölüm olabileceği gibi hayvanların veya mülklerin başına gelen bir felaket de olabilmektedir. Hastalıklar ağırlıklı olarak göz hastalığı, zihinsel hastalıklar, meme hastalıkları, cinsel organ hastalıkları ve ölüme benzer bir durumdur. Genel olarak sebebi bilinmeyen ve tedavi edilemeyen hastalıkların tanrılar tarafından verildiğinin düşünüldüğü görülmektedir. Kaza, düşme, çarpma, vurma gibi sebebi kesin olarak bilinen hastalıkların tanrılara bağlanmadığı ve yazıtlarda yer almadığı anlaşılmaktadır. Bunun bir istisnası kazayla elinden düşürdüğü bağ bıçağının ayağını yaralaması sonucu ölen Sokrates'tir.²⁸² Ancak nihayetinde onun ölümü de annesinin büyü yapması sonucu tanrılar tarafından verilen cezaya bağlanmıştır.

Yazıtların bir kısmında ceza ayrıntılı olarak anlatılırken, birçok yazıtta işlenen bir günahtan dolayı cezalandırıldığının itirafı ile yetinilir. Stratonike bir ölçek buğday borç aldığı ve borcunu ödemekte geciktiği için tanrı Men Axiottenos tarafından sağ memesinden cezalandırılırken,²⁸³ Amnias yalan yere yemin ettiği için Meter Phileis tarafından yine memesinden cezalandırılmıştır.²⁸⁴ Ancak Killik'de (Manisa, Alaşehir) bulunan bir yazıtta memelerinden cezalandırılan Prosede sağlığına kavuşmak amacıyla Tanrıça Phileis'e ve Men Tiamou'ya adak sunduğunu yazmış ancak günahının ne olduğundan bahsetmemiştir.²⁸⁵

Yazıtlardan tanrısal cezanın çok çeşitli şekillerde ve işlenen günah ile orantısız olduğu anlaşılmaktadır. Kula'da bulunan bir yazıtta tanrıların değerli bir taş çalan ancak sonradan onu yerine koyan genç Apphia'yı "mahvettiği" yazmaktadır.²⁸⁶ Benzer günahların farklı cezalar, farklı günahların aynı ceza ile cezalandırıldığı, bazen de hiç cezalandırılmadığı sadece itirafın yazılı olduğu bir taş dikmenin ve kurbanlar sunmanın tanrının öfkesini yatıştırmak için yeterli olduğu görülmektedir. Ayazviran'da (Kula) bulunan bir yazıtta Diokles, Zeus Sabazios ve Meter Hipta'ya ait kutsal güvercinleri avladığı için gözlerinden cezalandırılırken,²⁸⁷ Topuzdamları'nda (Kula) bulunan bir başka yazıtta bir tapınak görevlisi olan Agathopos işe gelmemesi nedeniyle Pereudos Tanrıları tarafından gözlerinden cezalandırılmıştır.²⁸⁸ Yine tanrıların kutsal kölesinin kovulmasına sebep olan bir kişi gözlerinden cezalandırıldığını yazmıştır.²⁸⁹

Bazen ise metinlere ek olarak hastalanan organ resmedilmektedir. Temizlenme süresine uymadığı için Ana tanrıça Larmene tarafından gözlerinden cezalandırılan Pannykhis'in sağlığına kavuştuktan sonra tanrıçaya teşekkür ettiği ve gücünü övdüğü stelinde bir çift göz - resmi bulunmaktadır (Resim-1). Kula'da bulunan ve üzerinde bir çift meme ve bacak ile birlikte ayak rölyefi bulunan yazıtta ise bir grup kişinin bir araya gelerek tanrıça Ana Anaetisi'ni yatıştırdıktan sonra çocukları ve hayvanları için Thea Anaetisi'e ve Meis Tiamou'ya kurban sundukları yazmakta²⁹⁰ (Resim-2) ancak hastalanan bir organdan bahsedilmemektedir. Adakta bulunan kişilerin meme, bacak ve ayaklarından cezalandırılmış olmaları mümkündür. Yine

²⁸² Aytaçlar; *age.*, s: 116, no: 69; Petzl, *agm.*, no: 69; Lane; CMRDM I, *age.*, s: 27-9, no:44.

²⁸³ Aytaçlar; *age.*, s: 114, no: 63; Petzl, *agm.*, no: 69; Ender Varinlioğlu; "Eine Gruppe von Sühneinschriften aus dem Museum von Usak", *Epigraphica Anatolica*, 13, 1989, s: 37-50.

²⁸⁴ Aytaçlar; *age.*, s:126, no:95; Petzl, *agm.*, no:95; Hasan Malay; "The Sanctuary of Meter Phileis Near Philadelphia". *Epigraphica Anatolica*, 6, 1985, 111-26, no: A1.

²⁸⁵ Aytaçlar; *age.*, s: 123, no:84; Petzl, *agm.*, no:84.

²⁸⁶ Aytaçlar; *age.*, s: 111, no:59; Hasan Malay; "Lydia'da Günah Çıkartma Yazıtları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 89, 1999.

²⁸⁷ Aytaçlar; *age.*, s: 107, no: 50; Petzl, *agm.*, no:50.

²⁸⁸ Aytaçlar; *age.*, s:94, no:16. Petzl, *agm.*, no: 16.; Herman, Varinlioğlu; 1984, *agm.*, 2, no:1.

²⁸⁹ Aytaçlar; *age.*,s:107, no:49; Petzl, *agm.*, no: 49.

²⁹⁰ Aytaçlar; *age.*, s:117, no:70; Petzl, *agm.*, no:70; Lane; CMRDM I, *age.*, s: 23, no:35.

kaba etlerinden cezalandırılan Glyka'nın bağışlanmak amacıyla tanrı Anaitis'e sunduğu adakta bacak ve kalça rölyefi bulunmaktadır.²⁹¹ (Resim-3)

Günah işleyen kişinin ölümü veya ölüme yakın bir duruma getirilmesi de cezalar arasındadır. Ancak burada da günah ile ceza arasında bir orantının olmadığı görülmektedir. Perkenoi tanrıları kutsal ormana hayvan sokulmasının yasak olduğunu önceden bildirdikleri halde Zeus Orates'in kutsal ormanına hayvan sokan Eumenes'i ölümcül bir duruma sokarak cezalandırmışlardır.²⁹² Skollos borç aldığı parayı zamanında ödeyeceğine dair yeminini tutmadığı için Meter Atimis ve Men Tiamou tarafından,²⁹³ domuz çalmakla suçlanan Hermogenes suçunu kabul etmediği için Meter Anaitis tarafından,²⁹⁴ Ammion ve kızı Meltine hırsızlık yapmadıklarına dair yalan yere yemin ettikleri için tanrı Meis Ouranios Artemidorou tarafından ölüme mahkûm edilmiştir.²⁹⁵ Dionysos ise temizlenme kuralını zamanında yerine getirmediği için Meter Anaitis tarafından ölümlerle cezalandırılmıştır.²⁹⁶ Ancak ceza günah işleyen kişinin ölümü ile tamamlanmamış Skollos ve Hermogenes'in yakınları tanrıların öfkelerini yatıştırmak amacıyla stel dikmişlerdir. Çok farklı günahların ölümlerle cezalandırılması ve işlenen günah ile verilen ceza arasındaki orantısızlık insanların ölümünün tapınak tarafından toplum üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Özellikle günah işleyen kişinin ölümünden sonra yakınlarının tanrıların öfkelerini dindirmek ve cezanın sonraki nesillerde devam etmesini önlemek amacıyla stel dikerek tanrıyı yüceltmeleri gerekliliği bu baskının boyutlarına işaret etmektedir. Zira bir yakınının günahından dolayı cezalandırılmak yazıtlarda sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Zeus Peizenos'a bir sığır adayan Diogenes sözünü yerine getirmediği için kız kardeşi Tatiane gözlerinden cezalandırılmıştır.²⁹⁷ Tanrının evinde oturan Apollonios'un itaatsizlik yapması üzerine oğlu Iulius ve torunu Marcia ise Tanrı Meis Labanas ve Meis Petraeites tarafından ölümlerle cezalandırılmışlardır.²⁹⁸ Bilinen bir günahı olmayan kişilerin hastalıkları veya ölümlerinin bir başkasının işlediği bir günahtan dolayı yine tanrısal bir cezaya bağlanması tapınaklarının toplum üzerindeki etkisinin gücünü göstermesi açısından ilginçtir. Nitekim Meter Taszene tarafından cezalandırılan Nais de kendisinin ve çocuklarının kurtuluşu için stel diktiğini yazmıştır.²⁹⁹

İşlenen günahın cezasının nasıl belirlendiği hususunda ise yazıtların büyük bir kısmında net bir bilgi olmamakla beraber bazı yazıtlarda tapınakta bir çeşit mahkemenin kurulduğu ve günah işleyen kişinin yargılandığından bahsedilmektedir. Burçak Ovası'nda (Kula) bulunan bir yazıtta öksüzlere kötü muamele yapan kişilere karşı Men Petraeites ve Men Labanas adına tapınakta asa dikildiği ve yargılama sonucunda cezalandırıldığı belirtilmektedir.³⁰⁰ Ayrıca Kula'da bulunan bir başka yazıtta şarap yüzünden iftiraya uğrayan Artemidoros'un tapınağa giderek Men Aksiottenos'a yazılı şikâyetle bulunduğu ve tanrının iftira atanları cezalandırdığı yazmaktadır.³⁰¹ Şikâyet üzere dikilen kutsal asanın önünde yapıldığı anlaşılan yargılamada öncelikle günah işleyen kişinin gelip itirafta bulunmasının beklendiği görülmektedir. Zira domuzu kaybolan Apollonius domuzunu çalanın ortaya çıkması için tapınağa bir asa dikmiş ancak kimse gelip itirafta bulunmamıştır.³⁰²

²⁹¹ Aytaçlar; *age.*, s: 120, no:75; Petzl, *agm.*, no:75.

²⁹² Aytaçlar; *age.*, s:90, no:7; Petzl, *agm.*, no:7.

²⁹³ Aytaçlar; *age.*, s: 108, no:54; Petzl, *agm.*, no:54; Lane; CMRDM I, *age.*, s: 33, no:51.

²⁹⁴ Aytaçlar; *age.*, s:115, no: 68; Petzl, *agm.*, no:68; Lane; CMRDM I, *age.*, s: 26, no:43.

²⁹⁵ Aytaçlar; *age.*, s: 142, no: 136.

²⁹⁶ Aytaçlar; *age.*, s: 119, no: 72; Petzl, *agm.*, no:72.

²⁹⁷ Aytaçlar; *age.*, s: 105, no: 45; Petzl, *agm.*, no:45.

²⁹⁸ Aytaçlar; *age.*, s: 102, no:37; Petzl, *agm.*, no:37.

²⁹⁹ Aytaçlar; *age.*, s:104, no:41; Petzl, *agm.*, no: 41.

³⁰⁰ Aytaçlar; *age.*, s: 101, kat no: 35; Petzl, *agm.*, no:35; Lane; CMRDM I, s: 42,no: 62.

³⁰¹ Aytaçlar; *age.*, s: 112, kat no: 60; Petzl, *agm.*, no:60; Lane; CMRDM I, s: 140, no: 58.

³⁰² Aytaçlar; *age.*, s: 144, kat no: 141.

Yargılamanın herkese açık olduğu, tanrı ve tapınak görevlileri ile birlikte köy halkının da yargılamada hazır bulunduğu yazıtlarda belirtilmektedir. Babalarına eziyet eden Ammianos ve Hermogenes babalarının ölümünden sonra pişman olup tapınağa giderek, Tanrı Men Motylleites, Zeus Sabazios ve Artemis Anaitis, Tanrıların Büyük Meclisi, Kutsal Dernek ve köy yetkililerinin huzurunda cezalandırılmamak için ne yapmaları gerektiğini sormuşlardır.³⁰³ Bir başkasına ait hayvanların bakımını üstlenen Hermogenes ise tapınakta tanrılar huzurunda yargılanmış, hayvanları başıboş bırakmadığına dair yemin etmiş, ancak yalan yere yemin ettiği gerekçesi ile bir öküz ve bir eşeği öldürülmek suretiyle cezalandırılmıştır. Hermogenes'in itaatsizliğinde ısrar etmesi sonucu kızı da öldürülmüş, böylece Hermogenes yemininden dönmüş ve çocukları da tanrının gücünü öven bir stel dikmişlerdir.³⁰⁴ Karara itiraz eden Hermogenes'in cezasının artarak kızının ölümü ile sonuçlanması ve nihayetinde kendisine yöneltilen suçlamayı kabul etmek zorunda kalması yargılamanın adil olmayabileceği yönünde şüpheler uyandırmaktadır. Yargılamanın halka açık olması ve sonucunda Hermogenes'in çocuklarının stel dikerek tanrıları övmesini ise tanrıların kararlarına rıza gösterilmesi yönünde topluma verilen bir uyarı olarak değerlendirmek mümkündür.

Hastalığın Tedavisi

Hastalıktan kurtulmak veya hastalık ve ölüm ile cezalandırılmamak için işlenen günahın bir taş üzerine yazılarak itiraf edilmesi ve bu taşın tapınak gibi herkesin görebileceği bir yere dikilerek tanrıların yüceltilmesi tedavinin ilk şartı olarak tüm yazıtlarda yer almakta ve birçok günahın bağışlanması için yeterli olmaktadır. Men Axiottenos'a bir boğa adayan ve dileği yerine gelince boğa almaya gücü yetmeyen Tatiene tanrıya danışmış ve tanrı bir stel dikmesini yeterli bulmuştur.³⁰⁵ Kutsal alana temiz olmayan kıyafetler ile giren Antonia, cezalandırıldıktan sonra günahını itiraf eden bir stel dikerek tanrıyı yücelttiğini ve sağlığına kavuştuğunu yazmıştır.³⁰⁶ Yine ayağından cezalandırılan Menophila iyileştiği takdirde Tanrı Zeus'a adakta bulunacağına dair söz vermiş, sözünü tutmayınca tanrı, kardeşinin bir stel dikmesini istemiştir.³⁰⁷

Ancak birçok yazıtta bu uygulamanın tanrıların öfkesini yatıştırmakta her zaman yeterli olmadığı, sağlığı geri kazanmak için günahın itirafı ve stel dikmenin yanında arınma ve kurbanlardan da bahsedilmektedir. Ortaköy'de (Manisa, Salihli) bulunan bir yazıt parçasında bir kutsal köle kurban edilmemiş et yediği için cezalandırıldığını, temizlenerek ve kurbanlar vererek tanrıyı yatıştırdığını, böylece tanrının vücudunu kurtardığını ve bedenini geri verdiğini yazmıştır.³⁰⁸ Arınmanın ne şekilde olduğuna yönelik yazıtlarda net bir bilgiye rastlanmamasına karşın belirli temizlik kurallarının olduğu anlaşılmaktadır. Kirli elbiselerle tapınağa girmek günah sayıldığı gibi adet görmek, doğum ve düşük yapmak, cinsel ilişkide bulunmak, yasak yiyecekleri yemek gibi durumlar kirlilik olarak kabul edilmiş ve bu şekilde tapınağa girmek yasaklanmıştır. Temizlenme vaktinin ise kesin kurullarla belirlendiğine yönelik ifadeler bulunmaktadır. Pannykhis, 20. günde yıkandığı için Ana tanrıça Larmene tarafından gözlerinden cezalandırılmış ancak yine tanrıça tarafından iyileştirilmiştir.³⁰⁹ Olasılıkla doğum ya da düşük yapan ancak belirlenen süreden önce yıkandığı için cezalandırılan Pannykhis'in arınma kurallarını yerine getirerek ve stel dikerek iyileştiğini düşünmek mümkündür.

³⁰³ Aytaçlar; *age.*, s: 146, no:145; Hasan Malay; Sosyal Tarih, <http://www.hasanmalay.com/index.php/din/larmene.html>. erişim tarihi: 31.07.2025

³⁰⁴ Aytaçlar; *age.*, s: 100, kat no: 34; Petzl, *agm.*, no: 34.

³⁰⁵ Aytaçlar; *age.*, s: 113, no:61; Petzl, *agm.*, no: 61; Lane, CMRDM I, *age.*, s: 32, no:50.

³⁰⁶ Aytaçlar; *age.*, s: 105, no: 43; Petzl, *agm.*, no: 43.

³⁰⁷ Aytaçlar; *age.*, s: 147, no:146.

³⁰⁸ Aytaçlar; *age.*, s: 136, no: 123; Petzl, *agm.*, no: 123.

³⁰⁹ Hasan Malay; Sosyal Tarih, <http://www.hasanmalay.com/index.php/din/larmene.html>. erişim tarihi: 31.07.2025

Kurban konusu ise ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. İşlenen günah ile verilen ceza arasında herhangi bir orantıya rastlanmadığı gibi sunulacak kurbanlar ile günah arasında da bir orantı olmadığı gözlenmektedir. Üç defa zina yapan kutsal köle Teodoros'un yargılandığı mahkemede Tanrı Zeus ve Men Artemiodoru işlediği günahın ötürü onu körlükle cezalandırdıklarını ve bu cezadan kurtulmak için üç farklı hayvan kurban etmesi, ek olarak miktarı tanrılar tarafından belirlenen arpa, buğday ve şarabı tapınak görevlilerine bırakmasını istemiştir. Teodoros ilk günahından bir koyun, bir keklik ve bir köstebek vererek, ikinci günahından bir domuz yavrusu ve bir ton balığı vererek, üçüncü günahından ise bir tavuk, bir serçe ve bir güvercin vererek kurtulmuştur.³¹⁰ Bu hayvanların maddi değerinin olmaması daha çok temsili değerlerinin olabileceği ve birtakım dini ayinlerde kullanılabileceğini düşündürmektedir. Bu uygulamanın Anadolu'da yaygın olan hastalığın hayvanlara geçirilerek uzaklaştırılması inancından kaynaklanmış olabileceğine dair görüşlerin bulunması bu düşüncüyü desteklemektedir.³¹¹ Nitekim Ayazviran'da (Kula) bulunan bir adak parçasında tanrıçanın bir kutsal köleyi sorguladığı ve günahın üç tane sesli hayvan aracılığı ile uzaklaştırıldığı yazılıdır.³¹² Yine 6 yaşında bir çocukken kutsal alana kirli giysilerle giren Posphoros üç farklı hayvan sunarak tanrısal öfkeyi yatıştırmıştır.³¹³ Glykon ise tanrı Men Aksiottenos'a ait toprağı işleyerek kazanç elde eden büyükbabasının günahı için cezalandırılmış, bu cezadan üç farklı türden üçer adet hayvan sunarak ve buğday, şarap ve yağ ödeyerek kurtulmuştur.³¹⁴ Bu üç hayvanın dünyanın üç temel elementi olan toprak, hava ve suyu simgelediği ve ayinlerde kullanıldığı yönünde görüşler mevcuttur.³¹⁵ Nitekim Polion tanrı Men Aksiottenos ve Zeus Oreites'in kutsal alanına girerek kirlettiği için cezalandırılmış ve tanrıların öfkesini yatıştırmak için bir köstebek, bir serçe ve bir balık vermiştir. Ayrıca tapınak rahiplerine buğday, şarap, nohut ve bulgur bırakmış, günahını itiraf eden ve tanrıları öven bir stel dikerek tanrıların öfkesini kuşaklar boyu yatıştırdığını yazmıştır.³¹⁶ Burada köstebeğin toprağı, serçenin havayı, balığın ise suyu temsil ettiği yönündeki görüş tedavinin dini niteliklerine işaret etmektedir. Tapınağa kurbanlar yanında miktarını tanrıların belirlediği şarap, arpa, buğday gibi yiyeceklerin sunulması dikkat çekicidir. Bu uygulama tapınağın kutsal araziler ve onların işlenmesinden elde edilen gelir yanında bağışların da önemli bir gelir kaynağı olduğunu göstermektedir.

Yazıtlardan tanrıların isteğinin belirli bir standardının olmadığı anlaşılmaktadır. Kula'da bulunan bir yazıtta kutsal mahkemede Men Aksiottenos adına yapılan yeminlerin bozulması durumunda ceza olarak tapınağa 175 dinar ödenmesi kuralı konduğu yazılıdır.³¹⁷ Ancak bu nadir örnek dışında tanrılar günahın affedilmesi için kurbanlar sunmanın ve stel dikerek tanrıyı yüceltmenin yanında tapınağa miktarı yine tanrılar tarafından belirlenen buğday, arpa, şarap gibi gıda maddeleri, para, hayvan, arazi ve toplanan ürünlerin³¹⁸ de bağışlanmasını isteyebilmektedirler. Apollonios'un kızı işlediği bir günahın ötürü cezalandırıldığını, paralar harcayarak ve günahını itiraf eden yazılı bir taş dikerek tanrıları yatıştırdığını yazmıştır.³¹⁹ Bazen de bu bağışların cezalandırılmamak için fidye olarak önceden istendiği görülmektedir.³²⁰ Stel dikmek için de para ödendiğini yine yazıtlardan çıkarmak mümkündür. Erasistratos ve

³¹⁰ Aytaçlar; *age.*, s: 88, no:5 ; Petzl, *agm.*, no: 5; Hasan Malay; Arkeoloji ve Sanat, *agm.*,1999.

³¹¹ Chaniotis; *agm.*, s: 323-344; Varinlioğlu, E; "Eine Gruppe von Sühneinschriften aus dem Museum von Uşak", *Epigraphica Anatolica* 13, s:37-50.

³¹² Aytaçlar; *age.*, s: 143, no: 138.

³¹³ Aytaçlar; *age.*, s: 109, no:55; Petzl, *agm.*, no: 55; Varinlioğlu; 1989, *agm.*, s: 45-47, no:4.

³¹⁴ Aytaçlar; *age.*, s: 145, no:142.

³¹⁵ Chaniotis; *agm.*, s: 323-344

³¹⁶ Aytaçlar; *age.*, s:89, no:6; Petzl, *agm.*, no: 6; Varinlioğlu 1989, *agm.*, 47-49, no:5.

³¹⁷ Aytaçlar; *age.*, s:110, no: 58; Petzl; *agm.*, no:58.

³¹⁸ Aytaçlar; *age.*, s: 95, no: 18; Petzl; *agm.*, no: 18; Herrmann, Varinlioğlu; 1984, *agm.*, 7-8, no:4.

³¹⁹ Aytaçlar; *age.*, s:100, no: 33; Petzl; *agm.*, no: 33; Ender Varinlioğlu; "Vier Inschriften aus Lydien", *Epigraphica Anatolica*, 18, 1991, s: 91-5, no:1.

³²⁰ Aytaçlar; *age.*, s: 140, no:131.

kardeşleri tanrıların talebi üzerine stel dikilmesi için iki kez 25 dinar ödediklerini yazmıştır.³²¹ Yine hamamdan bir giysi çalınması üzerine kutsal asa dikilmiş, Men Aksiottenos giysiyi çalana bir haberci aracılığı ile giysiyi satmasını ve elde edeceği para ile tanrının gücünü öven bir taş dikmesini emretmiştir.³²² Tapınağa yapılan bağışların kişilerin malvarlıklarına göre belirlenmiş olması mümkündür. Zira büyük sayılan bir günah için stel dikmek yeterli bulunurken daha küçük bir günah için arazilerin ve ürünlerinin istendiğini görmek mümkündür.³²³

Günah işleyen kişinin cezalandırılmamak veya verilen cezadan kurtulmak için ne yapacağını bilemediği ve tanrılara sorduğu yazıtlarda sık karşılaşılan bir durumdur. Ayazviran'da bulunan bir yazıtta tanrı tarafından hizmet ile görevlendirilen ancak işe gitmek istemeyen genç bir kız olan Trophime'nin ceza olarak delirmesi üzerine tanrılar Meter Tarsene, Apollon Tarsios ve Men Artemidorou Aksiottenos'a danıştığı ve onların da tanrısal öfkeyi bir taş üzerine yazmasını ve kendisini tanrılara hizmet için adamasını emrettiği yazmaktadır.³²⁴ Phoibos ise işlediği günahın sonucunda ödeyeceği kurbanlar konusunda tanrıça Anaitis'e danışmıştır.³²⁵ Yine tapınaktan eşya çaldıkları için cezalandırılan Melit ve Makedon'un anne babası tanrı Apollon Aksyros'a danışmışlar ve şükrederek adakta bulunmuşlardır.³²⁶

Tanrının cevabı ise günah işleyen kişinin veya bir kâhinin rüyası ya da tanrının habercisi ile bildirilmektedir. Toma Dağı'nda bulunan bir yazıtta Athenaios bilmeden işlediği bir suç için tanrı İkiz Meşeler Zeus'u tarafından cezalandırıldığını, birçok cezadan sonra rüya aracılığı ile kendisinden bir stel talep edildiğini ve tanrının gücünü öven bir steli şükrederek diktiğini yazmıştır.³²⁷ Tanrının güvercinleri ile ilgili yalan yere yemin ettiği, kutsal alana izinsiz girdiği, küçükbaş hayvan çaldığı ve tanrının isteklerini yerine getirmediği için suçlu olduğunu ve birçok kez cezalandırıldığını itiraf eden Nik(...), Tanrı Helios Apollon'un rüyada kendisine görünerek bağışlanmak için yapılması gerekenleri söylediğini yazmıştır.³²⁸ Khryseos ve Stratonikos ise tanrı Men Aksiottenos'un habercisinin bildirmesi üzerine, bilerek ya da bilmeyerek işledikleri bir suça ilişkin tanrılara başvurmuşlar ve tanrıların talebi üzerine 100 dinar ödemişler ve tanrının gücünü öven bir taş dikmişlerdir.³²⁹ Tanrının habercinin bir tapınak görevlisi olması ve tanrıların talebinin de yine bir tapınak görevlisi tarafından iletilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Tanrıların isteklerinin yerine getirilmesinin iyileşmeyi sağlayıp sağlamadığına yönelik yazıtların büyük çoğunluğunda bilgi bulunmamakla beraber az bir kısmında iyileşmenin gerçekleştiğine dair ifadeler rastlanmaktadır. Soma'da bulunan bir yazıtta Zeus Trosou'nun tapınağında düzenlenen şölende kurban edilmemiş havyan eti yiyen kutsal köle Meidon'un ceza olarak üç ay boyunca konuşmaz hale getirildiği, tanrının rüyasına girerek başına gelenleri bir taş üzerine yazmasını emrettiği ve ancak taşı diktikten sonra tekrar konuşmaya başladığı yazmaktadır.³³⁰ Zeus Didymites'e ait olan bir meşe ağacını kestiği için Tanrı tarafından ölümcül bir duruma sokulan Stratonikos ise tehlikeden kurtulduktan sonra şükrederek stel diktiğini ve kimsenin tanrıların gücünü küçümsememesi ve meşe kesmemesi gerektiğini yazmıştır.³³¹ Ortaköy'de bulunan bir başka yazıtta Motella adında bir kadın kendisini düşmandan koruması amacıyla tapınağa asker götürdüğü için tanrı tarafından cezalandırılmış ve sonrasında yine tanrı

³²¹ Aytaçlar; *age.*, s: 106, no: 46; Petzl; *agm.*, no:46.

³²² Aytaçlar; *age.*, s: 87, no: 3; Petzl; *agm.*, no:3; Lane; CMRDM I, *age.*, s: 46, no: 69.

³²³ Aytaçlar; *age.*, s: 94, no: 17; Petzl; *agm.*, no: 17; Herrmann, Varinlioğlu; 1984, *agm.*, s: 6, no:3.

³²⁴ Aytaçlar; *age.*, s: 110, no: 57; Petzl, *agm.*, no:57; Lane; CMRDM I, *age.*, s:30, no:47.

³²⁵ Aytaçlar; *age.*, s: 119, no:73; Petzl, *agm.*, no:73.

³²⁶ Aytaçlar; *age.*, s: 96, no: 22; Petzl, *agm.*, no: 22.

³²⁷ Aytaçlar; *age.*, s: 92, no: 11; Petzl, *agm.*, no: 11.

³²⁸ Aytaçlar; *age.*, s:130, no: 106; Petzl; *agm.*, no:106; MAMA IV, *age.*, s: 103,no:279.

³²⁹ Aytaçlar; *age.*, s: 103, no 38; Petzl, *agm.*, no: 38; Varinlioğlu; 1991, *agm.*, s: 91, no:2

³³⁰ Aytaçlar; *age.*, s: 87, no: 1; Petzl; *agm.*, no:1; Chaniotis; *agm.*, s: 323-44

³³¹ Aytaçlar; *age.*, s: 91, no: 10; Petzl; *agm.*, no:10.

tarafından kurtarıldığı için şükran amacıyla bir stel dikmiştir.³³² Ancak gözlerinden cezalandırılan Theodoros, Agathopos, Tatiane, Diokles, Ammias'ın, ölümcül durumdaki Eumenes'in, deliren Trophim'in, memelerinden cezalandırılan Stratonike, Ammias, Attikilla ve Prosede'nin, kaba etlerinden cezalandırılan Glyka'nın iyileşip iyileşmediği belirsizdir. Bunun dışında yazıtların çok büyük bir kısmında kişinin hangi hastalık ile cezalandırıldığından bahsedilmediği gibi iyileşip iyileşmediğinden de bahsedilmemektedir. İşlediği bir günahın ötürü tanrı tarafından cezalandırıldığı belirtilmesi ile yetinilen bu yazıtların çok az bir kısmının iyileşme ile sonuçlandığı büyük bir kısmının ise sonucunun belirsiz olduğu görülmektedir.

Ancak az da olsa iyileşmenin belirtilmiş olması tapınaklarda birtakım tedavilerin uygulandığına işaret etmektedir. Bu tedavilerin içeriği ile ilgili olarak yazıtlarda yeterli bilgi bulunmamasıyla birlikte, tanrıların öfkesini yatıştırmak amacıyla dikilen taşlar, sunulan kurbanlar, ödenen fidyelerden tedavinin dini karakterde olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Hastalıkların işlenen günahların cezası olarak tanrı tarafından verildiği düşüncesi tedavinin de yine tanrılar tarafından affedilmekle mümkün olduğu sonucunu doğurmuş olmalıdır.

Tedavi şeklinin rüya aracılığı ile bildirilmesi ve tapınak personelinin iyileşme sürecinde aktif rol oynaması tedavide büyü veya telkinin de önemli rol oynadığını göstermektedir. Nitekim Apollonius kızı Charite hasta olduğunda bir kâhin tarafından büyü yoluyla tedavi edildiği için Artemis Anaitis'e adakta bulunduğunu yazmıştır.³³³ Adağın tanrıya adanması ise kâhinin tapınakta görevli bir rahip veya rahibe olabileceğini düşündürmektedir. Yine tanrı Zeus tarafından tedavi edilen Hermogenes'in bir kâhin olan Menekrates kızı Petta tarafından kurtarıldığı yazması,³³⁴ Petta'nın tapınakta çalışan ve tanrı ile hasta arasında iletişim sağlayan bir rahip veya rahibe olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Ancak ayrıntıları tam olarak bilinmemekle beraber konuşamayan Meidon'un, ölümcül durumda olan Stratonikos'un, kaba etlerinden cezalandırılan Aphias'ın, omzundan cezalandırılan Onesimos'un, gözlerinden cezalandırılan Pannykhis'in ve ayağından cezalandırılan Menophila'nın iyileşmesinin büyü veya telkin ile açıklanmasının zorluğu bu hastalıkların bir müddet sonra kendiliğinden iyileştiğini düşündürmektedir. Bir diğer ihtimal ise tapınaklarda büyü ile tedaviye ek olarak dönemin tıbbi bilgisinin de kullanılıyor olmasıdır. Yazıtların bir kısmında rahiplerin dönemin tıbbi bilgisini bildiğine işaret eden ifadeler bulunmaktadır. Kula'da bulunan bir yazıtta rahip olan genç Lucius'un doktor Tatianus'un öğrencisi olduğu yazmaktadır.³³⁵ Killik'te bulunan bir yazıtta ise Zenonis isimli bir kadın cezalandırıldıktan sonra Meter Phileis'in rahibelerinden biri olan Eunoia adında bir tapınak rahibesi tarafından iyileştirildiğini yazmıştır.³³⁶ Her ne kadar yazıt bu iyileşmenin büyü yoluyla mı yoksa dönemin tıbbi yaklaşımı veya her ikisi ile birlikte mi olduğuna dair bir bilgi içermese de dönemin tıbbi bilgisinin büyü ile birlikte kullanıldığını düşünmek mümkündür.

Kırsal bölgelerde yaşayan insanların dönemin tıbbi tedavi yöntemlerine erişiminin olduğuna işaret eden ifadeler yazıtlarda rastlamak mümkündür. Efes'de bulunan ve şehirlerin nüfuslarına göre hekim atanmasını öngören yazıt bu ifadeleri desteklemektedir.³³⁷ Prepousa adlı bir kadın oğlunun sağlığına kavuşması için birçok doktora gitmiş, çok para harcamış ancak çare bulamayınca tanrı Aksiotallı Men'e başvurmuştur. Tanrı'ya yalvaran Prepousa oğlunun sağlığına kavuşması halinde bir stel dikeceğine söz vermiş ancak dileği yerine gelmesine

³³² Aytaçlar; *age.*, s: 133, no: 114; Petzl; *agm.*, no:114; MAMA IV, *age.*, s: 108, no: 287.

³³³ Chaniotis; *agm.*,s: 323-344.

³³⁴ Chaniotis; *agm.*,s: 323-344.

³³⁵ Chaniotis; *agm.*,s: 323-344.

³³⁶ Aytaçlar; *age.*, s: 126, no: 94; Petzl; *agm.*, no: 94.

³³⁷ Akos Zimonyi; "The Context of Medical Competitions in Ephesus". *Acta Ant. Hung.* 54, 2014, s: 355-370.

rağmen adağını yerine getirmeyince tanrılar öfkelenmiş ve babası Philemon'u cezalandırmışlardır.³³⁸ Prepousa'nın doktorlara çok para harcaması dönemin tıbbi tedavi uygulamalarının pahalı olmasına rağmen kısıtlı da olsa kırsal bölgelere ulaşabildiğine işaret etmektedir. Efes'te bulunan ve doktorların çok para istemesini yasaklayan bir yazıt bu bulguyu desteklemektedir.³³⁹

Yine hastalanan Stratoneike doktorlara tedavi için gitmiş ancak çare bulamaması üzerine tanrılara başvurmuştur. Bu durum tanrılarını öfkelenmiş ve oğlu bir stel dikilerek tanrılarının öfkesini yatıştırmıştır.³⁴⁰ Bu iki örneğe karşılık halkın büyük kısmının tedavi için tapınaklara başvurduğu anlaşılmaktadır.

İşlenen bir günahın cezası olan hastalığın çaresinin tanrıdan af dilemek yerine doktorlarda aranmasının tanrısız ceza gerektirdiği yönündeki baskının hastaları tapınaklara yöneltmiş olması da mümkündür. Nitekim Görnevit'te bulunan bir yazıtta doğuştan diz ve bağırsaklarından hasta olan bir kişinin bu durumu tanrılarının cezası sonucu değil doğuştan olduğunu düşünüp fal baktırmasının tanrılarını kızdırdığı ve kişinin Artemis Anaeitis'e stel adadığı yazmaktadır.³⁴¹ Bu yazıt hastalıkların doğal sebeplerle değil işlenen bir günah sonucu tanrısız bir ceza olduğu yönündeki tapınak baskısının boyutlarını göstermesi açısından ilginçtir. Emisea'nın fena bir şekilde cezalandırıldıktan ve toplum tarafından dışlandıktan sonra tanrıyı öven bir stel diktiğini yazması³⁴² ise cezalandırılmanın fizyolojik sonuçlarının yanında psikolojik ve sosyolojik sonuçlarına da işaret etmektedir.

Yazıtlarda tapınağın halk üzerindeki geniş kontrolünün toplumda hoşnutsuzluk yarattığına yönelik ipuçları bulmak mümkündür. Onesimos kılıç, sopa ve taşlarla tapınağa girip kutsal kölelere ve tanrılarının suretlerine saldıran bir kalabalığı durduramadığı için olaydan beş yıl sonra omzundan cezalandırıldığını, tanrı tarafından lanetlendiği için kimse tarafından iyileştirilemediğini ancak yine tanrı tarafından kurtarıldığını yazmıştır.³⁴³ Tapınağa saldıranların kim olduğu ve neden saldırdığına yönelik bilgi verilmemiştir. Ancak başka bir yazıtta Bassa'nın dört yıl boyunca cezalandırılmasına rağmen tanrıya güvenmediğini belirtmesi ancak en sonunda dertlerinden kurtulduktan sonra İkiz Meşeler Zeus'una şükrederek stel diktiğini yazması³⁴⁴ toplumda tanrılardan ve tapınak uygulamalarından hoşnut olmayanların bulunduğuna işaret etmektedir. Tartışmalı bir yazıt dışında tapınak rahiplerinin cezalandırıldığına yönelik bir yazıt bulunmaması da bu düşüncüyü desteklemektedir.³⁴⁵ Nitekim dördüncü yüzyılda Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini kabul edilmesiyle yerel dinler yasaklanmış, tapınaklar yıkılmış ve yerlerine kiliseler inşa edilmiştir.³⁴⁶

Tartışma ve Sonuç

Kefaret yazıtları 1-3 yüzyıllarda Lydia ve Frigya'nın kırsal bölgelerinde yaşayan toplulukların hastalık ve şifa kavramlarına yaklaşımları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Hastalıkların tanrısız bir ceza olduğu inancı şifanın da tanrılarını memnun etmekte aranmasına sebep olmuş, günah işleyen kişilerin cezalandırılmamak veya cezalandırıldıktan sonra bağışlanmak umuduyla tanrılarının öfkesini dindirmeye yönelik uygulamaları tedavinin temelini oluşturmuştur. Bu amaçla insanlar günahlarını itiraf ederek bir taş üzerine yazmış ve herkesin görebileceği bir yere dikmişler, tanrılara kurbanlar sunmuşlar, tapınaklara bağışlarda

³³⁸ Aytaçlar; *age.*, s: 113, no: 62. Petzl; *agm.*, no:62; Varinlioğlu; 1989, *agm.*, 42, no:2.

³³⁹ J. Keil, "XIX. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos", *Öjh* 30 (1937), co: 199-200, no: 5

³⁴⁰ Aytaçlar; *age.*, s: 141, no: 134.

³⁴¹ Aytaçlar; *age.*, s: 138, no: 127; Petzl; 1997, *agm.*, no:1.

³⁴² Aytaçlar; *age.*, s: 126, no: 96; Petzl; *agm.*, no:96.

³⁴³ Aytaçlar; *age.*, s: 146, no: 144; Hasan Malay; Sosyal Tarih, <http://www.hasanmalay.com/index.php/din/larmene.html>. erişim tarihi: 31.07.2025

³⁴⁴ Aytaçlar; *age.*, s: 92, no: 12; Petzl; *agm.*, no: 12.

³⁴⁵ Aytaçlar; *age.*, s: 139, no: 130.

³⁴⁶ Özhanlı; *agm.*, s:113-135

bulunmuşlardır. Dini ritüeller ve büyü şifa bulmak için yoğun olarak kullanılmış, tüm bu süreç tapınak tarafından yürütülmüş, tapınak personeli tanrı adına yaptırımlarda bulunmuştur.

Anadolu'nun batısında tıbbi bilginin oldukça geliştiği, Efes, İzmir, Bergama gibi tıp merkezlerinin ön plana çıktığı, Galen, Efes'li Rufus ve Soranus gibi büyük hekimlerin yetiştiği bu dönemde kırsal bölgelerde yaşayan insanların tedavi için tapınaklara gitmesi, tanrıları memnun etmek için kurbanlar adaması, şifa için rüya, büyü ve birtakım dini ritüellere başvurması çelişkili görülebilir. Zira merkezden uzak yerleşimlerde yaşayan insanların kısıtlı da olsa hekimlere ulaşabildiği yazıtlardan anlaşılmaktadır. Ancak şifa için tanrılara başvurmanın sadece kırsal bölgeler için geçerli olmadığı, dönemin tıbbi anlayışının dinden tamamen bağımsız düşünülmemeyeceği yönünde bulgular mevcuttur. Efes'de bulunan ve Museum'a üye hekimlerin toplu olarak Asklepius'a kurbanlar sunduğunun kayıtlı olduğu bir yazıt bu duruma işaret etmektedir.³⁴⁷ Birçok hastalığı bulunan dönemin ünlü hatibi Aelius Aristides ise Tanrı Asklepius'un önerilerini hekimlerin önerilerine tercih ettiğini yazmıştır.³⁴⁸

Diğer taraftan dönemin ünlü şifa merkezi Bergama Asklepiyonu'nda tedavinin temeli olan rüya yorumlamaları, kendisi de bir asklepiad olmakla beraber dini tıbbi reddeden Hipokrat tarafından da hastalıkların tanı ve tedavisinde kullanılmıştır. Eski çağlardan beri hastalıkların tanı ve tedavi çabasında kullanılan büyü ve telkin ise Hipokratik tıp anlayışıyla bir miktar kırılmaya uğramış olmakla beraber şifa pratiklerinin bir parçası olmaya devam etmiş, dönemin tıbbi anlayışında kendisine yer bulmuştur.³⁴⁹

Her ne kadar dini uygulamalar dönemin bilimsel tıbbından ayrı düşünülmesine de kefarete yazıtları ile karşılaştırıldıklarında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Temeldeki farklılık Bergama Asklepiyonu'nda uygulanan dini tedavide amacın hastalığın tedavisi iken kefarete yazıtlarında öncelikli amacın günahların bağışlanması olmasıdır. Şifanın bağışlanmayla dolaylı olarak gerçekleşeceği varsayılmaktadır.

Yine rüyaların yorumlanması asklepiyondaki dini tedavinin temelini oluşturmakla beraber rüyaların dönemin Hipokratik tıp anlayışı çerçevesinde yorumlandıkları görülmektedir. Hipokrat ilahi rüyaların olabileceğini ve tanrılara dua etmenin iyi bir şey olduğunu kabul etmekle beraber rüyaların vücuttaki humoral denge bozukluklarını yansıttığını söylemiş, humoral dengeyi tekrar yerine getirebilmek amacıyla diyet, egzersiz, banyo, kusturucular gibi yöntemleri kullanmıştır.³⁵⁰ Dönemin ünlü hekimleri Galen ve Efesli Rufus da ruhun uyku esnasında vücuttaki rahatsızlıkları algıladığını söylemiş ve rüyaları yorumlamışlardır.³⁵¹ Aristides doktorların çare bulamadığı ve geçmek bilmeyen hastalıklarının rüyasında kendisine görünen tanrı Asclepius'un önerileriyle iyileştiğini yazmıştır. Tanrı egzersiz, diyet, banyo, güneş tedavisi, kan aldırma, kusturma, lavman gibi dönemin tıp anlayışına uygun önerilerde

³⁴⁷ Josef Keil; "XII. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos", Öjh 23 (1926), Beiblatt col: 263-5.

³⁴⁸ Charles Allison Behr; *Aelius Aristides and The Sacred Tales*, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam, 1968. https://archive.org/details/trent_0116301496364/page/n7/mode/2up erişim tarihi: 01.10.2025

³⁴⁹ H.F.J. Horstmanshoff and M. Stol; *Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman Medicine*, Brill, Leiden-Boston, 2004, s:325-342.

[https://lib.zu.edu.pk/ebookdata/Eastern%20Medicine/Magic%20and%20Rationality%20in%20Ancient%20Near%20Eastern%20and%20Graeco-Roman%20Medicine%20\(vol%202027\)-by%20JOHN%20SCARBOROUGH.pdf](https://lib.zu.edu.pk/ebookdata/Eastern%20Medicine/Magic%20and%20Rationality%20in%20Ancient%20Near%20Eastern%20and%20Graeco-Roman%20Medicine%20(vol%202027)-by%20JOHN%20SCARBOROUGH.pdf) erişim tarihi: 03.10.2025

³⁵⁰ Hipokrates IV; by William Henry Samuel Jones, St. Catharine's College, Cambridge, London, MCMLIX, s:421-447

<https://archive.org/details/hippocrates04hippuoft/hippocrates04hippuoft/page/4/mode/2up?view=heater> erişim tarihi: 25.09.2025)

³⁵¹ Mark Andrew Holowchak; "Interpreting Dreams for Corrective Regimen: Diagnostic Dreams in Greco-Roman Medicine". *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 56, 4, 2001, 382-99. https://www.researchgate.net/publication/11592408_Interpreting_Dreams_for_Corrective_Regimen_Diagnostic_Dreams_in_Greco-Roman_Medicine erişim tarihi:03.10.2025

bulunmuştur.³⁵² Ancak kefarete yazıtlarında rüyaların tam içeriği belirtilmemekle birlikte tanrıların tedavi önermediği, günahların bağışlanması veya cezalandırılmamak için adaklar ve kurbanlar talep ettiği görülmektedir.

Bergama Asklepionu'nda rüyaların dönemin tıbbi bilgisine uygun olarak yorumlanması rahiplerin tıbbi bilgisinin olduğunu ve dini uygulamalar ile sentezleyerek kullandıklarına işaret etmektedir. Kefarete yazıtlarında ise tapınak rahiplerinin bir kısmının tıbbi bilgisi olduğuna işaret eden az sayıda ifadeye karşılık şifanın temel olarak tanrıların memnun edilmesine bağlı olduğu yönündeki ifadeler çoğunluktadır.

Tapınakların toplum üzerindeki göz ardı edilemeyecek derecede yoğun baskısı ise kefarete yazıtlarında açıkça görülmektedir. Ekonomik, sosyal ve dini boyutları olan bu baskının tapınağa bağlı olarak yaşayan insanların hastalık ve şifa anlayışlarını da şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Ancak kefarete yazıtları din hastalık ilişkisinin en çarpıcı örneklerinden biri olmakla beraber adakta bulunmayan birçok kişinin bulunduğu ve onların düşünceleri hakkında bir bulgunun olmayışını hatırlatmak araştırmacıları tek taraflı değerlendirmelerden koruyacaktır.

Resimler

Resim-1: Ana tanrıça Larmene tarafından gözlerinden cezalandırılan Pannykis'in adağı <http://www.hasanmalay.com/index.php/din/larmene.html>. erişim tarihi: 31.07.2025

³⁵²Charles Allison Behr; *Aelius Aristides and The Sacred Tales*. Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam,1968. https://archive.org/details/trent_0116301496364/page/n7/mode/2up erişim tarihi: 01.10.2025

Resim-2: Ammias'ın çocuklarının Tanrı Thea Anaitis ve Meis Tiamou'ya adağı.
<https://www.cambridge.org/core/books/abs/votive-body-parts-in-greek-and-roman-religion/punishing-bodies-the-lydian-and-phrygian-propitiatory-stelai-secondthird-centuries-ad/0A235B19FF8A9CE057436A3C39BA8FFF> erişim tarihi: 08.08.2025

Resim-3: Kaba etlerinden cezalandırılan Glykia'nın Tanrı Anaitis'e sunduğu adak
<https://www.cambridge.org/core/books/abs/votive-body-parts-in-greek-and-roman-religion/punishing-bodies-the-lydian-and-phrygian-propitiatory-stelai-secondthird-centuries-ad/0A235B19FF8A9CE057436A3C39BA8FFF> erişim tarihi: 08.08.2025

Kaynakça

AYTAÇLAR, Pınar Özlem; Confessiones, Antik Çağda Günah, İtiraf, Kefaret, İstanbul, Ege Yayınları, 2012.

BEHR, Charls Allison; Aelius Aristides and The Sacred Tales, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam, 1968. https://archive.org/details/trent_0116301496364/page/n7/mode/2up erişim tarihi: 01.10.2025

BUCKLER, William Hepburn, CALDER, William Musgrave and GUTHRIE, William Keith Chambers; Monumenta Asiae Minoris Antiqua IV: Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia (MAMA). Manchester, 1993.

CHANİOTİS, Angelos; "Illness and Cures in the Greek Propitiatory Inscriptions and Dedications of Lydia and Phrygia" Originalveröffentlichung in : H.F.J. Horstmanshoff- Ph. J. van der Eijk- P.H. Schrijvers (eds.), Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context, Amsterdam-Atlanta 1995.

HERRMANN Peter, VARİNLİOĞLU Ender; “ THEOI PEREUDENOI. Eine Gruppe von Weihungen und Sühnschriften aus der Katakekaumene”, Epigraphica Anatolica, 3, 1984, s:1-18.

HIPPOCRATES; Hippocrates IV; by William Henry Samuel Jones, St. Catharine’s College, Cambridge, London, MCMLIX, s:421-447

<https://archive.org/details/hippocrates04hippuoft/hippocrates04hippuoft/page/4/mode/2up?view=t heater> erişim tarihi: 25.09.2025

HLOWCHAK, Mark Andrew; “Interpreting Dreams for Corrective Regimen: Diagnostic Dreams in Greco-Roman Medicine”, Journal of the History of Medicine and Allied Sciences, 56, 4, 2001, 382-99.
https://www.researchgate.net/publication/11592408_Interpreting_Dreams_for_Corrective_Regimen_Diagnostic_Dreams_in_Greco-Roman_Medicine erişim tarihi:03.10.2025

HORSTMANSHOFF, H.F.J. and STOL, M.; Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman Medicine, Brill, Leiden-Boston, 2004,s:325-342.
[https://lib.zu.edu.pk/ebookdata/Eastern%20Medicine/Magic%20and%20Rationality%20in%20Ancient%20Near%20Eastern%20and%20Graeco-Roman%20Medicine%20\(vol%202027\)-by%20JOHN%20SCARBOROUGH.pdf](https://lib.zu.edu.pk/ebookdata/Eastern%20Medicine/Magic%20and%20Rationality%20in%20Ancient%20Near%20Eastern%20and%20Graeco-Roman%20Medicine%20(vol%202027)-by%20JOHN%20SCARBOROUGH.pdf) erişim tarihi: 03.10.2025

KEIL, Josef; “XII. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos”, Öjh 23 (1926), Beiblatt col: 263-5.

LANE, Eugene N; Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis I, Leiden, Brill, 1971.

MALAY, Hasan; “The Sanctuary of Meter Phileis Near Philadelphia”. Epigraphica Anatolica, 6, 1985, 111-26.

MALAY, Hasan; “New Confession- Inscriptions in the Manisa and Bergama Museums”. Epigraphica Anatolica, 12, 1988, 147-54.

MALAY, H; Batı Anadolu’da Yerel Tanrılar ve Tapım Merkezleri, Ankara, TTK, 1990, s:389-95.

MALAY, Hasan; “ Lydia’da Günah Çıkartma Yazıtları”. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 89, 1999.
MALAY, Hasan; Sosyal Tarih, <http://www.hasanmalay.com/index.php/din/larmene.html>.
erişim tarihi: 31.07.2025

MALAY, Hasan, PETZL, Georg; “Neue Inschriften aus der Museen Manisa, Izmir und Bergama”, Epigraphica Anatolica, 6, 1985, 55-69.

ÖZHANLI, Mehmet; “Pisidia Antiokheiası Men Kutsal Alanı Hazine Binaları”, Höyük, 9,2022.

PETZL, Georg; “Neue Inschriften aus Lydien II”, Epigraphica Anatolica, 28, 1997.

PETZL, Georg; “Die Beichtinschriften Westkleinasiens”, Epigraphica Anatolica, 22, 1994.

RAMSAY, William Mitchell; The Historical Geography of Asia Minor. London, 1890, p:23-27.

<https://archive.org/details/TheHistoricalGeographyOfAsiaMinor/page/25/mode/2up?view=theater> erişim tarihi: 23.09.2025.

OBERHELMAN, Steven M.; “Galen, On diagnosis from Dreams”, Journal of the History of Medicine and Allied Sciences, 38, 1983, 36-47.

TEKİN, Murat; “Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Pontos Tapınak Devleti Ameria’nın Konumu Üzerine Yeni Bir Öneri”, Belleten, Cilt:88, Sayı:311, 2024.

VARİNLİOĞLU, Ender; "Zeus Orkamaneites and the Expiatory Inscriptions", *Epigraphica Anatolica*, 1, 1983, 75-86.

VARİNLİOĞLU, Ender; "Eine Gruppe von Sühneinschriften aus dem Museum von Usak" , *Epigraphica Anatolica*, 13, 1989, 37-50.

VARİNLİOĞLU, Ender; "Vier Inschriften aus Lydien", *Epigraphica Anatolica*, 18, 1991, 91-95.

ZIMONYI, Akos; "The Context of Medical Competitions in Ephesus", *Acta Antiqua Hungarica*, 54 (2014), ss: 355-370.

TARİHSEL SÜREÇTE ANADOLU'DA FRENGİ (SİFİLİZ)

Şeref ETKER

(Dr.)

T.C. Sağlık Bakanlığı

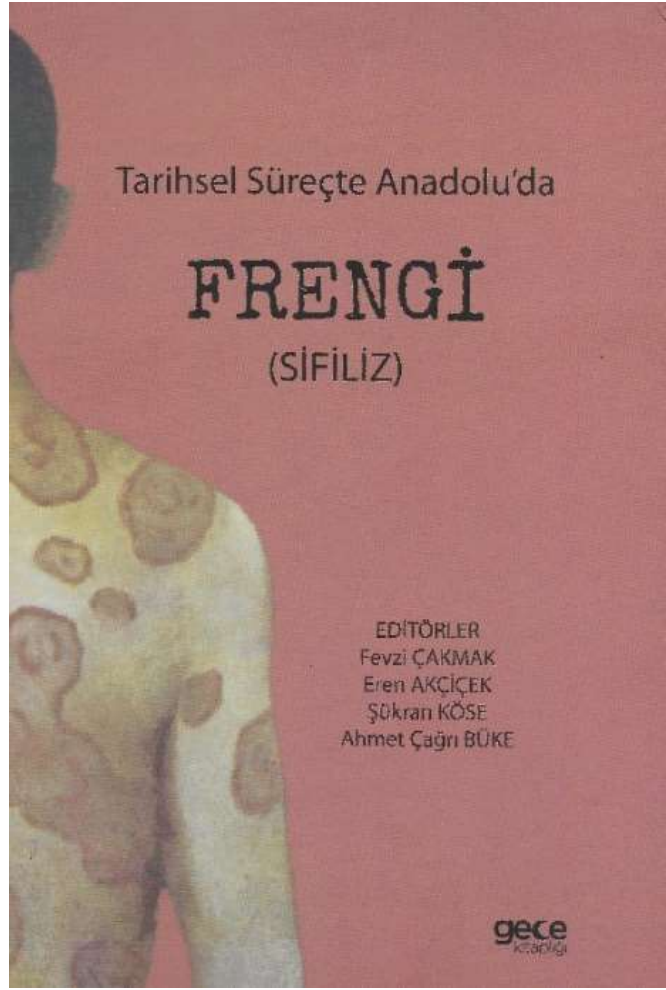
<https://orcid.org/0000-0001-6966-8816>

serefetker@gmail.com

Geliş Tarihi: 02.11.2025

Kabul Tarihi: 10.11.2025

Kitap İncelemesi

Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi (Sifiliz), yay.haz. F. Çakmak, E. Akçiçek, Ş. Köse, A.Ç. Büke, Ankara, BUHASÜDER yay., 2024.

Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği (BUHASÜDER) tarafından yayıma hazırlanan *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi (Sifiliz)* 17 makaleden oluşmaktadır.³⁵³ Derlemede yer alan iki makale hekimler, diğer yazılar tarihçiler tarafından hazırlanmıştır. Çokyazarlı kitaplarda editörlerin bir 'Giriş' yazısı ile çalışmanın hazırlanış yöntemini açıklaması ve çalışmaya bir biçimde bütünlük kazandırması beklenir. Anılan formatta editörler, hem hakem hem redaktör görevini üstlenmiş olurlar. Kitabın bir giriş yazısının olmaması başlangıçta bu işlevi eksik bırakmıştır.

“Anadolu'da Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihi Antolojisinin dokuzuncu ayağı” olarak sunulan *Frengi* kitabının tek sayfalık 'Sözbaşı'nda çalışma, “... kendi adıyla anılan 'Behçet' hastalığının tedavisini bularak milyonlarca insana şifa kaynağı olan” Dr. Hulusi Behçet'e ithaf edilmiştir ([s. v]). Ord.Prof.Dr. Hulusi Behçet kendi adıyla bilinen hastalığı

³⁵³ *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi (Sifiliz)*, yay.haz. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse ve A. Çağrı Büke, Ankara, BUHASÜDER yay., Gece Kitaplığı, 2024 (429 s., resim, tablo, kaynakça, dizin, özgeçmişler). ISBN 978-625-425-996-8

tanımlanmış, fakat hastalığın tedavisini bulamamıştır.³⁵⁴ Frengi hastalığı üzerindeki klinik ve akademik çalışmaları, herhalde elimizdeki kitabın kendisine ithaf edilmesi için yeterlidir.

Editörler, özellikle tıbbi terimlerin yazım ve denetiminden sorumlu sayılabilirler. Örneğin, sifilis etkeni olan *Treponema pallidum* kitapta: *Treponema Pallidum* (s. 1, 22, 66, 267, 360.), *treponema pallidum* (s. 59, 141, 144, 188, 194, 382), *treponema palle* (s. 195, 201) olarak yanlış yazılmıştır. Frengi adının doğru yazımının ‘sifilis’ olduğu ise, bize kitaptaki son makalede Dr. Ahmet Doğan Ataman tarafından anımsatılmaktadır (s. 397).

Frengi kitabında yer verilen çalışmaların ortak bir özelliği, (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı) Osmanlı Arşivi belgeleri ile, yayımlanmış, çoğunluğu eski harfli yayınların kaynak olarak kullanılmış olmasıdır. Bu nedenle makalelerde tekrarlar, aynı kaynağın farklı alıntılanması ve “ham” aktarmalar dikkati çekmektedir. Örneğin, frengi hastalarının Hanzal denilen Ebuçehil Karpuzu ile şifa bulduğu (s. 30) ; Lousaper Torigian’ın (doğrusu Lusaper Torikyan) “İmparatorlukta eğitilen ilk hemşire” olduğu (s. 43), gibi yanıltıcı bilgiler yanında, bazı alıntıların kaynağından farklı olduğu saptanmıştır. Yine bir makalede geçen “Osmanlı ırkı” deyimini referans verilen Hilal-i Ahmer belgesinin orijinalinde yoktur (s. 42).

Bir makalede ise, Dr. Besim Ömer’in *Nevsal-i Afiyet*’inde (dördüncü kitab, 1322/1906, s. 480-486) sifilis etkeninin hem “virüs” hem de “mikrop” olarak nitelemesi yanılığının tekrarlandığı görülmektedir (s. 24). Doğumda edinilen yenidoğan frengisinin “kalıtsal” sayılması herhalde tıbbi terimlerin iyi bilinmemesinden ötürüdür (s. 95). Aynı biçimde, “kesbi (doğuştan olmayan frengi)” için edinsel denilmelidir (s. 195).

Tarihçenin ağırlıklı olarak resmi belgelere dayandırılması nedeniyle, ilk makalede “Osmanlı’da frengi mücadelesi 1879’da *Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi* ile başlamıştır” önermesini okuyoruz. Buna karşılık, kitapta yer verilen Dr. Hulusi Behçet’in “Frengi memleketimize İspanya’dan kovulan Yahudiler tarafından getirilmiştir” (s. 66) sözleri dikkate alınrsa, ülkemizde frengi mücadelesinin çok önce başlamış olması gerekir.³⁵⁵

Resmi yayınlardan alınan verilerin tam olarak yansıtılmadığı görülmektedir (s. 16): örneğin, “2014 yılına kadar alınan önlemler ile sifiliz sayısı ülke genelinde 448’e kadar indirilmiştir” bilgisi verilmiş; aynı sayfalardaki tabloda 2022 yılında Türkiye’de sifilis hastası sayısının 3.533’e yükseldiği gözden kaçırılmıştır. *Frengi Savaş Yönetmeliği*’nin 2019 yılında yürürlükten kaldırılmasının bu artıştaki rolü ise tartışılmamıştır.

Yazarlar, özgün kaynak özelliğindeki tıbbi makaleleri okumak yerine genellikle ikincil kaynakları kullanmışlardır. Vurgulanması gereken bir örnek: Müderris Doktor [Ernst] v. Düring Paşa’nın “Anadolu’daki Andemik Frengi Hakkında Tedkikat” (çev. Mustafa Hakkı [Akansel] *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecm.*, 6, 1, Kanunusani 1340/Ocak 1924: 45-58) bildirisidir (s. 58). Aynı metin içinde, doğru okunan “şankr” teriminin (s. 59) birkaç sayfa sonra “şangra” olarak okunup yanına da alıntılanan metindeki eski harfli yazımının kopyalanması (s. 62), belki makalenin iki yazarının ayrı çalışmalarıyla açıklanabilir?

---

³⁵⁴ Gülay Satar. “Hulusi Behçet ve Behçet Hastalığının Tıp Literatürüne Giriş Süreci” Doktora Tezi (Çukurova Üniversitesi, 2004); Gülay Satar. *Türk Tıbbının Sönmeyen Yıldızı: Ord.Prof.Dr. Hulusi Behçet*, Ankara, Akademisyen Kitabevi A.Ş., 2018.

³⁵⁵ [Hulusi Behçet] “Frengi memleketimize İspanya’dan kovulan Yahudiler tarafından getirilmiştir. Fakat bu zamanda bizde fahişelik olmadığından hastalık mevzî kalmıştır.” *Cumhuriyet*, sayı 4254, 20 Mart 1936, s. 2, sü. 1-2 “Frenginin tarihi. Profesör Hulûsi Behçet, dün bu mevzu üzerinde şayanı dikkat bir konferans verdi”; *Haber*, sayı 1510, 20 Mart 1936, s. 2, sü. 4-5.

Bir başka yerde, “1902 yılında Hüdavendigâr Vilayeti’nde... bilinen 3.500 frengili vardı. Yapılan tedaviler ve ücretsiz ilaç dağıtımıyla Kasım 1902’de 20’ye düştü” (!) denilerek Umum Mekatib-i Askeriye Nezaret-i Şahanesi’ne kimin tarafından yazıldığı belirsiz bir belgeden yine olduğu gibi aktarılmıştır (s. 78).

Yine, eski eski yayınlardan yorumsuz aktarılan “felsefeye istinaden hastalık için ‘frengi ruhu : *essence de la syphilis*’ ismi verilmiştir” (s. 145); “Onyedinci asrın uleması... kimya ve felsefe üzerine istinaden beyan-ı mütalaa ettikleri için ‘frengi ruhu : *essence de la syphilis*’ diye bir şey tarif [etmişlerdir]” (s. 192, dn 37) sözleri yanıltıcıdır. Buradaki *essence de la syphilis* teriminin felsefe ile ilgisi yoktur; frengi etkeni anlamındadır.

İnzibat-ı Sıhhiye-i Hususi Nizamnamesi’nin (1909) ele alındığı beşinci ve *Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilatı Olmıyan Mahallerde Frengi İletinin Men’-i İntişarına Dair Talimatname-i Sıhhi* başlıklı belgenin (1915) tanıtıldığı altıncı makaleler (s. 112-153), bize Türkiye’de, *Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi*’nden (1879) *Frengi Savaş Yönetmeliği*’ne (1983) kadar, sifilis ile ilgili mevzuata kitapta çeviriyazılarıyla topluca yer verilmesinin yararlı olabileceğini göstermektedir.

Dr. Ömer Abdurrahman’ın *Gençlere Gizli Nasihatler* (ikinci kısım) adlı 85 sayfalık kitapçığının çevirisinden oluşturulan dokuzunca makalede de tıbbi terimlerin kontrol edilmediği görülmektedir, Ör. meşime : döl yatağı, rahim (s. 197) değil plasenta; gulfe : prepisyum (s. 195); zumug : gom; karha-i akile : lupus formu; şekl-i akalit : (doğrusu) şekl-i akliyet: gangrenöz; klorür dözenin : chlorure de zinc, çinko (II) klorür (s. 210) vb. olmalıdır. (Kitapçığın *Frengi* kitabının konusuyla doğrudan ilgili zeyli “Bizde Fuşşiyatın Tabii Olduğu Kavanin ve Nizam Hakkında Malumat-ı Muhtasar” ise çevirilmemiştir.)

Yazılı ve basılı eski metinlerin okunmasında bazı hatalar dikkati çekmektedir, ör. Beyoğlu’nda “Biruni Muayenehanesi” orijinal belgede Kılburnu; “Adadağı”: Elmadağı’dır (s. 124). “Permanganat, du pas”: permanganate de potasse (s. 132) olmalıdır; safsafiyet-i zibak: cıva salisilat; hasra: lomber bölge (s. 148), vb.

Kitaptaki yazılar içinde Dr. Hulusi Behçet’in *Frengi Dersleri*’nin (1936) kaynak olarak gösterildiği bir tek makale vardır; ancak yazar, iyotu bir ilaç adı sanmıştır: “bir diğer tedavi yöntemi olarak ise *Iode* adı verilen ilaç kullanılmıştır” (s. 116).

Tarihçi yazarların tıbbi bilgi eksikliği bazı yanlış anlaşılmalara yolaçmıştır. Örneğin, (s. 221) “Maraz-ı Zührevi ‘Frengi’de Tedavi Bil-Masl (sérotherapie) Tecrübesi”³⁵⁶ başlığıyla kaynak gösterilen eski bir makaleden yararlanan yazar, seroterapi karşılığında kullanılan (sad harfi ile yazılan) ‘tedavi bi’l-misl’ terimi ile ‘tedavi bi’l-misl’ (peltek se ile): *Bir hastaya ters, aksi tedavide bulunma...* (*Devellioğlu Lugati*, 35. bs., 2023, s. 1228) uygulamasını karıştırmıştır.

Sürelî yayınlarmın önemini gösteren aynı makaleden, Hulusi Behçet’in 1914 yılında “kendisini en fazla endişeye sevk eden durumun hastalığın daha ziyade Müslüman ve özellikle gizli ilişkide bulunan İslam kadınlarında yaygın olmasını” gösterdiğini öğreniyoruz (s. 229). Kuşkusuz, Türkçe dışında, özellikle Fransızca ve Rumca dergiler taransa, İstanbul ve Anadolu’da yaşayan diğer toplumlar arasında benzer yakınmalar olduğu görülebilir.

---

³⁵⁶ Başlıktaki ‘masl’ sözcüğünün doğru okunuşu ‘misl’dir, bkz. *T.C. Resmî Gazete*, sayı 1741, 7 Mart 1931, 281, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletinden Tamim. “Frengi teşhisi için kanda mıslî teamüllerin [serolojik reaksiyon] yapılamadığı yerlerde hastalardan kanın ahzı ve serumun tefriki ile pipetlere çekildikten sonra mıslî teamül yapılan müessesata gönderilmesi...”

Frengi konusunun tarihçiler ve sosyal bilim araştırmacıları için popüler bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Kitaptaki makalelerin kaynakları arasında, frenginin ele alındığı 5 doktora tezi ve 9 yüksek lisans tezi vardır. (YÖK Tez Merkezi kayıtlarında bunların dışında Türkiye’de frenginin tarihçesiyle ilgili 15 yüksek lisans tezi daha gösterilmiştir. Frengi tarihi konusunda otuza yakın tez yapıldığı anlaşılmaktadır.) Sözkonusu doktora tezlerinden birinin geniş bir özeti kitaba alınmıştır (s. 266-315). Yazara göre, “Frengi hastalığı ile mücadeleye bakıldığı zaman 1925 tarihi bir milat kabul edilir. Bu tarih öncesinde kanun çıkarılmışsa da ilk ciddi mücadele bu tarihten önce başlamıştır” (s. 285). *Frengi* kitabında okuduğumuz Dr. Cemil Süleyman Alyanakoğlu’nun biyografisi (s. 241-265); Frengi tedavisinde kullanılan ilaçların Türkiye’deki tüketimi (s. 315-330) ve İzmir Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti’nin öyküsü (s. 331-359) bu saptamayı desteklemektedir. Türkiye’de frengi ve verem hastalıklarına karşı örgütlü savaşımın eşzamanlı yürütüldüğü söylenebilir.

Sıhhi Müze Atlası’ndaki (1926) frengi tablolarının tanıtıldığı makalede *Frengi* kitabının kapağındaki renkli resmin aynı kaynaktan alındığı belirtilmemiştir. (Bir ilkokul öğretmeni olarak öğretmenlerimizimizin eşliğinde gezdiğimiz İstanbul, Sultanahmet’teki müzede sifilitik lezyonlar taşıyan genital organlara ait bazı makroskopik piyeslerin sergilendiğini anımsarız.) *Sıhhi Müze Atlası* erişime açıktır.³⁵⁷

Frengi ile mücadelenin 1938-1960 döneminin ele alındığı makalede yine tartışmalı bazı veriler buluyoruz. Örneğin, “1939 yılında... üç büyük şehirde hastalıktan [frengi] hayatını kaybedenlerin toplam sayısı 8’dir” (s. 384-385). *Türkiye İstatistik Yıllığı*’na göre (c. 18, 1951) Türkiye’de frengiden ölenlerin sayısı 2.039’dur (s. 390, tablo 3). Bu sayıların demografik yapı açıklanması yeterli olmayabilir. Makalede, frengi tanısı için kullanılan ‘Wassermann antijeni’nin 1950’lerde Dr.vet. Zekai Muammer Tunçman’ın laboratuvarında üretildiği not edilmiştir.

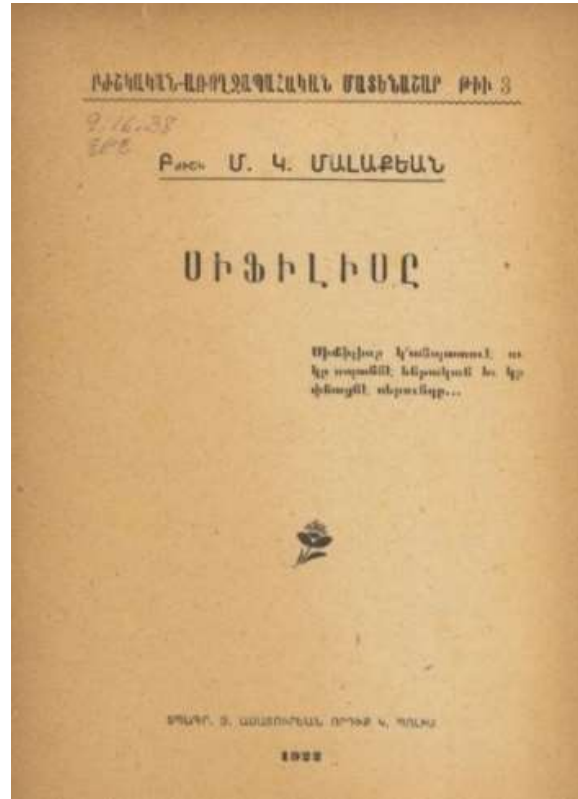
Yerel uygulamalarla ilgili, 14 Haziran 1915 tarihli 12 maddelik “Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi” ve *Bursa’ya Mahsus Emraz-ı Zühreviye Talimatnamesi* (Bursa Sıhhat ve İçtimai Muavenet Md., Bursa Vilayet Matb., 1929, 31 s.) gözden geçirilmiştir. Araştırmacıların Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane’de yapılan ve *Gazette médicale d’Orient*’te yayımlanan frengi ile ilgili yazı ve tartışmalara bakmadıkları anlaşılmaktadır.³⁵⁸

Türkiye’de yayımlanmış Türkçe dışındaki frengi kitapları incelenmemiştir. Bunların bir örneği Tekirdağlı Dr. Movses Malakyan’ın *Sifilisi* (Sifilis) başlıklı İstanbul baskısı Ermenice frengi kitapçığıdır.³⁵⁹

³⁵⁷ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/d8a3e1fa-85c8-4e08-ac85-1a095384a113>

³⁵⁸ Bkz. Dr. N. Cousovich. “Deux observations de syphilis congénitale, précédées de quelques mots sur les doctrines les plus récentes en matière de syphilis” *Gazette médicale d’Orient*, VII, 1, Avril 1863, no. 1: 10-13.

³⁵⁹ Doktor M.[ovses] G.[arabed] Malakyan (1876 Tekirdağ-1949 Nice), *Sifilisi*, [Sifilis]. İstanbul, H.[arutyun] Asaduryan Mahdumları Matb., 1922, Tıp-Hıfzıssıhha Kitapları, No. 3. (Ermenice. 13,5x19,5 cm., 46 s., 10 krş.)

Tarihsel Süreçte Anadolu'da Frengi (Sifiliz) kitabının bir diğer önemli eksiğinin frenginin hastaların gözünden, hastalığı çekenlerin dilinden anlatımı olduğunu belirtmeliyiz.

BENJAMIN KUNTZ
AUGUST VON WASSERMANN, BAKTERIOLOGE-IMMUNOLOGE-PIONIER
DER SERODIAGNOSTIK

Şeref ETKER

(Dr.)

T.C. Sağlık Bakanlığı

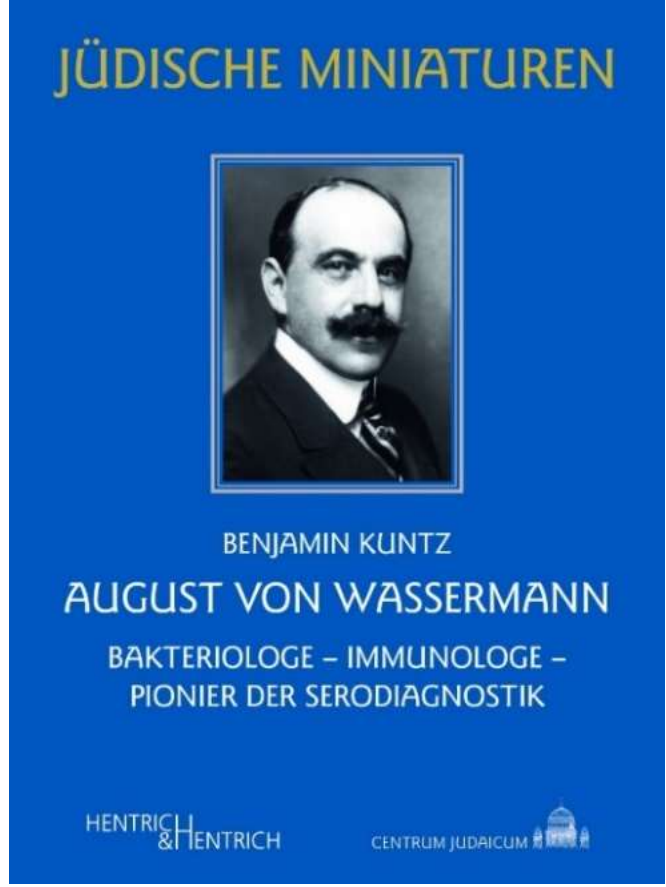
<https://orcid.org/0000-0001-6966-8816>

serefetker@gmail.com

Geliş Tarihi: 02.11.2025

Kabul Tarihi: 10.11.2025

Kitap İncelemesi

Benjamin Kuntz, *August Von Wassermann, Bakteriologe – Immunologe – Pionier Der Serodiagnostik*, Leipzig, Heinrich & Heinrich, 2025.

Sifilisin serolojik tanısı için, kendi adıyla bilinen antikor testini geliştiren Dr. August von Wassermann (Bamberg 21.2.1866 - Berlin 16.3.1925) ölümünün 100. yılında yayımlanan yeni biyografisi ile anılmaktadır.³⁶⁰ Biyografinin yazarı halk sağlığı uzmanı ve tıp tarihçisi Benjamin Kuntz, Berlin Robert Koch Enstitüsü Müzesinin yöneticisidir.

“Wassermann testi” veya “Wassermann reaksiyonu” 1906 yılının Mayıs ayında yayımlanarak tanıtılmış³⁶¹ ve kullanımı kısa sürede yaygınlaşmıştır.³⁶² Uzun yıllar pratikte

³⁶⁰ Benjamin Kuntz. *August von Wassermann, Bakteriologe - Immunologe- Pionier der Serodiagnostik*, Leipzig, Heinrich & Heinrich, 2025 (108 s., 32 resim, notlar, kaynakçalar). ISBN: 978-3-95565-693-5

³⁶¹ Wassermann - Neisser - Bruck reaksiyonu, Wassermann - Bordet, Wasserman - Kahn, Wasserman - Kolmer testi olarak da bilinmektedir, bkz. İhsan Sami [Garan], *Frenginin Yeni Usul İle Teşhisi: Bordet-Wassermann Teamül-i Mıslisi*, İstanbul, İkdam Matbaası, 1338/1922 (95 s.).

³⁶² Reşad Rıza [Kor]. “Wassermann teamül-i hayatiyesile frenginin teşhisi” [I], *Osmanlı Seririyatı*, 1, 3, Mayıs 1326:118-130; [II] 1,4, Haziran 1326: 175-182; [III] 1, 6, Temmuz 1326/1910: 274-284.

kalan test, özellikle ‘latent sifilis’in ortaya çıkarılmasında ve sağaltımın etkinliğinin değerlendirilmesinde yararlanılan bir laboratuvar yöntemi olmuştur.³⁶³

August Paul Wasserman (aileye ‘von’ unvanı 1910 yılında verilmiştir) Erlangen’de başladığı tıp öğrenimini Münih’te tamamlamış ve Straßburg Kaiser Wilhelm Üniversitesinde savunduğu teziyle 1888 yılında Tıp Doktoru olmuştur. Berlin’de 1891 yılında kurulan *Königlich Preußischen Instituts für Infektionskrankheiten*’de (günümüzde Robert Koch-Institut) araştırmacı olarak atanan Dr. Wassermann’ın ilk çalışması 1892’de Hamburg’da başlayan kolera salgını üzerine olmuştur. Wasserman bu dönemde bağışıklık ve bağışıklama üzerinde çalışmıştır.³⁶⁴ İlk buluşları bu alandadır.³⁶⁵

Dr. Wassermann 1898 yılında profesörlüğe yükseltildikten sonra seroloji ve serodiagnostik çalışmalarına odaklanarak, *Spirochaeta pallida*’nın (*Treponema pallidum*) sifilis etkeni olarak saptanmasından bir yıl sonra, Bordet ve Gengau tarafından 1901 yılında bulunan kompleman fiksasyonu reaksiyonuna dayanan tanısal testini oluşturdu.

Prof. Koch’un ölümünün ardından açılan *Kaiser-Wilhelm-Institut für experimentelle Therapie* (günümüzde Max-Planck-Institut) yöneticiliğine 1913 yılında getirilen Prof. August von Wassermann, Birinci Dünya Savaşı sırasında özellikle tifüs bağışıklaması üzerinde çalıştı. Savaştan sonra deneysel kanser kemoterapisi üzerinde yoğunlaştı.

Dr. Kuntz’un August von Wassermann biyografisi, Wassermann üzerine Paul Krause’nin 1998’de hazırladığı tezi tamamlamaktadır.³⁶⁶ Ancak Türkiye ile ilgili bazı notlar eklenebilir.

Dr. A. von Wassermann’ın Türkiye ilgisi

Dr. August Wassermann 1901 Nisanında Hamidiye Etfal Hastanesini ziyaret etmiştir.³⁶⁷ ‘Geheimrat’ Prof. Wassermann, onuruna verilen (ve 2.891 kuruşa mal olan³⁶⁸) ziyafette bir konuşma yaparak hastaneye övgüler düzmüştür:

“Şems-i münir-i tababet olan bakteriyolojiye merakım olmağla bu hastahane-i âliyede bakteriyoloji ve kimya laboratuvarlarını o kadar mükemmel buldum ki, Berlin’de mevcut hastahaneler laboratuvarlarının hiç birisi bu mertebe-i mükemmeliyete varmamıştır. Ameliyat-ı cerrahiye salonunun vus’ati ve alatının ekmeliyeti ve ‘asepsi’ye olan riayet muhayyir’ü-ukul

³⁶³ Bkz. T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, *Frenji Tedavi Talimatnamesi* (15.VI.1938), Ankara, Receb Ulusoglu Matb., 1938, s. 34 “Mad. 53. Frenji mücadele laboratuvarlarında her kan için mümkün olduğu takdirde Wassermann teamülü ile beraber aynı zamanda birisi Kahn teamülü olmak üzere iki flokülasyon teamülü yapılmalıdır.”

³⁶⁴ Bkz. [A. v. Wassermann] “Emraz-ı İstilaiyenin Men’-i Hasarı Hususundaki Şerait-i Cedideye Dair Mütalaat” (işbu risaleye bilhassa ihda ve irsal eyleyen Berlin Darülfünun-ı Tıbbisi Bakteriyoloji ve Emraz-ı İntaniye Enstitüsünde Şube-i Mahsusa Müdürü) Muallim Doktor Wassermann (Almancadan Türkçeye mütercimi Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Operatör ve Kulak, Boğaz Hastalıkları Müttehassısı Binbaşı Doktor Ziya Nuri [Birgi]), *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Risale-i Tıbbiyesi*, III, İstanbul, 1902 R. 19 Ağustos 1318): 150-153; Prof.Dr. A. Wassermann, (Abteilungsleiter der Königl. Institut für Infektionskrankheiten in Berlin) “Über die neueren Principien bei der Bekämpfung von Epidemien”, [Yabancı dil kısmı]: 56-59.

³⁶⁵ Bkz. Server Kâmil (Tokgöz), *Muafiyet ve Usul-i Muafiyet, Wassermann Usulü*, İstanbul, Matbaa-yi Tıbbiye-i Askeriye, 1326/1912.

³⁶⁶ Paul Krause. “August von Wassermann (1866-1925): Leben und Werk unter besonderer Berücksichtigung der Wassermannschen Reaktion” (Diss., Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Institut für Geschichte, Theorie und Ethik der Medizin, 1998).

³⁶⁷ “1901 senesi efeneci Nisanının 26ncı günü Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisini ziyaret eden Almanya bakteriyoloji meşahirinden Doktor Wassermann ile Hastahane-i Âli etibbası” *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Risale-i Tıbbiyesi*, c. III, İstanbul, 1902: [Yabancı dil kısmı] 58.

³⁶⁸ BOA ML.EEM 367-05 (11) 18 Nisan 317/1 Mayıs 1901.

*bir derecede bulunduğunu söylemekten kendimi alamam. İnşallah, Berlin Darülfünununda bu seneki tedrisiyatımda işbu hastahane-i âliyi cihanın emakin-i sıhhiyesi arasında birinci numune olmak üzere Alman talebesine nakl ve hikaye edeceğim...*³⁶⁹

(Bu konuşmanın Almanca metni farklıdır: Wassermann, Hamidiye Etfal Hastanesini bir Gureba Hastanesi 'Armenhospital' olarak nitelemektedir.³⁷⁰)

Dr. August Wassermann'a aynı tarihte bir kıta üçüncü rütbeden Osmanî nişanı verilmiştir.³⁷¹

Dr. August Wassermann (oturan) Hamidiye Etfal Hastanesinde; sağında (ayakta) Sertabip Dr. İbrahim Paşa ve diğer tabipler.

Dr. Kemal Hüseyin Plevnelioğlu, Dr. August von Wassermann'ın Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunda kullanılan – ve büyük tartışmalara yolaçan – tifüs aşılarını inceleyerek kendi askeri birliklerinde kullanılmasını önerdiğini belirtmektedir:

*“[Tifüs aşısında] Teyfik Salim (Sağlam) ve bilahara Hamdi'nin (Suad Aknar) tadil ettiği usül zararsız olduğu muhakkak olduğundan, [A. von] Wassermann'ın tavsiyesi ile Alman ordusunda, bilhassa intana maruz olan yerlerde tatbik olunmuştur... Aşılana nlar ile aşılana nmayanlar arasında hastalığa yakalanma noktai nazarından bir fark görülmemiş, yalnız en büyük iyiliği, gerek ordumuzda, gerek Alman ordusunda da müşahede edildiği üzere, aşılana nlarda ölüm nisbeti tenezzül etmiştir. Almanya'daki tetkikata nazaran aşılana nmayanlarda ölüm %44, aşılana nlarda %28 görülmüştür”.*³⁷²

Hamidiye Etfal Hastahanesinden Bakteriyolog Kaymakam Süleyman Nuri Bey 1902 yılında Dr. von Wassermann'ı Berlin'deki Robert Koch Enstitüsü'nde ziyaret ederek

³⁶⁹ İkdâm, 2457, 8 Muharrem 1319/15 Nisan 1317/28 Nisan 1901, s. 1, s. 2, s. 1.

³⁷⁰ “Ich habe hunderte von Armen-Krankenhäusern in Italien, Oesterreich und Deutschland gesehen. Ich versichere Ihnen mit Ueberzeugung, dass in den ganzen Welt kein zweites Armenhospital existiert, dass sich mit dem Hospital, das uns heute bewirthe t, an Lage und moderner Einrichtung an allem dem, was heute die Wissenschaft leistet, messen kann...” Max Richter. “Toast des Bacteriologen Wassermann bei dem Bankette im Hamidié-Hospital” *Allgemeine Wiener medizinischen Zeitung*, XLVI. Jhrg., Nr. 19, 7. Mai 1901: 215.

³⁷¹ İkdâm, 2458, 9 Muharrem 1319/16 Nisan 1317/29 Nisan 1901, s. 1, s. 1. ‘Nişan’.

³⁷² Kemal Hüseyin (Plevnelioğlu). “Lekeli Hummada Aşılama” *Anadolu Kliniği*, 5, 3, Temmuz 1937: 106-109.

araştırmalarını gözlemlemiştir³⁷³; Gülhane Seririyat Hastahanesinden Tbp. Kolağası Reşat Rıza (Kor) Bey de 1907’de bir yıl yanında kalarak frengi üzerindeki çalışmalarına katılmıştır.³⁷⁴

August von Wassermann’ın deneylerinin bir bölümü Türkçeye çevirilmiştir.³⁷⁵

August von Wasserman’ın savaş yıllarında Artur Felix’in İstanbul’a gelerek Alman Kızılhaçı Hastanesinde tifüs serolojisi (Weil-Felix testi) üzerinde çalışmalar yapması için aracı olduğu bilinmektedir.³⁷⁶

Dr. August Wassermann’ın kardeşi *Eugen von Wassermann* (1870-1925) Birinci Dünya Savaşı süresince İstanbul’da kalarak Osmanlı Bankası’nın reorganizasyonu üzerinde çalışmıştır. Alman Büyükelçiliğinin mali ataşesi olan *Eugen von Wassermann ile* Maliye Nazırı Cavid Bey, kaynak arayışı içinde, Şubat 1915’te Viyana ve Berlin’e birlikte gitmişlerdir.³⁷⁷

Üniversite Reformunda Türkiye’ye gelen ve 1948 yılına kadar İstanbul Üniversitesi’nin Hijyen Enstitüsü Direktörü olarak görev yapan Ord.Prof.Dr. Julius Hirsch, 1920-1925 yıllarında Berlin’de Prof. August von Wassermann ile birlikte çalışmıştır.

---

³⁷³ Şeref Etker. “Bakteriyolog Kaymakam Süleyman Nuri Bey’in Avrupa Darülameliyelerinde Cevalanı” *Bilgi Arayışının Karmaşık Yolları: Feza Günergün Armağanı*, c. I, İstanbul, Libra yay., 2025: 79-124.

³⁷⁴ Ekrem Kadri Unat. “Ölümünün 50. Yılında Dr. Reşat Rıza Kor” *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 5, 1993: 214.

³⁷⁵ [A. v. Wassermann] *Berlin’de Dahlem’de Muallim Wassermann’ın Tedavi-yi Tecrübevi Enstitüsündeki Müsveddelerinden, 1918-1919*, [Muallim Wassermann’ın Wassermann Teamülü Hakkında Son Tedkikat ve Tenkidatı] mütercimi Zeki Nasır [Barker], naşiri Çelebizade Said Tefik [Çelebi], Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, [İstanbul], 1335 [1919]. Tıp Yurdu Külliyyatı, 5 (24 s., 3 tabl.).

³⁷⁶ Ethelwald E. Vella. “The Weil-Felix test for the Rickettsioses,” *St. Luke’s Hospital Gazette* 9, 1 (1974): 31.

³⁷⁷ Ulrich Trumpeter. *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918*, Princeton, NJ, Princeton Univ. Press, 1968: 274.

Yayın İlkeleri

1. Genel Esaslar

a. Gönderilecek bilimsel araştırma kriterlerine ve yayın etiğine uygun makalelerin daha önce yurt içi veya yurt dışında herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekir. Bilimsel toplantılarda (kongre, sempozyum, seminer, vb.) sunulan özet ve sözlü bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kabul edilir. Yayın kararı çıksa dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır.

b. Yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergiye gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçütlere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. Yazıların sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

c. Makalelerin içeriği ve eklerinin (resim, çizim, harita, belge vb.) sorumluluğu yazara aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ç. Yayımlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur. Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde de belirtilen intihal, sahtecilik, çarpıtma, tekrar yayım, dilimleme, haksız yazarlık ya da diğer etik ihlaller bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemlerdir.

d. Makaleler DergiPark sistemi üzerinden kabul edilmektedir. İletişime geçmek için derginin resmi elektronik posta adresini (turkriptarihikurumu@yahoo.com) kullanabilirsiniz.

2. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

a. Gönderilen makalenin, öz (abstract), kaynaklar ve dipnotlar dâhil 5.000 ile 7.000 kelime arasında olması tercih edilir. Makaleden bağımsız olarak çalışmada 200 kelimeyi aşmayacak (en az 75 kelime) Türkçe ve İngilizce özetler ile konuyla ilgili anahtar kelimeler (en az 3 adet, Türkçe ve İngilizce) bulunacaktır.

b. Bağımsız değerlendirme koşullarını sağlamak için yazar, bilgilerini makalenin ilk sayfasına ekleyeceği kapak sayfasında verecektir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı (Türkçe ve İngilizce), tüm yazarların ad-soyadları, ORCID numaraları (<https://orcid.org>), akademik unvanları, kurumları, iş telefonu-GSM, e-posta ve yazışma adresleri belirtilmelidir. Makale daha önce tebliğ olarak sunulmuş ise tebliğ yeri ve tarihi belirtilmelidir. Makalenin türü (özgün makale, derleme, kitap tanıtımı vb.) yine kapak sayfasında belirtilecektir. Kapak sayfası hariç makalenin hiçbir yerinde yazar(lar) ve kurumları hakkındaki bilgiler yer almayacaktır.

c. Yazılar; Microsoft Word'de tek satır aralığı, Times New Roman ve 12 punto (dipnot 9 punto); kâğıt ölçüsü A4 olacak şekilde hazırlanmalıdır. Başlık 12 punto, büyük harf ve koyu olmalıdır. Metin içinde yer alacak resimler ve tabloların bu ölçülere uyması gerekmektedir. Ayrıca metin içerisinde kullanılan resimlerin yüksek çözünürlüklü kopyaları (.jpg, 300 dpi) makale ile birlikte gönderilir.

ç. Tablo, şekil, resim ve belgelere başlık verilmeli; başlıklar tablo, şekil, resim ve belgelerin altında yer almalıdır.

d. Makalede yer alan ekler, metodolojik ayrıntıları ve ek bilgileri içermelidir. Birden fazla ek olduğu durumda EK-A, EK-B başlıkları kullanılmalıdır. Eklere kaynaklardan sonra yer verilmelidir.

e. Metin içindeki kısaltmalar ilk geçtiği yerlerde açıklanmalıdır.

f. JPEG formatında ve en az 300 dpi çözünürlükte kaydedilen resim, tablo, şekil ve grafikler ayrı dosya halinde gönderilmeli, metinde resimlerin yerleri belirtilmeli ve resimler metin içinde geçiş sırasına göre numaralanmalıdır. Resim altyazıları metnin sonunda listelenmelidir.

g. Metinde geçen Hicrî ve Rumî tarihler bugünkü takvime de çevrilerek parantez içinde gösterilmelidir.

3. Referans ve Göndermelere İlişkin Esaslar

a. Dipnot yazımında, klasik yöntem kullanılmalıdır. Dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir. Sırasıyla yazar/yazarların adı ve soyadı, eser adı, varsa çeviren (çev.), hazırlayan (haz.) ismi (Parantez içinde yazılmalıdır.), varsa cilt (C), sayı (S), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa (s.) belirtilmelidir. Yayın adları italik, makale adları tırnak içinde ve dik harflerle yazılmalıdır. Tez adları italik yazılmalı, parantez içinde tezin yapıldığı kurum, yayımlanıp yayımlanmadığı, tezin akademik derecesi belirtilip parantez kapatıldıktan sonra yapıldığı yer (il), tarih, sayfa verilmelidir. Eğer eser birden fazla kullanılıyorsa eser yazarının soyadı daha sonra age., (adı geçen eser) kısaltması italik yazılmalı, sonrasında sayfa numarası verilmelidir. Karşılaşılabilecek farklı durumlar şöyle örneklenebilir:

- A. Zeki Velidi Togan; Tarihte Usul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 160-165.

- Suat İlhan; "Türk Çağdaşlaşması", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s. 5.

- Refik Turan; Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmalarında Iğdır ve Nahçıvan, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999, s. 15.

- <http://www.tttk.org.tr/> (Erişim: 22.04.2023)

- B.O.A. DH. MKT 539/26, 4 R 1320 [11 Temmuz 1902]

b. Metin hazırlanılmasında yararlanılan ve dipnotlarda yer alan kaynaklar, makalenin sonunda "Kaynaklar" başlığı altında yer almalıdır. Kaynaklarda yer alan yayınlar, aşağıdaki yazım şekilleri dikkate alınarak belirtilmelidir:

- TOGAN, A. Zeki Velidi; Tarihte Usul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969.

- İLHAN, Suat; "Türk Çağdaşlaşması", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s. 1-7.

- TURAN, Refik; Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmalarında Iğdır ve Nahçıvan, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999.

- <http://www.tttk.org.tr/> (Erişim: 22.04.2023)

- B.O.A. DH. MKT 539/26, 4 R 1320 [11 Temmuz 1902]

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

1. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları'na gönderilen tüm makaleler önce Yayın Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması gerekir. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları kapsamında yer alması öngörülmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı biçimine içerik ve şekil açısından uygun olmayan makaleler, Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da ilgili değişiklik önerilerinde bulunulur. Yayın Kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir.

2. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları'nda, en az 2 (iki) hakem tarafından incelenip "Yayımlanabilir" oluru alınmış bilimsel makaleler yayımlanır. Makalenin yazarları ve hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makale, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Reddedilen makalelerin yayın hakları, yazarlarına iade edilmiş sayılır.

3. Hakemler makaleleri; özgünlük, bilimsel katkı, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulgular, üslup ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Yayın Kuruluna iletirler.

4. Hakemler tarafından düzeltme talep edilirse düzeltmelerin Yayın Kurulunun uygun gördüğü sürede (15-30 gün) tamamlanıp tekrar gönderilmesi beklenir. Düzeltilmiş makaleler yeniden hakemlerin görüşüne sunulabilir.

5. Yayın Kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazıları (kitap tanıtımı, sempozyum, kongre haberleri, arşivden seçilen belge ve fotoğraflar vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul veya ret kararı verebilir.

6. Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin, derginin yazım kurallarının yanı sıra; yazıldıkları dilin imla, noktalama ve genel kurallarına uygun olmaları beklenmektedir.

7. "Yayımlanabilir" kararı verildikten sonra makaleler yayım sırasına alınır.

8. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan düzeltmeler yapılabilir.

9. Makalesi yayımlanan yazarlara telif ücreti ödenmez.

10. Yazar(lar) yayımlamak üzere dergiye gönderilen eserlerin yayın haklarını devrettiğini ve yayın hakkının Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları'na devredilmiş olduğunu kabul ederler.

Dergimizin yayın ilkeleri gereğince gerçekleştirilecek başvuru sırasında makaleye ilişkin benzerlik (intihal) raporu yüklenmektedir. Makalenin değerlendirmeye alınabilmesi için rapordaki **benzerlik oranının %15'i aşmaması** gerekmektedir. **Benzerlik oranı % 15'den fazla olan makaleler reddedilir.** Bu gibi durumlarda yazar(lar)dan makalenin tekrar revize edilerek yüklenmesi istenir.